
Irodalom történet

1983⁴

Akadémiai Kiadó
A digitális változat a MEK Egyesület (<http://mek.oszk.hu/egyesulet/>) megbízásából készült.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1983. XLXV. évf. 4. szám

Új folyam XV. 4. szám

Szerkesztőbizottság:

AGÁRDI PÉTER · FÜLÖP LÁSZLÓ · KENYERES ZOLTÁN · LÖKÖS ISTVÁN
OROSZ LÁSZLÓ · POSZLER GYÖRGY · TARNÓC MÁRTON
VÖRÖS IMRE · WÉBER ANTAL · ZAPPE LÁSZLÓ

Főszerkesztő:

NAGY PÉTER

Szerkesztő:

MEZEI MÁRTA

Technikai szerkesztő:

CSÁKY EDIT

Szerkesztőség:

1052 Budapest, Pesti Barnabás u. 1. III. 51/c

Telefon (377–819)

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza!

TARTALOM

SÖTÉR ISTVÁN: A szegényember méltósága: Nagy Lajos	829
SIPOS LAJOS: Babits Mihály: <i>Mythológia</i>	837
REISINGER JÁNOS: A <i>Jónás könyve</i> – parafrázis?	852
BÁRDOS LÁSZLÓ: A megnevezett irodalomestmény (A klasszikus és jelentésköre Babits esszéiben)	874
BARTA JÁNOS: <i>A nagyidai cigányok</i> értelmezéséhez	896

DOKUMENTUM

TÍMÁR ÁRPÁD: Hauser Arnold Babits Mihályról	915
CSORBA SÁNDOR: Szemere Bertalan kiadatlan levelei Kölcsey Ferenchez	920

A tartalom folytatása a hátsó borítólapon

SÖTÉR ISTVÁN

A SZEGÉNYEMBER MÉLTÓSÁGA:
NAGY LAJOS

Nagy Lajos életműve kiszakad a magyar irodalom hagyományából és újat kezd, anélkül, hogy – talán Veres Péter kivételével – igazi követőre találna, és anélkül, hogy kortársai közül bárkivel is rokon lenne újításban. Semmi köze Mikszáth és Jókai anekdotájához, (habár az utóbbit rendkívüli életismerete miatt szerette és becsülte), és egyaránt távol áll Csáth Kosztolányi ösztönös egzisztencializmusától, Krúdy szürrealista elemekből szőtt romantikájától, sőt Móricz naturalizmusból klasszikus realizmusba hajló művészetétől is. Az egyetlen akit távoli rokonának érezhetünk, de akivel – épp azért – életműve alig érintkezik: Kassák. Nagy Lajos a *Kiskunhalom*-mal a 30-as évek szociográfiai irodalmának látszólagos őse, de ennek az irodalomnak sincs köze az ő módszeréhez. Nála a szociális probléma mindig ábrázolási kérdés, és az ő ábrázolási feladatai mindig csak szociális gondok nyomán születnek meg. Ami szociális mondanivalója van azt a realista író módszerével alakokba, helyzetekbe öltözteti; az ő módszere nem vallomásos, nem publicisztikai, hanem a szó leghagyományosabb értelmében: etikai, vagyis írói. Ebben különbözik a harmincas évek mégoly jelentős szociográfiai, falukutató irodalmától.

A nehezebbik megoldást választotta: ebben áll nagysága, ebben rejlik végzete is. Manapság úgyszólván egy félreértett Nagy Lajosról kell szólnunk, akit vagy valamiféle haladó közhelyeket hangoztató írónak tekintenek, vagy savanyú, rideg realistának. Nagy Lajos egyik sem volt, és ami művészetében igazán maradandó, az azonos mindazzal, amit igazi példaképei,

a nagy realisták létrehoztak. Nehezen olvasható író, mert sohasem engedi lazára a gyeplőt, aszkétikusan ragaszkodik a legalaposabb mindennaphoz, mert épp ebből akarja a leglényegesebbet kihozni. Az olyan kivételesen drámai helyzetek mint amilyeneket az *1919 Május* vagy a *Tanyai történet* felmutat, inkább csak első korszakára jellemzők. Érettebb énje valójában a *Nyitott ablakok*, nem drámai feszültségében vagy az üdülői novella emberekről és kutyákról szóló, megtévesztően eseménytelen menetében valósul meg.

Nagy Lajos első novellái, melyek a Nyugat korai évfolyamaiban jelentek meg, kevésbé sikerült alkotások, mivel a pőre polgárgyűlölet nem elegendő a realizmus nagy teljesítményeihez. Nem elegendő pl. a parasztság iránti rajongás sem. Nagy Lajos túlságosan is idegenkedett Móricztól, mert szerinte a *Sárarany* parasztsága nem volt egyéb, mint naturalista eszményítés. Kudarca ítélt kísérlet lenne is Turi Danit Kiskunhalom lakosai és viszonyai közé helyezni, mert egyikük a másikat kínosan cáfolná. Nagy Lajos irtózott az érzelmességtől, miközben ő maga emberileg a sérülékenyséig érzékeny volt. Ez a sérülékenység sohasem látszik meg a műveiben, mert írói eljárásának titka épp egyfajta felelős, de együttérző távortartás volt. Az ilyesmi paradoxonként hangzik, de Nagy Lajos ilyen távortartó írói eljárását semmiképp sem szenvtelenségnek, hanem szemérmességnek kell éreznünk. Mintha egy személyes érzékenységet védett volna ily módon, legbensőbb írói énjét, melyet nem szabad kiszolgáltatnia. Az alkotói megbicsaklás elől az egyetlen menedék: minden személyesség, önéletrajziság kerülése, azáltal, hogy alakokba öltöztet át minden időszerű problémát és egy riport témáját úgy kezeli, mintha az novella- vagy regénytéma volna. Ilyesmire még a *Puszták népe* sem mert vállalkozni, és megint csak ki kell mondanunk, hogy mindmáig egyedül Veres Péter tudta követni Nagy Lajost ezen az úton. Milyen sok szociográfiát írnak manapság, és íróik mindig csak a kényelmesebb, riporteri feladatot vállalják, mely sohasem válik igazán művé. Nemhogy a mű, de a remekmű is

manapság feledésbe merül: hányan tudják micsoda remekmű a *Kiskunhalom*, melyet a maga korában oly biztos szemmel ismert föl József Attila?

Nagy Lajos emberi és írói pályája szívós küzdelem az emberi méltóságért, melynek teljes és fájó hiányában telt el gyermek-kora és ifjúsága. Ebből a körülményből az életrajz sok mindent megmagyaráz: Nagy Lajost csak két nagy önéletrajzi kötetéből érthetjük meg. Ezek a kötetek vetekszenek a magyar irodalomnak talán legjelentősebb életrajzával, az *Egy ember életével*. Nagy Lajos tanyai és törvénytelen gyermek volt —, a maga idejében ez sokkalta többet jelentett, mint manapság, vagyis: számkivetettséget, sehova tartozást, valóságos megbélyegzettséget. A *Puszták népének* írója is tanyai volt, de népes és meleg család vette körül. Veres Péter pedig éppenséggel falusi —, márpedig a falu összehasonlíthatatlanul erősebb közösség a tanyainál, a pusztainál, és ha a csendőr teketória nélkül pofozta meg a falusi embert, még hamarabb a tanyait, akit a közösségnek még egy része sem védhetett. Minderről a *Tanyai történet* épp eleget mond el, de még többet annak a Nagy Lajosnak önéletrajza, aki gyermekként tanyáról a falusi vásárba látogatván elálmélkodik, hogy „mennyi ember van a világon”.

A méltóságért küzdeni csak osztályharcra lehet, ami nem jelent szükségképpen politikát, hanem néha — atlétikát is. Nagy Lajos azért válik jelentős tornásszá és jó tanulóvá, hogy az emberi méltóságot kiküzdje magának. Mert a tanya és a falu között felmérhetetlen a minőségi különbség, és emehez nem is ad hozzá sokkal többet az urasági kastély: a tanyai fiú a falut és a kastélyt úgyszólván egyazon távolságban látja, a tanyai gyerek a falusi tornácra éppúgy lép be, mint a kastély ámbitusára. Legnagyobb népi költőink és íróink csaknem úgy emlegetik paraszti, jobbágyi őseiket, mint családalapítóikat az arisztokraták. Nagy Lajos családfája mindössze a nagyanyát mutatja, magányos ágként. Ha a *Tanítványt* és a *Kiskunhalmot* egymás mellé helyezzük, meglepődhetünk az írói szemlélet

azonos hangoltságán. Nagy Lajos szinte ugyanannyi megbocsájtható hibát és kétségbevonható erényt fedez fel a szegény-parasztnál, mint a mágnásnál.

Az írói ábrázolás ilyen magas fokú tárgyilagossága azonban Nagy Lajosnál sohasem világnézeti kívülállás: az ő világában a „szegényemberi” lét sohasem szorulhat háttérbe a „gazdagemberi” léttel szemben. Nagy Lajos ugyan íróilag elfogulatlan, társadalmilag azonban teljes indokoltsággal elfogult. Ez az elfogultság az élettapasztalatok szüleménye. Diákkorában anyjával egy budai, ablaktalan előszobában élt, és még élete végén is, a Pasaréten klausztrófóbiában szenvedett. Az emberi méltóságnak csak előfeltétele az anyagi és a politikai biztonság, és Nagy Lajos a *Tanítvány* tanulsága szerint még a mágnások körében is folytatni tudja a méltóságért vívandó osztályharcot. Az elnyomó társadalmi rendszerek elsősorban a méltóságuktól akarnak megfosztani osztályokat vagy rétegeket. Ezért van az, hogy Nagy Lajos, aki mindezt a maga életében tapasztalta sohasem vált sovínisztává vagy antiszemitává. De Nagy Lajosnál a méltóság hiánya nemcsak társadalmi eredetű, hanem családi is, vagyis az apa hiánya, aki nélkül nincs emberi méltóság. Nagy Lajos nemcsak társadalmilag rekedt kívül: ezzel a kívülrekedésével csaknem párhuzamos az a mód, ahogyan kívülreked a magyar irodalom korabeli hagyományain, áramlatain és közízlésén.

Nagy Lajos művészetének forrása egy bőséges és keserű élettapasztalat, és egy felfokozott megfigyelési képesség. Az így birtokába jutott mondanivalót kurta, puritán egyszerűséggel kezeli. Írói elve az igazsághoz való ragaszkodás, melynek követelésében az unalomtól sem riad vissza. Csaknem igénytelen részletkezből állnak össze novellái, de az ilyen részletek halmozódása egy bizonyos fokon túl megszünteti az igénytelenséget. A felületes szemlélő az írás puritán volta és látszati igénytelensége miatt alig lát különbséget Nagy Lajos művészeté, és egy írni kevésbé tudó író műve között. Nagy Lajos tudatosan mellőz minden kidíszítést, fukarkodik a jelzőkkel,

nem vállalkozik stilizálásra, megveti az írói kacérságot, nem teremt hangulatot. Környezetképei szűkszavúak és sivarak. Lemond arról, hogy „kellemes” olvasmányt nyújtson és az olvasót sem akarja megnyerni magának. Mert hát olvasóinak nagy része az egykori pesti nagypolgárságból került ki, melyet írásai folytonosan arculcsaptak. Legodaadóbb híve — Fenyő Miksa volt s a Nyugathoz is ő kötötte Nagy Lajost igazán.

Az igazat írásnak ez az erkölcsi parancsa készíteti Nagy Lajost olyan kínos ábrázolási pontosságra, melyben versenytárs nélkül áll. Soha, semmilyen nehézség fölött nem akart bravúrral vagy bűvészkedéssel átsiklani. Szereplőinek minden szavát és gesztusát összevetette egy feltételezett életbeli modellel: „Mondhatta-e ezt egy ilyen férfi?” — „Igy szoktak-e viselkedni az ilyen emberek ebben a helyzetben?” — „Megtörténhetik-e ez az esemény ilyen személyekkel, ilyen körülmények között?” stb. stb.: ilyen kérdéseket tett fel szüntelenül önmagának és azoknak is, akikkel bizalmát megosztotta. Számára az írás szigorú és csaknem örömtelen feladat volt. Igazán fel szabadult írása kevés akad.

A legfeszesebbek talán a humoros írásai, pedig ezekre volt a legbüszkébb. Úgy szólván humortalan természet volt, ezért is nem tudott feloldódni, s humoreszkjeit talán az önnön természetén aratott diadalnak tekintette. Különös, hogy ez az író, aki annyira teli volt sóvárgással a pénz és a nő után, és aki emberileg annyira gyengéd és bájos volt, sohasem írt igazi szerelemről, mintha ezt az érzést nem ismerte volna. A szerelem helyét nála a nemi nyomor miatti kínlódás és a prostituáltak világa foglalta el. Mintha sohasem tudta volna megbocsájtani anyjának, hogy törvénytelen gyermekként hozta a világra. Mint említettem, egész élete harc volt az emberi méltóságért, de ha valaki, akkor ő az aki az áhított célt elérte. A sóvárgás is azért fájdalmas neki, mert megalázó és méltóságnélküli állapot. A Nagy Lajos-i sóvárgás remekműve a *Nyitott ablakok*, mely azért nem sivár, mivel egy nagy szociális feszültség készül benne kirobbanni. Írásainak eszményi alakjai nem a harcosok,

vagy a rajongók, hanem az izom –, életeszménye az erő, akár a legútszélibb, legköznapiabb megnyilatkozásban. A komor erő, melyet nem kell fitogtatni, s mely egyszersmind szépség is. Van valami különleges és emelkedett Nagy Lajos erő kultuszában. A török birkozóról szóló történetnek is az a tanulsága, hogy a technikai tudás és a pusztá erő közül az utóbbi ér többet.

Nagy Lajos egyszerűsége és pontossága hatalmas erőt fejez ki, az ábrázolás erejét, a témával birkózás nagy energiáját, s az önmagán uralkodás erőteljesítményét. Az írói technika legnagyobb próbájának a beszéltetést, a párbeszédet tekintette. Ebben azonban csak látszólag hasonlít a kor amerikai íróira, akikre egyébként némelyik barátja szerint korán felfigyelt. Az amerikai elbeszélés mintegy „lekottázza” az élő beszédet, és az író azt mintha szalagról másolná. Nagy Lajos nem az életből „lopja el” párbeszédeit, hanem olyan dialógusokat ír, mintha azok a valóságban hangzanának el. Vagyis a beszéltetéssel szemben is ugyanaz az álláspontja, mint a dokumentummal szemben: sohasem közöl nyers dokumentumot, sohasem illeszt írásába nyers beszédanyagot.

Tetemes publicisztikai hagyaték maradt utána, mégsem volt igazi újságíró, nem értett a csevegéshez, sem a lebilincselő előadáshoz, és még kevésbé volt riporter. Mindent összevetve: arisztokratikusabb író volt, mint Márai Sándor vagy Herczeg Ferenc.

A Nagy Lajoséhoz hasonló írói magatartás sajátos magatartást hoz magával a magyar vagy világirodalommal szemben is. Mert nem mindegy, hogy egy íróhoz kik állnak közel akár a kortársak, akár az elődök közül. Nagy Lajosnak a Nyugattól senkihez sem volt mélyebb köze: egy időben sokat jelentett neki József Attila, majd később Illyés. Veres Péter mindvégig a társa maradt, vitatkozó társ, de az ilyesmi inkább a kapcsolat elmélyültségére mutat. Említettem, Nagy Lajos nem értett egyet azzal, ahogyan Móricz a parasztságot néha eszményítette, hisz ő maga a paraszti életből talán töményebb emléke-

ket hozott magával, mint Móricz. Egyébként Móricz a magyar középosztálynak alaposabb ismerője volt, mint azt általában gondolják, Nagy Lajos szemléletében viszont a polgárság leegyszerűsített, sematikus vonásokkal jelenik meg.

Férfikora delén Nagy Lajos talán érdeklődést mutatott a kortárs világirodalom iránt, utolsó korszakát azonban, mely pedig íróilag nagyon is jelentős; szellemileg bizonyos becsukódás jellemezte. Mintha az ötvenes évek elején kapuzáró kávéházakkal együtt az élet érdekességei is bezárultak volna Nagy Lajos előtt. (A Pasarét szűk előkertjei közt inkább száműzöttnek érezte magát.) Utolsó korszakában érdeklődése nem követte a divatot, de mindig meglepő, eredeti felismerésekhez vezetett. Az irodalomból csak azt tudta élvezni, ami – az ő írói módszeréhez hasonlóan – konkrétumokat közölt, de nem dokumentum-irodalomként, hanem megformáltan. Ezért szerette Déryné emlékiratait, ezt a tényközlésnek és írói teljesítménynek is kiváló művet, Eötvös Károly Deák-életrajzát, és egy másik könyvet, melyet ugyancsak Eötvös Károly művének tekinthetünk: *Gróf Károlyi Gábor feljegyzéseit*. Ugyanazt találta meg ezekben a könyvekben, mint a pesti kávé emlékirataiban a főváros éjszakai életéről. Egyre inkább a statisztikák, a számadatok érdekelték, és legjobb barátja egy polihisztor volt, akinek valóban impozáns lexikális tudása lenyűgözte Nagy Lajost. Élete utolsó szakaszában már csak néhány íróhoz volt besnőséges baráti köze, de kételkedem benne, hogy olvasta volna műveiket. Teljes becsukódás, és ugyanakkor szenvedélyes ragaszkodás a megszokott emberekhez és dolgozhoz, a zenéből mindig csak a *Virágária* vagy a *Két gránátos*, ezek azonban mintegy nyugtatóként, naponta.

Utolsó korszakának maradandó teljesítménye novellás kötete, melynek írásai oldottabbak és talányosabbak nagy novellakorszakának írásainál. Mindig olyasvalamit szeretett volna írni, mint az *Egyiptomi íródeák*, mely a legkedvesebb novellája volt. Pedig ennél is jobbakat írt, és az ötvenes évek elejének nyomott hangulatát máig sem fejezték ki tökéleteseb-

ben, mint ő, a már említett történetében, a visegrádi üdülő környékén naponta megjelenő kutyákról, melyek az üdülő vendégeinek egyetlen veszélytelen beszédtárgyát szolgáltatták. Hagyatékának gondozói bizonyára felderítik majd, hogy meddig jutott el tervezett könyvének megírásában, amelyben az önéletrajz folytatását is lehetett sejteni, de valami Naplót is, melyet művé kellett volna formálnia. (Ennek a naplónak az egyik füzetek eltűnt, azt hetekig hiába keresték: végül is Nagy Lajos arra vállalkozott, hogy emlékezetből *szó szerinti* pontossággal újra megírja az elveszett füzetet.)

Torzult esztendők torz irodalomkritikája mélyítette el Nagy Lajos neuraszténiáját. Az 1951-es írókongresszus után megbélvezettnek érezhette magát, és ez azért érthetetlen, mivel akkori, csekély képzelőerővel rendelkező bírálóinak is rá kellett volna döbenniük, hogy szocialista irodalmunk első, valóban nagy prózai teljesítményeit Nagy Lajosnál lehet megtalálni. Nagy Lajos áttörése a prózában szinte ugyanolyan értékű, mint amilyen József Attiláé a lírában volt. A magyar szocialista irodalom kapuját kettejük életműve jelöli.

BABITS MIHÁLY: MYTHOLÓGIA

A *Mythológia*, a *Karácsonyi Madonna* nyitó elbeszélése, amely a Nyugat 1918 decemberi számában jelent meg, megőrizte a pályakezdő novellák sajátságait: a lélektani árnyalásra való törekvést, a korhangulat visszaadásának igényét és a misztikusságot.¹ Ugyanakkor ebben az alkotásban új vonások is föltűntek. Nagyobb szerepet kapott itt a cselekménnyel törtenő jellemzés, az érzés és korhangulat visszaadása mellett kicsendült az írásból az egyéni és társadalmi aktualitás: a háborúellenesség is.

A kritikusok egy része azonban másként vélekedett. A novelláknak Schöpflin által emlegetett hármas burkából (a realitás szférájából, a fantasztikum világából és a metafizikai lényeket tartalmazó harmadik rétegből) csupán a legfelsőt érezték döntőnek.² Azt hangoztatták, hogy a *Mythológiában* a legfelsőbb rétegben manifesztálódó érzelem, a gyermek utáni vágy kapott kizárólag hangot.³

A kritikusok e vélemény megfogalmazásában Babits életének külső vonatkozásait értékelték elsősorban. A költő nem sokkal a mű megjelenése előtt vált meg a tanári pályától, és ekkor jutott túl az emberi életút felén is. Ebben a helyzetben

¹ Vö.: Sipos Lajos: *Karácsonyi Madonna. Megjegyzések Babits első novellás könyvéhez*. It, 1978. 457–70.

² Schöpflin Aladár: *Babits Mihály, a novellairó*. Nyugat, 1931. 2. 171–73.

³ Kardos Pál: *Babits Mihály*. Bp. 1972. 285; 295–97.

egy történetben, amely egy sebesült fiú megtalálását, ápolását, az iránta érzett szeretetet és a fiú elvesztése miatti fájdalmat írta le – így képzeltek – csupán a gyermek, az utód utáni sóvárgás juthatott kifejezésre. Ezt a föltételezést, a mű és az élet ilyen kapcsolatát (úgy hitték) megerősítette a következő évben megjelenő *Timár Virgil fia* problematikája is.

A gyermek utáni vágy, mint motívum, a *Mythológiában* valószínűleg nem tekinthető kizárólagos inspiráló élménynek. Az elbeszélés ilyen vonatkozásai feltehetően valamit mégis jeleznek. Azt, hogy a korábbi fikatív, a különböző korok hangulatát visszaadni akaró, a világirodalmi példákat követő művek után Babitsnak ez az alkotása az önkifejezésnek közvetlenebb formája is. Ez azonban több volt, mint egyetlen érzelm megfogalmazása. Az író hőseinek megformálásához általában sem csupán a képzeletét, olvasmányait mozgósította, hanem saját életéből, érzéseiből, helyzeteiből is fölhasznált (nyersanyagként) bizonyos motívumokat.⁴ S még ennél is tovább ment. Úgy alakította az elbeszélést, hogy abban az önarcképfestés szándéka mellett áttételesen a történelmi korszak: az első világháború végének a problémája is megjelent már.

Elképzeltető, hogy Babits novellisztikájának régebbi céjaihoz csupán később, a *Mythológia* írása közben társult az önkifejezés ilyen értelmű szándéka. Lehetséges, hogy a választott anyag adta meg erre nemcsak az alkalmat, hanem az inspirációt is. Akárhogy is volt, egy dolog ezáltal bizonyossá vált: 1918 végére, ha későbben is, mint lírájában, Babits prózaművészetén belül is megkezdődött az élt élet, a kulturális élményekben megtestesült és tárgyiasult világ és a műalkotás viszonyának újrendezése.

Erre az újrendezésre a *Mythológiához* forrásul választott Héraklész-mondakör jó alkalmat kínált. Az író ebben a szerteágazó témában találhatott volna anyagot az egyszerű újraértelmezéshez, ugyanígy találhatott volna azonban anyagot egy

⁴ Vö.: Rába György: *Szabó Lőrinc*. Bp. 1972. 13–14.

nagyobb igényű, a görög mitológiát és annak nietzschei interpretációját összefogó mű megírásához is. Babits azonban nem így járt el. A Héraklész-mondáknak egyes elszigetelt epizódjait építette egységes műalkotássá. A részek kiválogatásában nyilvánvalóan határozott írói szándék érvényesült, olyan, amely egy vagy több sajátos cél érdekében kívánta egybe rendezni a szálakat.

A történetben ugyanis Babits a mondának egymástól távol eső elemeit fogta keretbe.⁵ Az elbeszélés gerincét Héraklész negyedik munkája szolgáltatta. Babits e munka históriájából valójában kevés motívumot vett át: a helyszínt, a Pholosz kentaur szerepeltetését, a kentaurok csatáját és Pholosz halálát. A helyszínt, amely a dolgok természeténél fogva a mondában csak jelzésszerűen szerepelt, megőrizte és a történet fontos részévé tette, az epizódok rendjét azonban már átalakította: megváltoztatta Pholosz és Héraklész találkozását, a kentaurok harcának jellegét, teljesen más befejezéssel látta el a történetet, a históriába pedig új epizódokat és motívumokat épített be.⁶ A *Mythológiában* a legjelentősebb változtatás a negyedik munka elemeinek és Hülász sorsának összekapcsolása volt. Hülász az eredeti történetben igen rövid időre bukkant csak föl. Az egyik változat szerint az Argonauták históriájában, a tizenegyedik munkát végző Héraklész kedves apródja volt ő, az a fiatal fiú, aki – míg Héraklész Müszia partján evezőt faragott – egy felbukkanó szarvas nyomába eredt. A szarvast élvezve egyre beljebb hatolt az erdőbe, kifáradt, amikor azonban inni akart a forrás vizéből, egy nimfa magához vonta, rabul ejtette a fiút. Héraklész, elkészülvén az evezővel, egy darabig még kiállt az apródja után, amikor azonban nem kapott választ, folytatta útját a Heszperidák kertje felé.⁷

⁵ Graves, Robert: *A görög mítoszok*. Bp. 1970. II. 126–325.; Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Bp. 1972.⁷ 188–200.

⁶ A cselekmény, epizód, motívum elkülönítésére vonatkozóan: Welles–Warren: *Az irodalom elmélete*. Bp. 1972. 329.

⁷ Trencsényi-Waldapfel: i. m. 162.

Graves összefoglalásában máshol is feltűnik Hülász alakja. Eszerint a görög forrásokban utalás van arra is, hogy Héraklész Hülással, Ioláossal és Eurüsztheusszal férfiszerelemben élt; de akár így, akár amúgy adták elő az ókori szerzők a történetet, Hülász mindegyiküknél a Héraklész-mondakör jelentéktelen szereplője volt. Nem olyan, aki akár itt, akár a történet más helyén lényegesen befolyásolhatta volna az istenek közé emelkedő hős sorsát. A *Mythológiában* viszont Hülász fontos szerepet kapott. Hogy ezt az új epikai funkciót felölthesse, Babitsnak új alakot, más jellemet, más egyéniséget kellett faragnia belőle. Mindenekelőtt passzivitását kellett megváltoztatnia. Ennek érdekében a szarvasúzést és a forrásjelentet ki kellett hagynia a történetből. Ezeket a motívumokat Babits csupán sejtető előreutalás⁸ formájában őrizte meg: az erdőben fölbukkant nimfára – egy béresfiú történetében – Hülász emlékezett, az embereket elrabolni képes „testetlen asszonyi erők” hatalmára pedig egy kommentáló mondatban maga a szerző utalt. Az eredeti mondai Hülász története tehát itt személytelenné vált, konkrét eseményorból az erdő életét jellemző, irracionális általánossággá tompult. Babits Hülásza semmiképpen nem passzív alak. Ellenkezőleg. Az aktivitás és önálló cselekvés szabja meg jellemét. Az író sejteti, hogy a fiú sebesülése az erümauthoszi Kannal vívott harcának következménye volt. Erre utal *rongyokban letépve* maradt ruhája, combján és vállán kapott sebe, s a félelmetes vad nyomát őrzi az erdő is, amely „szerte meg volt törve néhány lépésnyi kis kerületben”, meg a föld is, amely „zúzva és taposva” jelezte a lefolyt harc hevességét. A novella folyamán sem ennek a jelenetnek, sem az ifjú erejének és bátorságának a jellemzésben semmilyen funkció nem jutott. Babits ugyanis csupán egyetlen domináns vonással: a nimfák iránt érzett irracionális vonzalom bemutatásával jellemezte a továbbiakban hősét. Ezt a vonzalmat Hülász

⁸ Vö.: Lammert, Eberhard: *Az előreutalások*. In: *Strukturalizmus*. Szerk.: Hankiss Elemér: Bp. é. n. II. 185–206.

aktív vágya, akarása táplálta. Ez az akarás irányította őt a nimfák világa felé, ez szabott irányt az ifjú életének. Hülász akarása-keresése hozott közel Héraklészhez egy olyan miliőt, amelyből meg akart szabadulni; ez oldotta számára emberi sorssá azt, amit a sejtelmes, megelevenedett erdő is képviselt: az irracionalitás világát. Az eredeti mítoszi történetet, amely a főhős köré épült, Babits ezen az úton kétpólusú históriává változtatta át. Az egyik oldalon maradt Héraklész; benne és vele nagyobb hangsúlyt kaptak az emberi törekvések; a másik oldalon Hülász így megformált alakjához pedig Babits nagy erővel társíthatta a kiszámíthatatlan, misztikus eseményeket és momentumokat. Héraklész esetében a szerzőt a közismert mitológiai történet korlátozta; Hülász életében azonban akadálytalanul érvényesíthette művészi célját: megalkothatta Héraklész ellenpontját.

Babits – ezek szerint – a *Mythológia* írása közben nem újraköltött egy történetet, hanem – egy antik görög mondanakör néhány motívumát fölhasználva – teljesen új művet alkotott. Mégpedig úgy, hogy bizonyára más művészi alkotások inspiráló hatásának is teret adott. Hülász portréjához talán fölhasználta René Ménard hasonló című képét, Héraklész és Pholosz, Khiron és a novellát lezáró csaták bemutatásánál pedig minden bizonnyal gondolt Böcklin festményeire: a *Triton és Nereida*, a *Kentaur a kovácsműhelyben* és a *Kentaurok harca* című alkotásokra is. Ezt a lehetőséget – Erdélyi Ildikó tanulmánya szerint – megerősíti az életrajz néhány adata is.⁹

Azok a szerzők, akik a *Mythológiáról* külön is írtak – Schöpflin Aladár, Benedek Marcell, Erdélyi Ildikó, Kardos Pál

⁹Erdélyi Ildikó: *Mythológia. Egy Babits-novella elemzése*. Studia Litteraria, 1970. 53–61. (E. I. a festményeknek, az ókori forrásoknak és Oscar Wilde *Charminesének* döntő szerepet juttat e novella keletkezésében. Valószínűbbnek tűnik, hogy az irodalmi és képzőművészeti feladatok csupán az emlékezet okán befolyásolták egy-egy jelenetben a leírást, a témát azonban nem készítették elő, nem érlelték.)

és Rába György¹⁰ —, rendre kitértek az elbeszélés pszichológiai hátterére is. Schöpflin e kérdéssel általánosságban foglalkozott, Benedek Marcell és Rába György szűkítette a kört (az első „a költői nagyság tudata alatt rejtőző félelem”-ről, az utóbbi az erős egyéniség magányát feloldani képes pedagógiai szenvedélyről írt), Erdélyi és Kardos azonban már csupán egyetlen lélektani momentumot emelt ki. Szerintük (Kardos Pál gondolatmenetét idézve) a *Mythológia* szubjektív lírai gyökerét Babits apai vágyában, Komjáthy Aladárhoz fűződő kapcsolatában és e barátság megszakadásától való félelmében kell keresni.¹¹

Az életrajzi impulzusok kutatását a *Mythológiában* előforduló mélylélektani mozzanatok kétségtelenül indokolják. A műben azonban az említetteknel több hasonló gondolat fellelhető mind Héraklész, mind Hülász tekintetében. Lehetne például beszélni Hülásznak az apától való megszabadulásvágyáról,¹² az ösztönös én és a felettes én állandó konfrontációjáról, a személyiség kiteljesítésének igényéről, az animális lét és a magasabb életszférák változásáról, szembenállásáról is. Mindezek ellenére azonban talán nem lenne szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani e mű kapcsán a lélektani helyzetek funkciójának. Általában sem, konkrétan sem. Általában talán azért nem, mert bár Babits pszichológiai szemlélete 1913 után továbbfejlődött, s a korábbi Fechner-, Wundt- és James-féle irányzatot a korszerűbb látásmód is befolyásolta, s a lélektan mégsem volt olyan szenzáció ekkor már a költőnek, mint pályája kezdetén.¹³ Konkrétan egyetlen érelemre, a Komjáthy Aladárhoz fűződő barátságra, az utód iránti vágyra

¹⁰ Schöpflin: i. m.; Benedek Marcell: *Babits Mihály*. Bp. 1969. 89–90.; Erdélyi: i. m.; Kardos Pál: i. m.: 285–86.; Rába: i. m. vö. még uő.: *Babits Mihály*. In: *A magyar irodalom története*. Bp. 1965. V. 247.

¹¹ Kardos: i. m. 285.

¹² Erre Rába György hívta fel figyelmemet.

¹³ Vö. Farkas Ferenc: *A kettős viszonyulás kérdése Babits Mihály életművében*. It, 1972. 58–81.

meg talán azért nem lenne célszerű építeni, mert a filológia adatai ezt a megközelítést semmiképpen nem támogatják. Babits és Komjáthy barátságát ugyanis – Komjáthy Aladár jó barátja: Babits István, a költő testvére szerint – semmi nem árnyékolta be.¹⁴ Sőt, a közös olaszországi út emléke, a költészet szeretete és Babitsnak a matematika iránti – éppen Komjáthy hatására tovább alakuló – érdeklődése állandóan erősítette, megújította ezt a barátságot. Valami olyan feszültség, ami az elbeszélésben Héraklész és Hülász között kialakult, 1920 után Babits és Szabó Lőrinc kapcsolatában jelent meg. Ez a kapcsolat azonban a korábban publikált *Mythológia* háttérét nem befolyásolhatta, még akkor sem, ha Szabó Lőrinc néhány sora alapján esetleg fel is lehetne fedni az elbeszélésben leírthoz hasonló lélektani helyzetet és az 1920 utáni Babits–Szabó Lőrinc barátságban analógiára csábító pontokat is.

A felsoroltak alapján valószínűnek látszik, hogy a *Mythológiában* nem a lélektani háttér vizsgálata az elsődleges. S ezért talán szükségtelen lenne túlhangsúlyozni azt, hogy akár ebben a műben, akár más, akkortájt készült alkotásokban (a *Gólyakalifában* vagy a *Nagy Sándor öregkorában*), akár Babits irodalomelméleti nézeteiben milyen arányban vannak jelen Kant *Antropológiájának*, Schopenhauernek, Hildebrandtnak vagy Freudnak a gondolatai.

A *Mythológiának* bizonyára nem ez a leglényegesebb problémája.

Az elbeszélés szerkezeti arányai – már mennyiségi adatok alapján is – azt mutatják, hogy nem a mítoszi hős és az ifjú kapcsolata, barátsága s ennek megszakadása áll a mű középpontjában. Ha ugyanis egy pillanatra eltekintünk a babitsi ötös beosztástól és tartalmi elemek alapján különítjük el az egyes epizódokat (s az író által másodiknak és harmadiknak jelzett részt egy epizódnak tekintjük), akkor a mintegy ezer soros mű arányosan négy kisebb történetre bomlik. Az első 110 sor a

¹⁴ Babits István személyes közlése.

főhős múltját, a második rész, 358 sor, Héraklész és Hülász találkozását, a harmadik, 149 soros epizód Pholosz és Héraklész együttlétét, a negyedik, 381 sornyi rész a kentaurok orgiáját és csatáját írja le. Ebben a beosztásban mintha az látszanék leginkább relevánsnak, hogy a mű igazi témája Héraklésznek és a rá leselkedő, az animális lét felé taszító irracionális erőknek küzdelme, az ösztönéletből kinövő, az ösztönök hatalmát levető ember és az ősi mítoszi környezet csatája.

Ahhoz, hogy Babits ezt az alap gondolatot maradéktalanul közvetíteni tudja, a görög világból az apolloni derűt és nyugalmat, az ember és a természet harmóniáját teljesen száműznie kellett; növelni kellett misztikus és irracionális vonásait, kiszámíthatatlanságát, sejtelmességét, az ember és a természet, az ember és a mitológiai lények kapcsolatában bizonyítani kellett a teljes egybeolvadás mellett a kiszolgáltatottságot, a veszélyeket és az állandó harcot is.

Babits ezt a természet irracionalitásának hangsúlyozásával érte el. A természet a *Mythológiában* különös életet él. Asszony-természet, asszony-erdő ez, ahogy Schöpflin nevezte, az enyhet adó anyatermészettel szemben nyugtalanító, veszélyekkel teli, kiszámíthatatlan. Babits nem naturalista részletességgel, nem a *Télben* tapasztalt impresszionista módszerrel írta le a környezetét, szimbolista összbenyomás fölkelésére sem törekedett; a természet nála nem az emberi hangulatot őrzi, nem az emberi akaratot, lelkiállapotot képviseli. A történet java részében a környezet csak ismétlődő utalásokban van jelen. Ezek a gyakran egyetlen névszóból álló utalások pedig csak jelezhetik a vidéket, de igazán életre nem kelthetik azt. Csak a helyszínt határozzák meg: a sűrű erdőt, a szikkadó talajt, amin az állatok surrannak, a forrást, mellette a pázsitot, a szirtek között a barlangot, a barlang egyik végénél pedig a napsütötte és azúr tengerből előtűnő karéjt. Az elbeszélésben – ezt leszámítva – a sötétség uralkodik. A történet belső ritmusát megadó napszakok váltakozása úgy alakul, hogy a

sorsfordító események este és éjjel játszódnak le. Esténként és éjjel beszélgettek a szereplők, este vesztette el Héraklész a fiút, keresésére meg éjjel indult, éjszaka zajlott a kentaurók csatája is. Éjjel pedig természetesen sötétség vonja be az erdőt. Ezt a sötétséget a megrakott tűz, a bokrok között leelkedő állatok szeme, a parázs, a hold és a csillagok fénye csak alig törheti meg. Ezek a fények nem hatolnak be a fák közé, az erdő feketéjébe. A hold legföljebb a tisztásokat világíthatná be, az a vérvörös fény azonban, ami ilyenkor elárasztja a vidéket, az erdőből semmit sem mutat meg.

Az este és éjjel játszódó cselekményt két helyen szakítja meg az írás: a harmadik és a negyedik rész elején. Babits ezekben a bekezdésekben az idő múlását akarja érzékeltetni, és ezért – az előzőkhöz képest – zsúfolja az eseményeket. Mindkét alkalommal teljesebben rajzolja meg a környezetet is. Nem pusztá jelzéseket alkalmaz, hanem az élő, változó természetet írja le: bemutatja az eső csobogását, a hegyről lefutó pizkosszürke patakokat, a felhőket, a madarakat, a domb hajlását, a szülőház felé vezető lejtőt, leír egy barátságosabb helyet; a hegy lábánál pedig, ott, ahol sekélyedni látszik az erdő, az úthajlás után az alji legelőkön felvillantja a nemrég volt emberi élet nyomait is. A negyedik részben szintén többet ír le Babits a természetből: először egy szabad tisztást, azután a zengő bérceket, az erdőt, a sakálok üvöltését, különös ugatásokat, vonításokat, madárvijsogást.

A környezet azonban igazán két alkalommal elevenedik meg az elbeszélés folyamán. Akkor, amikor a két történet: Héraklész és Hülász sorsa és a kentaurók orgiája a fordulópont-hoz érkezik el. Ezeken a pontokon a természet nem marad meg háttérnek, a cselekvés színhelyének, hanem a történet fő eleme lesz. Egybeolvad az emberekkel, antropomorffá válik. A nap férfinapként jelenik meg, a dombok hajlásaiban erős és mégis lágy nősténycsípők emléke kísért, a gyenge felhőkben asszonyi ruhák ezüst fodrai lobognak, a szellő pedig különös bódító nőstény illatokat röpít. Az expresszionista azonosító

funkciót betöltő férfinap képhez hasonlatokban és metaforákban fűzi Babits a tájelemeket, de nem akar megértetni, magyarázni, részletezni, értelmezni, hangulatot kelteni. A mítoszi ősellenséget, a legmagasabb rendű élet két változatát: a férfit és a nőt oldja föl így a környezet rajzában.

Még inkább érezhető ez a sajátos tájfunkció akkor, amikor Héraklész és Hülász visszatér az erdőbe. Az előbb még néma Hülász vágyképeiben megjelenő erotikus asszony-természet most leplezetlenebbül mutatja magát: most igazán buja volt az erdő, a napfoltok is úgy vetődtek, inogtak, lengtek szerte titkosan, mint messzi táncok visszfényei, a fák paráznán hajladoztak, a levegő meleg fürdőként áramlott, a vadak seregestül surrantak szét, elfojtott kacagás zengett a domb körül. A jelzésekből összeálló képből itt rettenetes, nőstény erdő lett. A kentaurok orgiájában a természet nem az elveszejtő asszonyiságot képviselte. A környezet itt is a történetet „folytatta”, teljesítette ki; az animális ösztönökben rejlő veszélyt mutatta meg.

Babits az erdő irracionális voltára más módon is utalt. Ezzel kezdte és ezzel végezte a történetet. A novella elején a jellemzésben, a történet végén pedig az útját folytató Héraklész gondolatainak leírásában érzékeltette ezt. A *Mythológia* kezdetén, a főhős bemutatása, fizikai megjelenítése során nem törekedett a teljességre. Inkább Csehov módszerét követte, és azt mutatta be Héraklészből, ami őt a természethez kapcsolta. Az első sorokban az olvasó ezért csak az *Erümanthosz* sűrűjében óvatos léptekkel haladó hőst „látja”, akinek bőrcsizmái alig adtak hangot a szikkadó talajon, és aki kémlelő szemével, neszre is figyelő fülével mint valami rettenetes vad ment a zsákmány után. Babits itt a készenlétben, a veszélyben, a kiszolgáltatottságban a környezet és az ember kapcsolatának lényeges vonását mutatja be.

A történet végén nem kevésbé érezzük az erdő kiszámíthatatlanságát. Héraklész számára az erdő ellenség maradt, amelyen úrrá kell lenni. Egyedül van itt a hős, az egész erdő

ellenében, az erdő ellen kell mennie, a derű közepette sem szabad elfeledkeznie arról, hogy éberem és vigyázva kell élni itt. Az elbeszélés végén, amikor a klasszikus szabályok szerint nemcsak lezár, hanem kezd is egy történetet az író, az ember és a világ kapcsolata azonos maradt.

A természet, a környezet, a táj – ezek szerint – a *Mythológiában* nem egyformán van jelen. A tulajdonképpeni történés idején rendkívül elnagyolt jelzésekből áll, az írói elbeszélés pihentető és előkészítő fázisaiban – „nappal, este – éjszaka, napok múlnak” formulával jelezhető szerkezet harmadik részében – életszerűbb, a történet csúcspontjain pedig átveszi a szereplők funkcióit: él, lélegzik, „viselkedik” és mutatja azt a veszélyt, amellyel Hülász és Héraklész éppen birkózik.

Ebben az irracionális erdőben meg kellett változtatnia az írónak a Héraklész-monda kínálta anyag jellegét. A görög mitológia ugyanis a cselekedetek okát igen gyakran az istenek haragjával, bosszújával magyarázza, az érzelmek keletkezését, funkcionálását egyszerűen nem írja le. Babits viszont – már korai novelláiban tetten érhető ez a szándék – a cselekedetek rugóira, a tettek lélektani okára összpontosította inkább a figyelmét. A világ akkor lehet nála irracionális, ha működés közben is az marad. Ezt a *Mythológiában* az író kétféleképpen valósította meg. Egyrészt átvette az eredeti történet megmagyarázhatatlan elemeit: Megara és gyermekei megölését, és ezt az emlékezés révén jelenvalóvá tette (ezen az úton a rejtélyes múlt állandóan bejátszik a történetbe), másrészt pedig Hülász históriájában azt mutatta be, hogyan lesznek úrrá az emberen a kiszámíthatatlan, nem emberi erők.

A múlt, a jelen és a jövő Héraklész sorsában egy fejlődés-novella általános ívét írja le. Ez a fejlődés az animális létből az emberi élet felé tart. Héraklész a történet elején kizárólag az animális világhoz kötődő vonásaira volt büszke. Erős és ügyes erdei állathoz hasonlított, éles szemmel, gyors lábbal, erős és ügyes kézzel rendelkezett, s ereje miatt az emberek és állatok fölött érezte magát. Éles szeme meglátta a rejtező madarat,

észrevette a bokrok alatt surranó zajok okozóit . . . , füle meg tudta különböztetni az elvegyült zengésekben az üldöző és üldözött hangját . . . Az embereket lenézte. Mérhetetlenül maga alatt valónak ítélte őket. A Hülásszal való találkozás után humanizálódott, ebben a barátságban kiteljesült. Egyre gyakrabban emlegette az emberi vonásokat, az ember választásának jelentőségét („az ember maga választja az életet” – mondta), a szülőkhöz tartozás erkölcsi vonatkozásait. Hülász elvesztését pedig, ha az erdei vegetáció világból vett képpel is, de mégis az emberi közösség utáni vágy szavaival siratta el: „az ember olyan – gondolta magában –, mint az erdei növény, amely mindig a szomszéd növény felé tapogat szálaival”. Az életnek nincs értelme, célja egyedül. Héraklész ezután a jelenet után már nem az állati világhoz tartozóként vagy istenként, félistenként jelent meg maga előtt sem, hanem – a kentaurok szavában, saját gondolataiban, a leírásban – mindig emberhez tartozás vonásai hangsúlyozódtak. Az ember megvetését a kentauroknak hagyta („Erősek vagyunk, mint a barlangi oroszlán – mondta Khiron – gyorsabbak a vad paripánál, s bölcsebbek, mint az ember”), ő maga pedig egyre inkább eltávolodott világuktól. Az orgia közepén azonban a percnyi örömöknek engedve egy pillanatra újból visszazuhant ebbe a miliőbe. A sötét Természet kéje, amely megelevenedett a kentaurok tagjaiban, elfeledtette Héraklésszel előző gondolatait. Bölcsebbek a percnek élők, mint az ember, ismételte meg most ő maga kétszer is Khiron szavait, és belevetette magát a kentaurok orgiájába. Amikor azonban a harc kitört, és Héraklész látta a kentaurok igazi énjét, egy pillanat alatt kijózanodott: iszonyú elégedetlen volt önmagával, hogy köztük van, az eltékozolt idő, az elvégzetlen munka hívta, rádöbentette ember voltára. Ezért hagyta ott korábbi társait.

Az ösztönök hatalmát lerázó Héraklésznek – Hülász életében – végig kellett élnie az ellenkező irányba, az ösztönéletbe vezető sorsot is. Hülász ugyanis nem választhatta meg a saját útját, amint azt Héraklész és az ember általában teheti. Homá-

lyos, maga előtt sem tisztázott kalandokra vágyott, s miután eszébe jutott az otthoni történet a béresfiúról és a nimfákról, gondolatban összekapcsolta elképzelt kalandjait és a *Természet éhes szüzeit*. Az erdőben magányosan barangoló Hülász rövid idő múlva mindenben a nimfákat látta már. Leírta testüket, tagjaikat, mozdulataikat, és mivel a nimfáknak megvolt az erejük, hogy titkos formákat öltsenek és betöltsék az egész természetet, hamarosan mohó és perzselő vágyak formájában körülvették a fiút. Egy új ént alakított ki Hülászban a sóvárgás. Ebben a sóvárgásban azonban csupán a vegetatív ösztönök uralkodtak el. Az emberi érzések – a családi és a baráti közösség szépsége – veszítettek jelentőségükből. A nagy elleneséges nősténység, amely Héraklészből a nagy Dühöt kicsalta, végleg elragadta Hülászt. A sebesülésből fölápolt fiú nem emelkedhetett az irracionális erők fölé, mert nem lerázni akarta őket, hanem ellenkezőleg: kereste a velük való találkozást, vágyott utánuk.

Babits a *Mythológiában* az emberi és az irracionális-misztikus erők közti összecsapást nemcsak azzal érezte, hogy az emlékezés múlt idejével leírt első részben összefoglalta Héraklész küzdelmét saját megmagyarázhatatlan lelkével, a továbbiakban pedig bemutatta a hős csatáját a dionüszoszi természettel, a Hülász-varázssal és a kentaurokkal. Az író a novella szerkesztésével is az ember és a rajta kívül álló, számára érthetetlen erők harcára irányította a figyelmet. Egy általánosító mondattal előre jelezte, a történet végén pedig ugyanezzel a mondattal – visszautalásként – összefoglalta azt a cselekményen túlmutató gondolatot, amelyet kifejezni akart. „Az élet – írta mindjárt az első oldalon – csupa küzdelem . . . senki sem engedheti át magát a gondtalan gyönyörűségnek. Résen kell lenni minden pillanatban. Ki olyan erős, hogy törbe ne csaphatnák?” A történet végén – következtetésként – ugyanez a gondolat ismétlődik meg. Héraklész, zárja le Babits az elbeszélést, „éberem vigyázva ment a derű között; ismerte már a derűt. Ki olyan erős, hogy titkos hatalmak törbe ne csaphat-

nák?” Ez az előre- és visszautalás a történetről terelte el az olvasó figyelmét (pontosan úgy, ahogyan azt Goethe Homérosznál megfigyelte), a konkrét mítoszi históriától eltávolodva emberi-logikai tapasztalatként fogalmazta meg: az emberre önmagában, környezetében és más emberekben meglévő, nem teljesen megismerhető, de legyűrhető veszélyek leselkednek.

Ezek a veszélyek pedig harcban a legvalóságosabbak. Az elbeszélést záró legutolsó jelenetben, a kentaurok csatájában egyesül a korábban életre keltett természeti, emberi és isteni világ. Az utolsó oldalon ugyanis az irracionálisra növesztett természet is beavatkozott a kentaurok harcába. A harc

„kiáradt az erdőbe – írta Babits –, fölcsapott a magas levegőbe. A madarak kétségbeesetten visongtak, a fák összeverődtek a viadal szelében, ijedt és megvadult állatok rohantak ki a sűrűből. És más állatok meg berohantak a harcba! Nagy véres állatok, csíkos, foltos lények, apró szörnyetegek, gorgók és khimérák. A kentaurok szügyébe haraptak, nyakukba csimpaszkodtak, összefogóztak egy testté a nagy gomolyaggal. És még a bogarak is harcolni szálltak, iszonyú felhőkben, párolgó sebek, a kifordult bendők gőze fölött. És a nap is harcolni szállott, vérvörös paizzsal. Minden harcolt már, a Természet harcolt, az istenek harcoltak.”

Az irracionális természet, amely Hülászt rabul ejtette, most a teljes pusztítást végezte el. Héraklésznak, aki legyőzte a lelkében élő indulatot, aki ellenállt a természet csábításának, aki az elbeszélés egész menetében fokozatosan humanizálódott – a legvégén az öldöklésen is túl kellett emelkednie. „Neki más harcai voltak; Őrá cél és munka várt.” „. . . ő ember volt: neki semmi köze sem volt az egészhez.”

Az öldöklés tagadásában Babits két, árulkodón jellegzetes kifejezést használt: a harcot „iszonyú sodor”-nak nevezte, Héraklész kívülmaradását pedig kiszakadásként írta le. Ez a kép Babits legismertebb háborúellenes versének, a *Húsvét előtt*nek sokszor ismételt kontrasztja volt, mintegy kifejezésben meg-

testesült formája mindannak, ami a költő antimilitarista tevékenységét jelentette.¹⁵

A görög mitológiából vett történet – a forrás szabad, sőt önkényes kezelésével, a kétpólusúvá tett cselekménysorral, a természeti irracionális szándékolt fokozásával, az irracionális erők fölé emelkedő emberi magatartás bemutatásával – a háborúellenes Babits-írások világához érkezett el. Az értelmetlen és emberhez méltatlan harc megvetése – a művészi megjelenítés sajátosságából eredő különösség megőrzésével – így lett a *Mythológia* egyik vezető gondolata. Ugyanez a gondolat öltött itt testet, ami – ismételjük – az 1918 őszén keletkezett proklamációkban és a *Veszedelmes világnézet*ben már formát kapott.

A *Mythológiában* ezek szerint Babits már nem csupán egy konstruált korhangulatot akart megfogalmazni, nem egyszerűen a hitelesebb lélektani ábrázolással kísérletezett, hanem egyrészt a főhős személyében, gesztusaiban, magányosságának a bemutatásában érvényesítette önarcképfestő igényeit is, másrészt pedig alkalmat talált arra, hogy prózai alkotás keretei között megfogalmazzon és megjelenítsen egy aktuális társadalmi gondolatot is.

Ez a korai novellák sorát lezáró *Mythológia* legfontosabb jellegzetessége.

¹⁵ A *Mythológia* esetleges háborúellenes tendenciáját eddig ketten érintették: Belia György *Babits Válogatott műveinek* 1959-es kiadásához írott jegyzetében (i. h. II. 401.); és Benedek Marcell (i. h. 91.). Egy rövid utalásnál azonban tovább nem jutottak.

REISINGER JÁNOS

A JÓNÁS KÖNYVE – PARAFRÁZIS?

A *parafrázist* az ókori retorikák s a rajtuk alapuló újabb koriak is – a 15–17. századig bezárólag – az eredeti szellemét és szövegét egészen pontosan követő írásműnek tekintették. Egyik legnyilvánvalóbb jele volt ez az *imitáció* századokon át uralkodó művészi elvének és gyakorlatának, s rajta keresztül a régi írásoknak kijáró általános tiszteletnek. Amikor ez utóbbi névlegessé halványult, száraz és érdektelen lett az interpretációnak ez a formája is, ahogy azt pl. a 17–18. századi francia parafrázisoknak Saint-Amant-tól Perrault-n át Louis Racine-ig terjedő időszakában láthatjuk.

A romantika ellenhatást képezett e folyamattal szemben, s a megformálás új útjai felé mutatott. Ettől fogva nem az eredeti szöveg hagyományos értelmének kiaknázása felé fordult a figyelem, hanem egy-egy részletének kinagyítása és új tartalommal való megtöltése irányában. Mind a *Biblia*, mind a görög mitológiai történetei nagyfokú interpretációs változáson mentek keresztül.

Ezért bárminő újabb kori parafrázishoz nyúljon, az irodalmi elemzésnek kötelessége fölfejteti a régi szöveg lehető legteljesebb jelentését, hiszen akár mennyire módosította is késői feldolgozója, nem lehet mellékes, hogy ennek ellenére miért is választotta azt. Persze kirívó esetek is előfordulhatnak, amikor csupán a cím vagy egy-egy elnevezés utal az eredetire, a leglazább eszmei rokonság nélkül; a bibliai *Jónás könyve* modern földolgozásai például jobbára ilyenek.¹ De még az

¹ Vö. Fáj Attila: *A Jónás-téma a világirodalomban*. Róma, 1977. 60. és sk.

ilyen esetekben sem érdektelen a szembesítés lefolytatása, elvégzése.

Tanulmányunkban arra a kérdésre igyekszünk válaszolni, vajon Babits Mihály *Jónás könyve* című elbeszélő költeménye parafrázis-e, s ha igen, mely értelemben az. E kifejezést régebbi vagy újabb jelentésében társíthatjuk-e hozzá? Avagy egészen különleges szerveződményről van-e itt szó?

A kortárs olvasatok és a szakirodalom eddigi eredményei tükrében kérdésünk meglepőnek látszhatik. Babits műve is négy részből áll, akárcsak a bibliai elbeszélés, s egyetlen kivételtől eltekintve látszólag annak történetét is szorososan követi. Mély szellemi azonosulás köti össze a magyar költő művét ihletőjével, vallották oly sokan. Rédey Tivadarnak a könyv megjelenésével egykorú, Nyugat-beli kritikájában azt olvassuk, hogy „Babitsnak – ezt még munkája közben tőle magától hallottam – ezúttal különösen szívéen feküdt, hogy lehetőség szerint még formailag is a bibliai könyv kereteiben maradjon”.² Weöres Sándor pedig, „Mesteré”-hez címzett levelében a földolgozásban az eredeti hű követését látta: „... döbbenetesen találkozik benne a biblikus és modern emberség” – hangzott legfőbb dicsérete.³

A babitsi műről értekezők nagy része sem tulajdonított lényegi jelentőséget a költő történetmódosításának, annak, hogy végkifejletében egy megtéretlen város kap kegyelmet a bibliai elbeszéléssel szemben, mely bűnbánatban megalázkodó Ninivéről beszél. Bizonyára úgy vélték, hogy Babits változtatása a történetnek csupán egyetlen mozzanatát érinti, s nem hat ki egészére. Vannak, akik ezért Babits költeményét biblikusabbnak tartják, mint magát az ószövetségi történetet. Ez utóbbiról már Rédey Tivadar lekicsinylően jegyezte meg, hogy „a parabola inkább csak úgy bujkál a sorok mögött, kihüvelye-

² Rédey Tivadar: *Babits Mihály: Jónás könyve*. Nyugat, 1940. 3.

³ Csöngé, 1938. XII. 8. In: *Weöres Sándor levelei Babits Mihályhoz és Kosztolányi Dezsőhöz*. Közli: Gál István. *Életünk*, 1973/3. 216.

zésén eleget fájtatta fejét a későbbi egzegézis”.⁴ De még Rába György legutóbb megjelent Babits-monográfiája is „megbocsátó, újszövetségi hit ösztönzése”-vel számol a magyar költő földolgozásában.⁵

Hogy iménti kérdésünkre megfelelő feleletet adhassunk, komolyan neki kell látnunk a történetmódosítás jelentőségének föltárásához. Értékelnünk kell e módosítás indítékait és következményeit egyaránt. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy ne vegyük számba a bibliai *Jónás könyvének* legfontosabb tanulságait.

A Jónás könyve istenképe; Babits istenhite; Deus absconditus vagy Deus revelatus; a megváltástani vonatkozás

Rövid bibliai irat a *Jónás könyve*, de a maga tömörségében jó néhány tanulság hordozója. Ahogy a *szentírás* többi könyve, ez sem áll, sem nem értelmezhető önmagában, hiszen hatvanöt más közé sorakozik be. Gazdag és összetett jelentését tágabb szövegekörnyezetéből egy csapásra megérthetjük – míg abból kiszakítva tetszetős föltételezéseket vonultathatunk végig rajta, nem lényegéhez férköző igazságokat. „Csak az egész igaz” – Hegelnek és a modern hermeneutikának ez a tétele fokozottan érvényes egy nagyobb műnek ilyen rövid alkotóelemére.

Az első lényeges jellemvonás, melyhez a babitsi művet máris hozzámérhetjük: e könyvecske istenképe. Olyan Istennel találkozzunk itt, aki az egész földkerekségnek gondját viseli, figyelme és mentőkészsége mindenüvé kiterjed. Az olyan ország törvényeit megcsúfoló, bűnös székhelye felé is szánalommal fordul, melyről más prófétái, Ésaiástól Náhumig mint „csalárd Asszíriáról” és „vérszopó városról” emlékeztek meg.⁶ Nem közömbös e minden teremtményét üdvözíteni akaró Isten

⁴I. m.: 2.

⁵Rába György: *Babits Mihály*. Bp. 1983. 311.

⁶*Ésa*, 33, 1. és *Náh*, 3, 1.

szemében még e látszat szerint teljesen megátalkodott nép sem. Azért küldi el prófétáját, hogy rádöbbsentse őket gonosz életükre és az azt büntető, elkerülhetetlen ítéletre.

E próféciában nemcsak a jogos harag, az élet pusztításán érzett fölháborodás rejtőzik, hanem voltaképpen evangélium is: ha a gonoszság megsokasodik, Isten közbelépése a szabadítás erejével hat. De ez a prófécia – mint a következőkben külön is kitérünk majd rá – *föltételes*, vagyis magába foglalja a közbelépés elhárítását is, ha a város megtérést tanúsít. Ezért a *Jónás könyve* alapján is nyilvánvaló, hogy a *Biblia* Istene nem kiismerhetetlen, rejtőzködő Isten, nem Deus absconditus, hanem Deus revelatus. A bűneset következtében ember nem láthatja ugyan, szava, kinyilatkoztatott törvénye és akarata elhatol azonban minden egyes teremtményéhez. Ez az Isten tehát szabadító és megtérésre indító, megváltó: a *Jónás könyvének*, akárcsak az *Ószövetségnek* Krisztus felé mutatnak szavai. Ilyen értelemben Luther kijelentése: „ha kiveszed Krisztust a Szentírásból, mondd, mi marad belőle” – nemcsak az *Új*, hanem az *Ószövetségre* is érvényes.

Babits istenképe egész pályáján azért lehetett bizonytalan és homályos, mert e megváltó funkció teljesen hiányzott belőle. Ez magyarázza, hogy nem Isten *létéről* volt kétsége, hanem *mibenlétéről*, ami aztán óhatatlanul csapott át olykor az előbbi kétségbe vonásába is. E tekintetben istenhite szoros kapcsolatot áruel többi nyugatos költőtársáéval. Adytól Kosztolányiig, Tóth Árpádtól Juhász Gyuláig és Füst Milánig mindegyikük többé-kevésbé meggyőződéssel szólt valami felsőbbrendű erő létezéséről, de akaratáról, természetéről, egész mivoltáról annál nagyobb volt bennük a kétség és a bizonytalanság.

Hogy jobban lássuk Babits helyzetét, *s az ő Jónás könyvében* kiformálódó Istent, vessük össze istenképével legalább futólag az Adyét és Kosztolányiét.

Mindhárman erősen vallásos nevelésben részesültek, s ebből a tiszaháti kálvinista, a dél-dunántúli és bácskai katolikus egyetemes érvényű útravalót hozott: egyéniségtiszteletüket,

nemzettudatukat és emberiség szemléletüket egyaránt meghatározót. S egyikük művészi pályáján sem bizonyult futólagos jelenségnek kérdéseik vallásosan is átértett megfogalmazása. E vallásosságnak, e religiozitásnak kétségkívül markáns megjelenése, arculata sem tudta azonban feledtetni a megváltáshit megrendülését. Márpedig a kereszténység szerint – „Senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam”⁷ – Krisztus elfogadása nélkül bárminő istenkép az emberi képzelet terméke csupán, s így az ember egy önmaga által kivetített s egyre fölfoghatatlanabbá és kiismerhetetlenebbé gomolyuló istennel vív gigászi küzdelmet.⁸

Még Kosztolányira is jellemző ez a küzdelem, aki leginkább eltávolodott – nem egyházától s kivált nem annak kultúrájától, hanem – a hívő és vallásos gondolkodástól. Miközben látszatra semmi jele ennek költészetében a *Hajnali részegség* zárófelismerése egész pályáját minősítő súlyos kijelentést hordoz: „Mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam”. Szakadatlan „beléfogózásról” tudósít az *Ordítás az erdőben* is:

Uram, irgalmazz! Add nekem kegyed!
Elmúlt megint egy év a régi csendben!
De most fölordítok egyszerre! Negyven!
Eszembe jut minden! Hová megyek?

Hová viszel? Tán pihenek egyet?
E kőre itt! Hagyj kissé megpihennem!
Vagy mint a vásott gyermek bőgni: nem! nem!
Nem akarom! De hogy? De mit tegyek?

Én mentem eddig, nem gondolva, merre,
beléfogózva atyai kezembe,
de most velőm és vérem összefagy.

⁷ *Ján*, 14, 6.

⁸ Babits és kortársai istenképének vizsgálatához a legtöbb indítást Veöreös Imre tanulmánya adta számomra: *Az Istenhez való viszony Ady költészetében és életében*. Lelkipásztor, 1978/1. és 2.

Amint vezetsz itt e homályos erdőn
és nem látlak, én Alkotóm! Teremtóm!
Én Rombolóm! Félek veled! Ki vagy?

(1929)

Vajon miért ennyire ijesztő Kosztolányinak ez az istenarc, miért nevezi Teremtőjét Rombolójának is? – most már tudjuk. Az ő művészetében sem annyira Isten léte a probléma, mint jelenléte. Kosztolányi szerint az embernek a legközvetlenebb és ezáltal a legigazabb tapasztalata a maga bio-pszichikai meghatározottságában áll rendelkezésére.⁹ Az emberi test és lélek, a „vér” és „velő” az ő metafizikájának kezdete és vége. Annyira megrögzötteen hisz ebben, hogy aztán úgy véli, ezt a karteziánus képletet semmi sem módosíthatja, Isten törvényei sem. S mikor művészetébe ez elemi valóság értelmetlenségének érzése egyre jobban beszüremkedett, céltalannak ítélte vallásosan túllépni rajta. Az *Ordítás az erdőben* már pusztán hátvédharca a létezés teljes értelmetlenségétől megbénított reményének.

Az értelmetlenséget, a kilátástalanságot, a Semmit legfőbb értéké emelő Kosztolányi-féle magatartással szemben folytat küzdelmet a maga költői világában Ady Endre. „Mert szörnyűséges, lehetetlen / Hogy senkié, vagy emberé / Az Élet, az Élet, az Élet” – vallotta a *Menekülés az Úrhoz* című versében. Ugyanazzal a kérdéssel nézett farkasszemet, mint fiatalabb pályatársa, noha sohasem az elfogadás, a belenyugvás szándékával, hanem az ellenszegülés dacával és sikerének reményével.

Ady mindvégig az „Élet” dalosa, s a legfőbb bizonytalanságot fölülelemelkedésének megítélésében éppen annak körülhatárolatlansága szerzi. Ady az életet időről időre változó értékekkel ruházza fel, attól függően, hogyan enged az áldozni legfőbb céljának, az „Asszonynak”. A költő számára az „élet”

⁹ Vö. Barta János: *Vázlat Kosztolányi arcképéhez* (1938). In: *Klasszikusok nyomában*. Bp., 1976. 436–451.

„vásár”, és semmitől sem riad vissza, hogy belőle „a legszebb vásárfiát” hozza el magának (*A Hágár oltára*).

Ezért, az „Élet” egyes jelentéseihez igazodva Ady istenképe is egy Deus absconditust tükröz vissza – meglehetősen tarka változatokban. Olykor hiánya nem is annyira tragikus, mint a *Számadás* költőjénél, legföljebb nyugtalanító. Ady számára azért válik kiismerhetetlenné az Úr, mert túlságosan sok arcot tulajdonít neki, s míg békülne az egyikkel, háborogni készíti a másik. Fletművén végigtekintve amennyi meghasonlottságot, annyi istenarcot látunk, s hogy ideig-óráig mindegyikben hisz is, egyáltalán nem meglepő, hiszen kiváltképpen önmagában szeretne hinni. Találónan jellemezte Illyés: „Ady vallásossága. Az első istennek megadta magát”.¹⁰

A költő valamennyi kalandja jelen van ezen az istenarcon, de egy nem elhanyagolható sajátságot is fölfed. S ez az, hogy – jóllehet a teremtmény teremti itt a Teremtőt – egyúttal a személyes kapcsolat megteremtésének izzó vágyáról is árulkodik. Sem Kosztolányi, sem Babits életművéből nem érződik ki ilyen intenzitással e személyes kontaktus létrehozásának az igénye. Az *Ordítás az erdőben* szinte egyes-egyedüli képződmény Kosztolányi költészetében, Babitsnál pedig az állandó stilizáció distancírozó szándékot rejt.

Mit mondhatunk ezek után Babits Mihály istenes verseiről?

Először is azt, hogy az ő szempontjából mind Kosztolányi, mind Ady istenképe végletes. Babits sosem jutott odáig, hogy Isten jelenlétének hiányából olyan keserű következményeket vonjon le, mint Kosztolányi, másrészt viszont az Ady-féle vágy ritkán parázslott benne: a kapcsolatot közvetetten, közvetítőkön keresztül kívánta és kereste. „Katolicizmussal átitatott, de hitében hamar megtört lelkem kereste az új dogmát, melybe kapcsolódhat” – nyilatkozta 1923-ban, igen jellemzően.¹¹

¹⁰ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek*. Magyar Csillag, 1943. III. 555.

¹¹ F[odor] J[ózsef]: *Írók vallomásai*. Babits Mihály. Magyarország, 1923. december 8. (278. szám) (A kiemelés tőlem, R. J.) In: *Interjúk Babits Mihállyal*. Bp., 1979. 29–30.

Babits invokációi tehát többnyire stilizált istenarchoz irányulnak (*Ima, Zsoltár gyermekhangra, Zsoltár férfigangra*), hangnemük előbb a spinozai-nietzschei sztoikus hősiség (*Ima, Októberi ájtatosság*), később a közösségi szerepet vállaló szónoké (*Miatyánk, Húsvét előtt, Fortissimo, A jóság dala*). Babits azonban a kifejezés sokszoros áttételeivel gondoskodott róla, hogy eldönthetetlen legyen, vajon a kereszténység, filozófiai tételek, vagy önmaga teremtette Istenéhez szól-e. Azok a művei a legellentmondásosabbak, melyek szinte kényszerítőleg kívánnák, és bizonyos mértékig elő is csalják a kereszténység Deus revelatusával való kapcsolatteremtést (*Ádáz kutyám, Jobb és bal, Az elbocsátott vad, Jónás könyve és Jónás imája*). A kiismerhetetlen istenarcot ugyanis ezekben szerfölött didaktikus záradékokban kívánja feledtetni – s ez magának a versnek is kárára válik.

Kosztolányinál Isten homályba kényszerül, mert a világ értelmetlensége fölülkerekedik rajta. Isten létezik, de nem tud mit kezdeni a teremtéssel. Tehetetlenül áll a rosszal szemben, s ez az ember számára a teljes elveszettséget jelenti.

Míg Kosztolányinál Isten van, de olyan, mintha nem is lenne, Ady szerint sokszor nincs, de jó volna, ha mindig velünk lenne. Időleges nemléteinek oka, hogy az embert nem képes maradéktalanul megajándékozni a boldogsággal, s így az hátat fordít neki és az élet kiélésébe menekül. Amott a világba fészkelődött rossz, emitt egy mitikus vegetatív erő bizonyul erősebbnek a kereszténység Istenénél. Kosztolányi istenképe a *satanizmus*hoz, Adyé a *vitalizmus*hoz kerül közel, míg közös nevezőjük a bibliai gondviseléshite tagadó *deizmus*.

Lényegileg Babits istenképe is deista – minden látszat ellenére. A költő gondviseléshite például igen korlátozott volt, a történelem síkjára nem terjeszkedett ki (*A veszedelmes világnézet*).¹² Amikor pedig az egyéni életben próbálta

¹² „Én meg vagyok győződve, hogy a történelem logikátlan” – írta 1918-as esszéjében (In: *Esszék, tanulmányok*. Szerk.: Belia György, Bp., 1978. I. 510.) Teleológiaellenességét kiváltképp Schopenhauer bölcse-

igazolni, nem kis ellentmondásba keveredett (*Zsoltár férfihangra*).¹³

Hasonlóképpen nem jelent sokat, hogy kései műveiben többször szolt az „ítélet” meglétéről. A „bíró fia” az igazságszolgáltatást nélkülözhetetlennek tartotta még akkor is, ha a kereszténységnek erre vonatkozó tanítását nem ismerte is. Így többnyire csupán azt hangoztatta, hogy a számadást az ember nem kerülheti el, minthogy „maga az Ítéelő kéme” (*Psychoanalysis christiana*), „Akitől bújni hasztalan” (*Az elbocsátott vad*), mert harsonája igazságszolgáltatásra fog hívni egyszer (*Jobb és bal, Talán a vízözön. . .*). Ahhoz képest, hogy a *Biblia* mennyi ismeretet közöl az igazságszolgáltatás erkölcsi alapjáról, s milyen meglepően sokat Krisztus közreműködéséről s egyáltalán a végítélet körülményeiről: költőnk állásfoglalása nem több gesztusnál, a korában többé-kevésbé ismert egyházas tanítás elismérlésénél. *A jó halálról* szemlélődve például a keresztények veszélyes fogyatékoságának tartotta ugyan, ha viselkedésükben megfeledkeznek arról, hogy a jó jutalmat, a rossz büntetést kap a végítélet során – gondolatmenete azonban a félelem vallási jelentőségénél köt ki –, a kereszténységre nézve nem éppen hízelgően.¹⁴

lete erősítette benne. A századforduló általános eszmetörténetét tekintve, Schopenhauer-láza nem meglepő (vö. *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*. Szerk.: Belia György. Bp., 1959), az már viszont igen, hogy 1935-ös *Irodalomtörténete* és beszélgetőfüzeteinek egyik 1940. október végi bejegyzése is pecsétet üt rá: „Én Schopenhauert a világ egyik legnagyobb szellemének tartom ma is” (*Beszélgetőfüzetek*. Sajtó alá rend.: Belia György. Bp., 1980. II. 59–60.).

¹³ Értelmezéséről vö. Rába György, i. m. 141–143. és Reisinger János: „*Hanem ki vált meg engemet?*” Babits és a kereszténység, Babits és a katolicizmus. In: „*Mint különös hirmondó. . .*” A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. Szerk. Kelevéz Ágnes. (Sajtó alatt.)

¹⁴ „Nálunk újabban a szellemiség újjáéledéséről beszélnek, a materializmus bukásáról; a vallási nemtörődöm mintha alábbhagyott volna, sokan tódulnak a diplomákba, akik azelőtt feljük se mentek volna. De hánynak jut eszébe ezek közül, hogy a vallás túlvilágot is jelent, s aki nem készül a halálra, az nem is igazi keresztény? (. . .) Ha erre gondol-

Deizmusáról *Az Isten és ördög* . . . óra-hasonlatánál¹⁵ is beszédesebben árulkodik az a szembeállítás, mely egész életművén végigvonul. A bosszúálló és könyörülő Isten szembeállítása. A *Jónás könyve* kétségkívül kísérletet tesz a gondviselés ábrázolására s e két tulajdonság azonosítására, de Babits törekvése eszmei kudarccal végződik. Mégpedig azért – mint részletesen is látni fogjuk –, mert Isten irgalma nem igazságosságának meghosszabbításaként jelenik meg, hanem fölfüggesztéseként. A történetmódosítás következtében a gondviselészit törvényszerűségei alapjukat veszítik.

A bosszúálló (*igazságot szolgáló*) és könyörülő (*kegyelmet gyakorló*) Isten szembeállítása a katolicizmusban már igen régtől fogva az *Ó- és Újszövetség* szembeállításában fejeződött ki. A 2. században Róma volt az, mely sietett elítélni az előbbi könyv sugalmazottságát tagadó Markion tanait – ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy a későbbiekben szellemét magáévá tegye. A 4. században a pelagianizmus is eretnekségnek számított, kis idő múlva, nevének említése nélkül hivatalos teológiai fölfogás lett.¹⁶

Babits katolikus neveltetése és iskoláztatása sokat köszönhet e szembeállítások és ellentmondások átörökítésének. Különk számára is az első istenarc az *Ószövetségből*, a második az *Újból* nyílt rá.¹⁷ *Az európai irodalom történetében* nyíltan is megvallotta:

---

nának, legalább akik keresztény hívőknek vallják magukat, másképp látnák a földi dolgokat, s alighanem másképp is viselkednének.” *In: Könyvről könyvre*. Sajtó alá rend.: Belia György. Bp., 1973. 278–279.

¹⁵ Eredeti címe *Az óriás óra alatt* volt. Pesti Napló, 1932. aug. 20.

¹⁶ Több lényegbevágó észrevételt fűz e folyamathoz Léon Chestov: *Sola fide*. Luther et l'église című könyvében. Paris, 1957. 11–27.

¹⁷ Holott elfogadni Krisztust, mint Babits hangoztatja elfogadását, együtt járna azzal, hogy Küldőjét is elfogadjuk. Ezért a kereszténység sem annyira krisztocentrikus, mint teocentrikus. A kérdést szabatosan vizsgálja: Urbán Ernő: *Krisztus keresztje*. Canterbury-i Anselmus tanítása Krisztus váltságszerző hatalmáról, Sopron–Pest, 1941.

„ha az Ó és az Új Szövetséget olvasom, egészen különböző érzésem van: a kettőt nem tudom közös nevezőre hozni. Az Ó Szövetség idegen számomra. A Mózes barbár regéiben, a család és üzlet patriarkális kapcsolataiban, a szerelmi könyvek sűrű érzékiségében, a Jób embertelen türelmében, a próféták dühkitöréseiben, az Istennel való nemzeti viszonyban, a *Prédikátor* cinikus szkepticizmusában egy magábavonult fajnak zárt és füledt levegőjét érzem.”¹⁸

Pusztán e részlet alapján is nyugodtan megkockáztathatnánk, hogy Babits *Jónás könyvének* istenképe nem véletlenül nem ó- és nem is újszövetségi: mert nem bibliai. De hogy részletezve is lássuk ezt: két, szorosan az eddigiekből következő gondolatnak kell helyet adnunk. Az egyik: a kiválasztás és a küldetés, a másik: magának a próféciónak a gondolata. Ezeket az istenképből következő kérdésköröket kell vizsgálat tárgyává tennünk, ismét csak az ószövetségi történetből kiindulva.

Kiválasztás, küldetés, prófétálás; a törvény alattiság

A *Bibliát* kicsit is tanulmányozó ember ismeri a tényt: a zsidó nép kiválasztását. Ismeri — de már kevésbé érti. Pedig ha valamihez, a *Jónás könyve* értelmezéséhez elmellőzhetetlen annak megértése. *Irodalomtörténetének* fentebbi soraiból joggal következtethetjük, hogy maga Babits sem értette, amikor „az Istennel való nemzeti viszonyt” emlegetett.

Mind Ábrahám kiválasztásánál, mind a Sinai-hegyi szövetségkötésnél, mind későbbi könyveiben világosan szól erről a *szentírás*. Eszerint Isten nem nagyságáért, sem nem különleges képességeiért választott ki népet magának, hanem azért, „hogy megáldassanak te benned a föld minden nemzetségei”, „mert enyim az egész föld”.¹⁹ Azt akarta, hogy Izrael „papok birodal-

¹⁸ Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Bp., 1957. 87.

¹⁹ *Gen*, 12, 31. és *Exod*, 19, 5. Vö. még a *Deuteronomium* több helyét.

ma és szent nép legyen”, „a népek világossága”, hogy „üdvöm a föld végéig terjedjen”.²⁰ Izrael küldetése tehát arra szól, hogy tanúságot tegyen Isten törvényéről, igazságáról a többi nép előtt, és őket is e törvény betöltésére készítse, tanítsa.

Jónásnak, a rossz prófétának sorsa mintegy dióhéjban példázza Izrael magatartását ezzel az isteni tervvel szemben. Mert a babiloni fogságig Izrael elvegyült ugyan a környező népekkel, de távolról sem azért, hogy más életszemléletet képviseljen körükben. A fogság után viszont az isteni terv kijátszásának az a formája érvényesült, melyről éppen a fogság előtti *Jónás könyve* tanúskodik: a merev elkülönülés magatartása.

De itt mindjárt közbe is kell vetnünk, hogy ezt a magatartást, mint Babits vélte *Irodalomtörténetében*, sosem igazolta a *szentírás*; a költőnktől emlegetett „magábavonulást”, a „zárt és fülledt levegőt” legfeljebb a *Talmud* támasztotta alá. A *Jónás könyve* kanonizálása egymagában is bizonyíték erre.

Pál apostol a *Rómabeliekhez írott levelében* Izraelnek és Jónásnak ezt a fajta magatartását „törvény alattiság”-nak nevezi.²¹ Azért „törvény alatti” jellem Jónás, mert nem fogadta szívébe a kiválasztottság értelmét, az élet szolgálatának, a szeretetnek az alapelvét, s így küldetésében sem igaz. Nem szívében van a törvény, hanem fölötte, és ő csupán félelemből engedelmeskedik neki. Jelleméről akkor hull le igazán a lepel, amidőn Ninive megtérése és az Úr kegyelme „rossznak látszott előtte”, és Istenre „megharagudott” ezért. „. . . mert tudtam, hogy te irgalmas és kegyelmes Isten vagy, nagy türelmű és nagy irgalmasságú és a gonosz miatt is bánkódó”²² — így kesereg önzésében. Jónás haragja fölszínre

²⁰ *Exod*, 19, 6. és *Ésa*, 42, 6., valamint 49, 6. Vö. még *Luk*, 2, 32, *Róm*, 2, 12–24.

²¹ *Róm*, i. m.

²² *Jónás*, 4, 1–2.

hozza a „törvény alatti” ember viselkedésének valódi mozgatóit. Miközben engedelmeskedik Urának, telve lázadással ellene. A kegyelmes Isten kifejezése mellett a „törvény alatti-ság” kárhóztatása a bibliai *Jónás könyvének* második közép-ponti tanítása.

Ebből következik, hogy az ótestamentumi történetnek Isten és a megtért város a pozitív szereplői, Jónás inkább negatív tanulságaival sorakozik melléjük. További sorsát nem is látjuk sehol sem részletezve. Jellemhibájának későbbi előfordulásairól annál többet beszél viszont a *szentírás*, így pl. a Jézus korabeli farizeusok esetében.

Ha ezek után Babits földolgozására térünk, könnyen megállapíthatjuk a különbségeket. A „törvényalattiság” eszméjét kiaknázatlanul hagyva, Babits sokkal előnyösebb színben tünetheti föl hősét, mint az eredeti elbeszélés. Már Weöres Sándornak szemébe ötlött az az „ezerféle próteuszi szépség”,²³ melyek közül nem egy Jónás alakjának maszkírozásában segítkezik. A magyar költő mesteri észrevétlenséggel toldja ki a bibliai történetet, finoman teremti meg a mindig megfelelő légkört Jónása körül, úgy, hogy egyéni problematikája nesztelesen surran a sorokba és a sorok közé.

Az *Első* részben például a „város”-sal, „népség”-ével, a „görccs hajósokkal” szemben egyértelműen pozitívnak látjuk „magányra és békességre” vágyó, „nyugodalmat éhező” próféta-ját. Babits a veszélyeztetett *egyén* és a kiszámíthatatlanul, vadul cselekvő *tömeg* érzelmi állásfoglalásától nem mentes modern problematikáját veszi bele mindjárt a költemény legelső soraiba. S azért lehet különösen erőteljes a hajóskapitány-nak rimánkodó próféta retorikája, mert a költőnknek fiatal-korában kedves Spinoza és Nietzsche sztoikus heroizmusa lopakodik bele:

²³ I. m. uo.

Mi közöm nékem a világ bünéhez?
 Az én lelkem csak nyugodalmat éhez.
 Az Isten gondja és nem az enyém:
 senki bajáért nem felelek én.
 Hagyjatok itt megbujni a fenéken!
 Ha süllye dünk, jobb ittfulladni nékem.
 De ha kitesztek valahol még élve,
 tegyetek egy magányos erdőszélre,
 hol makkon tengjek és keserű meggyen
 békében, s az Isten is elfeledjen!”

Ha némi iróniával kezeli is hősét, sohasem annyira, hogy megsemmisítené. A Lukács Györgytől emlegetett „groteszk humor”²⁴ sem lép túl egyszer sem a tragikomikum határán. De Babits keze ügyében a mesterségbeli fölényből származó eszközökön kívül állandóan és természetesen ott állottak sztoicizmusa szolgáltatta eszméi is.

A *Második részben* (majd az *Imában* is) így tűnik föl az élet „vak ringásaival” sztoikusán szembeállított „gondolat”.

Es így jutott a szömy-lét belsejébe
 vak ringások eleven bölcsejébe,
 és lakozék három nap, három éjjel
 a cet hasában, hol éjfél a déllel
 egyforma volt, s csupán a gondolatnak
 égre-kigyózó lángjai gyuladtak,
 mint fulladt mélyből pince-tűz ha támad.

Mintha csak az oly sok versében szereplő „láng”, „tűz” ősi jelképének egyik fiatalkori foglalatát hallanánk itt vissza:

Ó ezek az emésztő pincelángok,
 hogy mint a mécses, lángban egyre rángok. . .

(*Vágyak és Soha*)²⁵

²⁴ Lukács György: *Babits Mihály vallomásai* (1941). In: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. Bp. 1970. 269.

²⁵ Vö. még különösen: *Régi vers egy fiatal költő keserűsegeiről, Isten gyertyája, Jobb és bal*.

Az ószövetségi Jónás alakja vonásról vonásra mintázódik át, s lesz a gondolkozó, a kiválasztott, a küldetéses ember szenvedésének élő megtestesítője. Míg a *Biblia* egyértelműen Istennek a bűn miatti szenvedését, „bánkódását” nyilatkoztatja ki, a babitsi mű az emberi „kínok”-ra játszik rá. A *Második* részben elhangzó imában az emberi szenvedésnek megvilágosító, csaknem automatikusan üdvözítő hatalmát próbálja sugallni:

... „Bezároltatál, Uram, engem!
Sarak aljába, sötétségbe tettél,
ragyogó szemed elől elvetettél.
Mindazonáltal szemeim vak odva
nem szűnik nézni te szent templomodra.
Sóvár tekintetem nyilat kilöttem
s a feketeség meghasadt előttem.
Éber figyelmem erős lett a hitben:
akárhogy elrejtőzöl, látlak, Isten!

A Babits-szakirodalomban nem mai keletű az a magyarázat, mely a költő hitét a szenvedés vállalásában vélte megragadhatni. Nekünk is föl kell tennünk ezt a kérdést: a szenvedés elfogadásával nem azt fogadta-e el, amit közvetlenül ugyan tagadott: a rossz egyetemes erejét, az ember bűnösségét és a belőle való szabadítás isteni tervét? Nem ezzel hasadt-e meg előtte valóban „a feketeség”, ahogy a *Jónás könyvében* valotta? Rónay György szerint „mintha az egész babitsi pálya kinyílnék innét: az anima naturaliter christiana, amíg eljut a szenvedésen át odáig, hogy voluntariter legyen keresztény”. Szabó Ferenc is „a halálfélelemtől a keresztény reménységig” vezető úton látta a költő szellemi pályáját. A „megváltó szenvedés babitsi gondolatát” követi nyomon Melczer Tibor a *Jónás könyvről* készített tartalmas értekezésében. Németh G. Béla már óvatosabban, „vallásos és egyházas hit”-ről tett említést *Balázsolás*-elemzésében.²⁶

²⁶Rónay György: *Napló, 1946. június 14.* (Sajtó alatt); Szabó Ferenc: *Babits a halál pitvarában* (1964). In: *Távlatok*. Róma, 1970.

A magunk részéről úgy véljük, hogy a szenvedés elfogadása önmagában még nem képvisel sajátosan keresztény értéket, noha távol sem áll tőle. Szervedésre a sztoikus is vállalkozik, s nem közönséges elhatározással. De mennyire más lelkületet takar, ha a nagyság jeleként, a hősiesség érdemének tudatában teszi, mint a keresztény esetében, akinek Krisztus megváltó keresztje adja ehhez az erőt. Hogy Babits művészetében a szenvedésnek inkább az előbbi válfajáról, ill. kifejezéséről lehet szó, azt az *Esős nyár* önvallomása közvetlenül is tanúsítja.

Lovass Gyula a *Himnusz*ból „a fájdalom megváltó hatalmát”, a *Pesti éjből* pedig „a közös szenvedés tisztító erejét” olvasta ki.²⁷ Világháború utáni lírájában az egyéni szenvedés vállalásán túl a másokért aggodás, a mások iránt érzett részvét valóban megjelenik (*A jószág dala, Cigány a siralomházban, Mint különös hírmondó. . ., Verses napló, 5., Balázsolás* stb.). De éppen a *Pesti éjből* nyerhetünk képet valódi tartalmára vonatkozóan:

. . . mint aki
erős szöggel szögezve egy keresztre,
úgy csüggnék Isten eleven keresztjén,
amelyre minden élet rászögezve
kínjaik föloldódnak a keresztény
„lelkek-egyességében”. Drága oldás,
hol a kín a kinnak titkos orvosa,
mert egyé, mint kereket a forgás,
olvasztja mind a szívek ritmusa,
mely az Élet ritmusa. Minden bűnöm
oldódjon az Életbe!

65.; Melczer Tibor: *Egy költői magatartás kettőssége Babits Jónás könyvében*. ItK, 1972/3. 320. és uő: *Babits Mihály: Jónás könyve*. Borsos Miklós albumához. Jelenkor, 1978/7–8.; Németh G. Béla: *A szenvedés verse*. Babits Balázsolásáról. In: *Létharc és nemzetiség*. Bp., 1976. 493.

²⁷ Lovass Gyula: *A katolikus Babits*. Katholikus Szemle, 1941. 341.

Az idézet első négy sora nyomán még támadhat olyan érzésünk, hogy Babits a golgotai áldozatot szövi versébe, hiszen a megváltás művét több más költeményében aktualizálta (*Bénára mint a megfagyott tag, Szentjánosfő, Eucharistia, Csillag után* stb.). Az ötödik sortól kezdve azonban kiviláglik, hogy a költő számára több bátorítás származik régvolt *embereknek* a magunkéval közös sorsából; a „keresztény lelkek-egyességé”-nek egyházas képzetét a romantikus részvét, a schopenhaueri Mitleid tartalma fűti.

A babitsi szenvedés sztoikus jellegét egyértelműen fölfedi, hogy a szinte mindig a keresztény *hit* helyére kerül, nem ritkán szemben is áll vele. A költő számára ez a hit mindvégig kicsit a vakbuzgósággal, a türelmetlen fanatizmussal volt egyenlő. „A hit minden gonoszságoknak anyja; aki nem tud kételkedni, rossz ember”²⁸ – vallotta az 1912-es *A kételkedés kötelessége* című cikkében, nem tudni, melyik hitcikkelyre utalva. Szavai kétségkívül Anatole France-parafrázisok, s itteni ironikus szkepticizmusát 1923-as *Madách*-előszavában máris „komoly” és „fájdalmas” szkepticizmussá alakította át.²⁹ A hívő magatartás ennek ellenére idegen maradt számára, mert az emberi értelem és akarat földadását, megcsorbulását féltette tőle.

Más szóval: a keresztény hitnek a megtérésre, az ember értelmének és akaratának átfordítására vonatkozó tanítását vélte helyettesíthetőnek a szenvedéssel. S amilyen gonddal ábrázolta Jónásban az utóbbit, annyira nem lett volna készsége az előbbire, melyet teljesen érvénytelennek tartott a bibliai elbeszélésben. Ninive megtéretlenségének ilyen motívuma is létezik Babits művében.

A lényegibb ok azonban kétségtelenül a prófétai sors további kezelésében rejtőzik. S azt kell mondanunk, hogy eszményítése az irónia, a groteszk, a humoros minden mellék-

²⁸ *Esszék, tanulmányok*, i. m. 332.

²⁹ Uo. 746.

zöngéje ellenére is töretlenül folytatódik. Mert a bibliai Jónásnak egy *megettérő* városon szenvtelenül végigsikló tekintetéhez képest mi rosszat mutat e modern Jónásnak egy *megettéretlen* várost számon kérő szenvedélye? Az Istentől kapott próféciára tekintve nagyon is érthető és jogos izgatottsága. Miért nem sújtja végül a Teremtő azt a fajta magatartást, mely fölött ő maga tört pálcát? Azért, hogy túlcseresznyés szerzetét fitogtassa? Vagy talán azért, hogy ellenőrizhetetlennek láttassa magát és megcsúfolja prófétáját? De ha egyik föltételezés is igaz, saját maga szegi meg törvényeit, s az ilyen Isten nem Isten többé. Ez esetben igazat kell adnunk a kárvallott küldöttnek: „hazudott az Isten!”.

A prófécia értelme és értelmetlensége;

a megoldás: deus ex machina

Megfigyelhetjük, hogy Babits csupán az első prófétálás alkalmával állíttatja vagylagosan a város elébe pusztulását. Második és harmadik föllépésekor Jónása már csak megsemmisítésről beszél. Babits stilizáló törekvése éppen itt, a *Harmadik* és a *Negyedik* részben működik leghatékonyabban. Ennyiben igaza van Keresztury Dezsőnek, aki „túlhajtott szerepet” lát Jónás viselkedésében.³⁰ Ezt a szerepet Babits teszi ilyenné, hogy lélektanilag befolyásolni tudja az olvasó erkölcsi ítélőképességét. Ugyanakkor rokonszenvét sem vonja meg bármennyire is heves hősetől, s ezzel tovább sikerül erősítenie a bírálat jogosságának látszatát. Mint annyi elemzés tanúsítja, a költő lélektani fogása ontológiáivá tudott válni legtöbb kommentátora szemében.

³⁰ Keresztury Dezső: *Babits Mihály*. In: Babits Mihály *Válogatott Művei*. Bp., 1959. I. LXXXVI. Nem érthetünk viszont egyet azzal, amit néhány sorral később állít: „A próféta visszajára fordul, ha elidegenít az élettől, mert az Ige mindenhatóságába vetett vakhit hiú önámításhoz vezet; a legfőbb érték a fészket munkálva, türelemmel rakó ember” (uo. LXXXVII.) – minthogy többszörös ellentmondás keveredik benne.

Közben pedig egy döntő erkölcsi alkotóelem hullik ki a történetből. Nem kevesebbet kérdőjelez meg Babits, mint magának a próféciónak a jogosultságát. A *Biblia* többféle jövődölést tartalmaz: perspektivikusát és pillanatképszerűt, hosszan teljesedőt és rövidet, múltra nézőt és jövőre utalót. Minden jövődöbelinek közös jellegzetessége azonban, hogy föltételhez kötöttek. Az átkok és az áldások az embert döntéseitől függően érik el.

Számunkra ebből ezúttal az a fontos, hogy az akaratszabadság megléte elháríthatatlanná teszi a felelősséget, az emberi döntések erkölcsi megítélésének szükségességét. Babits művében azonban ezt a követelményt nem a mindenható Isten, hanem a kárvallott próféta képviseli. Teljesülésének hiányából nem a próféta, s nem is a város húz eszmeileg rövidebbet. A történet igazi vesztese a csupán látszatmegoldást nyújtó Isten. Igazat adhatunk ugyanis Lukács Györgynek, aki szerint a művet lezáró „optimizmus még sötétebb színezetű, mint a nyíltan kifejezésre jutó pesszimizmus, még telibb van kétségbeeséssel”.³¹

A *Biblia* szerint Isten mindenhatósága éppen azon sarkallik, hogy akkor is látja a következményeket, ha föltételes jövődölést ad. Egyáltalán, minden jövődölés arról az emberi ésszel fölfoghatatlan isteni tulajdonságról számol be, mely szabad akaratot biztosítva teremtményei számára, szabad akaratú döntéseikből származó választásukat mégis előre látja. Ezért az ezek figyelembevételével hozott végzés, Isten predestinációja nem önkényes. E predestináció lényege hasonlóképpen az isteni törvények megtartása. Isten sosem cselekszik másként, mint ahogy törvényei az igazságos cselekvés irányát örök időktől fogva megszabták. Ezek pedig az élet fönntartását és gazdagítását foganatosították. Az életet egyedül a szeretet alapelveinek kiteljesítése, a szeretet megsokszorozása szolgálja.

³¹ I. m., uo.

Ezzel szemben Babits emberközpontú istenhite egy fölfoghatatlan és érthetetlen Istent állít az események mozgatójaként. S immár olyat is, akit nemcsak megérteni nem lehet, de ő maga sem kívánja, hogy megértsék. „Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem” – ezt hangoztatja itt ez a megsemmisülésig *Deus absconditus*.

Mint említettük, a kereszténység szabadító Istenének arca nem azért torzul el itt, mintha nem sietne teremtményeinek szabadítására, hanem azért, mert szabadítása *törvényszerűségeit* (s nem módjait!) nem lehet nyomon követni.

Miről is van pontosabban szó?

Arról, hogy az *Ószövetségben* sosem találkozunk azzal, hogy az Isten életben hagyja egy gonoszságában megsokasodó várost, mert – Babits Jónásának logikáját követve – „ott egyik-másik / szívben még Jónás szava kicsírázik”. A *Biblia* Istene igazakra való tekintettel nem ad kegyelmet gonosz embereknek. Noé és Lót kimenekítése a megváltásnak „tűzből kikapott üszög” képzetét^{3 2} vetíti előre, de a végítélet egyetemes elválasztására is jó példa lehet.

A *Biblia* egységét mutatja, hogy ez az ószövetségi tanítás változatlanul érvényesül az *Újszövetségben* is. Az a tény, hogy Isten nem avatkozik bele olyan nyilvánvalóan az események menetébe, csupán várakozását jelenti, s nem azt, hogy megváltozott volna ezekről a véleménye.

Nem csekély tehát Jónás próféta történetének még eszkatologikus jelentése sem. A *Biblia* más iratainak fényében ebben is világosan észre kell vennünk, hogy Isten világkormányzásában az élet alaptörvényének tekintett szeretet a legszorosabban együtt jár az igazságosság elvével. Ez utóbbi azért nem okozhat kárt az előbbiben, mert az igazságosság nem más, mint a bűn büntetése, a bűn pedig az élet törvényének, a szeretet törvényének megszegése. Egyedül a bűn büntetése, vagyis az igazságosság érvényesítése tarthatja fenn az életet.

^{3 2} *Zakariás*, 3, 2.

A történetmódosítás következtében mindez alapjaiban rendül meg Babits *Jónás könyvé*ben. Istennek ilyesfajta szeretete nem igazságos, nem igazságosságának *kiteljesítése*, hanem pillanatnyi *fölfüggesztése*. A mű befejezése deus ex machinát hordoz magában, s ezt az evolucionizmus történetfilozófiai kötelei bocsátják le:

[Az Úr] . . . gondolta: „Van időm, én várhatok.

Előttem szolgálaim, a századok,
fujják szikrámat, míg láng lesz belőle;

.....

És én ne szánjam Ninivét, amely
évszázak folytán épült vala fel?

.....

. . . Ne szánjam Ninivének
ormát mely lépcsőt emel a jövőnek?

Mint nemegyszer Babitsnál: teleológiaellenességét félretéve, a célelvűség jegyében rekeszti be művét. Méghozzá isteni célelvűséggel! Ehhez a megoldáshoz lesz hasonló Heidegger posztumusz palackpostája is, egy nemzedék megrendült hitét, hitetlen hitét bírva az utókorra: „Nur noch ein Gott kann uns retten” . . .³³

A *Jónás könyve* Istene is ilyen határozatlan névelős másvilági lény.

*

Illyéstől tudjuk, hogy a *Jónás könyvét* Babits „betegágyában is, föl-fölszisszenve is, elejétől végig nevetve írta, őszinte szívvel mulatva és gúnyolódva mindenén”.³⁴ Ne felejtjük azonban, hogy jó háromnegyed évig küszködött vele. A számvetésnek, a szellemi végrendelkezésnek a bélyege éppúgy ott van rajta, az *Imáról* nem is beszélve, mint a mosolyé.

³³ Der Spiegel, 1976. május 31.

³⁴ Idézi Rába György, i. m. uo.

Mint láthattuk, az ószövetségi történetbe jó néhány bibliai tanítás sűrűsödik bele. Ezért Babitsnak, amidőn földolgozásához kezdett, mélyen bele kellett volna helyezkednie annak szellemébe. Ám tudjuk, hogy miként az aktuális egyházi ideológiához, úgy a hitbeli kereszténységhez sem érezte magát közel. A felekezeti hovatartozás naponkénti ismételtetésénél, de a személyes hitnél is többre becsülte a kultúrán és művészetén átszűrte szellemiséget. Vitatni, de még csak jellemezni is kultúrakereszténységét, nem lehetett mostani föladata. Egyedül arra szerettünk volna rámutatni, hogy ez a szellemi helyzet a *Jónás könyve* parafrázálására nem volt alkalmas, legalábbis a parafrázis hagyományos értelmében nem. A romantika utáni értelmében használatos terminus pedig azért nem illik a *Jónás könyvére*, mert a költő *végig* ki tudta tölteni saját problematikájával a keretet, nem pusztán egyetlen részletét szakította ki és tette önállóvá belőle. Szövegében több, szellemében vajmi kevés hasonlóságot árulva el az ószövetségi könyvvel, ugyanannyira különbözik e téma modern földolgozásaitól is, mint amilyen Bonhoeferé, Camus-é, vagy irodalmunkban Ambrus Zoltáné, Mécs Lászlóé, Sík Sándoré.

BÁRDOS LÁSZLÓ

A MEGNEVEZETT IRODALOMESZMÉNY

A KLASSZICIZMUS ÉS JELENTÉSKÖRE
BABITS ESSZÉIBEN

Ha Babitscsal kapcsolatban a klasszicizmus, a klasszicitás fogalmairól hallunk, először alighanem fiatalkori lírája jut eszünkbe. Elsősorban a közvetlen személyesség háttérbe vonulására, a kidolgozott versformák és versalakzatok kultuszára az antik (görög) szerzők és művelődéstörténeti hagyomány felidézésére utalhatunk, mint a klasszicizmus néhány jellemző vonására. „Klasszikus álmok az én lelkem bús álmai” – nyitja maga is egyik antikizáló versét, második kötetének stilizált költői hitvallását. E tulajdonságok ellenére sem nevezhetjük klasszicista, de még csak klasszicizáló költőnek sem a fiatal Babitsot. Lírájának kutatói feltárták a két első verseskötet irányzati sokrétűségét, még antik utalásainak is közelebb, közvetlenebb forrásait.¹

Tárgyunk most nem is Babits költészete; tanulmányaiban vizsgáljuk meg a klasszicizmus jelentséit. Elsősorban a 20-as évek esszéisztikájában bukkanunk rá magára a szóra is, még inkább a hozzá kapcsolódó tartalmakra. Ekkor fejti ki újra meg újra irodalomeshményét, melyet egyik esszéje címében is jelöl: *Új klasszicizmus felé* (1925). Hasonló a gondolatmenete *A vers jövődöje* c. írásnak (1928). Kiindulópontjaink ezek azért lehetnek, mert mindkettő Babits irodalmi nézeteit sűríti, foglalja össze.

¹ A fiatal Babits lírájának irányzati jellemzőiről l.: Rába György: *Babits Mihály költészete*. Bp., 1981. 235–251. (A továbbiakban e kiadásból idézünk.)

Joggal beszélhetünk sűrítésről. A két írás csakugyan sűrű: tömör, kihagyásos, lényegre szorítózkodó, mintegy csak vázlata annak, amit Babits a 20-as években, a 30-as évtized elején oly sokszor megfogalmazott egyes költőkkel kapcsolatban. Rövidségükkel, vázlatosságukkal eltérnek az időszak reprezentatív Babits-tanulmányaitól, pl. *Az írástudók árulásától* vagy *A kettőszakadt irodalomtól*. Ez a kettő egyúttal két típusnak felel meg Babits ekkori esszéisztikájában: az első alapfontosságú filozófiai, történetfilozófiai, s ami ettől Babitsnál elválaszthatatlan: etikai kérdésekkel küzd meg; a második irodalmi polémia, a Nyugat első nemzedékének, elsősorban Adynak a védelmében. Tágabb értelemben persze maga *Az írástudók árulása* is polémia, mint Babits egész ekkori tanulmányírói munkássága: hiszen eszmei, morális értékeit a kortól, a kor ellenében védi meg. Míg e két tanulmánytípus egyike sem szól közvetlenül az irodalom egészéről, örök, általános értékeiről, az *Új klasszicizmus felé* s *A vers jövődje* egyenest irodalmi hitvallásnak készült. Mielőtt azonban irodalomról alkotott gondolataikat idéznénk, ejtsünk szót saját irodalmi tulajdonságaikról.

Nem pusztán tömörök, vázlatosak a „nagy” tanulmányokhoz képest: ebben Babits számos cikke, kritikája osztozik velük. Sajátosságuk inkább a sűrítéshez kapcsolt lírai hangnem lehet; különösen az *Új klasszicizmus felében*. Az alcím („*Mai író töprengése valami oltárnál*”) itt lírába illő helyzetet idéz föl, lírai énné stilizálja a tanulmány előadóját. A szcenikus látvány, igaz, csak az írás végén tűnik föl, különválasztva a szöveg törzsétől: maga a lírai beszédhelyzet viszont áthatja az egész művet. A gondolatsor folyamatosságának hosszabb egységei helyett élesen tagoló bekezdések, a racionális kérdések-válaszok sora helyett halmazott költői kérdések, felkiáltó mondatok, a kifejtett, konklúzióra irányuló gondolatmenet végigkövetése helyett pusztán konklúzió, pusztán tanulság, a fogalmak meghatározása helyett nagybetű, metaforikus jelentésképzés – e vonásaiban tér el Babits egyéb tanulmányai-

tól ez az esszé, melyet épp ezért teljes joggal nevezhetünk esszének. Irodalmi tárgyú esszében, tanulmányban nemigen szól így Babits. 20. századi esszéistáink közül talán éppen ő tudta leginkább különválasztani a lírát a tanulmánytól, a vallo mást az érveléstől. Ha most mégis lírai, sőt lírikus módra ír tanulmányt, annak nagy oka lehet. Most beszél először a 20-as években, a háború és a forradalmak megrázkódtatásai után irodalmi eszményeiről, méghozzá viszonylag függetlenül az egyes személyektől, egyes alkalmaktól.

Ez a két írás – hogy most már szóba hozzuk *A vers jövődójét* is, mely a következő vonást szerkezetével még nyíltabban tárja fel – programot ad, beszédmódja már-már az irodalmi kiáltványokét idézi. Tisztában vagyunk vele, hogy olyan szavakkal illettük Babitsot, melyek a lehető legtávolabb álltak irodalomfelfogásától, sőt szóhasználatában csakis negatív minősítéssel fordultak elő. Mégis, tudjuk, a programadás hozzátartozott irodalmi, szerkesztői működéséhez; s ha most kibontjuk az esszéek gondolati anyagát, kiderülhet, hogy a készen kapott műformára ezúttal is új tartalmat bízott, esetleg a műformának éppen ellentmondót.

Az irodalomeszmény esztétikai tartalmai; hagyomány és újítás, műközpontúság

A *klasszicizmus* műszavával egyelőre óvatosan kell bánunk, hiszen a tanulmányok egyike sem deduktív: maga az *Új klasszicizmus felé* sem bocsát előre semmiféle meghatározást a fogalomról, melyből kibontaná a saját felfogását. Célszerű tehát a két írás lényeges megállapításait rendszerezni előbb, s megkeresni ezek alkalmazását Babits egyidejű kritikáiban.

A gondolatok tengelyében hagyomány és újítás, régi és új viszonya áll. Babits műveiben, lírájában is, újra meg újra fölmerül ez a viszony, legtöbbször a múlthoz, a hagyományhoz fűződő pozitív hangsúllyal. Mit gondol a 20-as években az irodalmi hagyományőrészről?

Az új klasszicizmus felé vezető út „nem megtagadása a naturalizmusnak, hanem felhasználása és kiegészítése: visszatéréssel az örök Művészet folyton megcsorbuló és ismét kitellő természetes teljességéhez”. *A vers jövődjéje* az „eredetiség babonájáról” beszél:

„... a mai költő először is *tabula rasát* iparkodik csinálni, s mindent mindig elülről kezdeni. Amiből végre is csak szimplex, szegényes s egymáshoz többé-kevésbé mégis hasonló dolgok jöhetnek ki: sohase gazdag, de nem is ‚kollektív’ művészet”.²

Mindkét idézetből kiderül, hogy Babits hagyományon nem egyetlen stílus, nem egyetlen irányzat vagy kor hagyományát értette, hanem egyetemes örökségnek tartotta. Igazából nem történeti szempontból használta a fogalmat, érvényét nem korlátozta a múltra vagy egyes korokra. Felfogásában nem egyik kor kultúrája áll szemben a másik koréval, hanem a pusztán korszerű az egyetemes érvényűvel, az „örök Művészettel”. (Ezért vitázik 1931-ben az egyes korszakokat különállónak tekintő, csak önmagukra vonatkoztató *Szellem-történet*tel.)

Rövid idézeteink is bizonyítják, hogy tekintetbe vette azért az irányzatok, a korstílusok létét is. Az *Új klasszicizmus felé* a naturalizmust tekinti közvetlen előzménynek, amelyet meg kell haladni. Ez alkalommal nem célunk, hogy kifejtsük: a naturalizmus fogalmát Babits meglehetősen tág jelentéssel használta, s elsősorban egy világszemlélet, a „mechanikus világnézet irodalmát” értette rajta. Mindenesetre olyan irányzatként fogta fel, mely leszűkíti az irodalom, az irodalmi alkotás lehetőségeit. Mégsem a naturalizmus megtagadását hirdette meg, hanem felhasználását és kiegészítését.

Az új mű s az új irányzat folytatja tehát a történetileg megelőző irányzatot, de ez a folyamatosság csak konkrét megnyilvánulása annak a folyamatosságnak, mely az irodalom egészét hatja át.

² *Esszék, tanulmányok*. Bp., 1978. II. 137–141., ill. 201–204. (A továbbiakban e kiadásból idézünk.)

Időhöz, irányzati elnevezésekhez, naturalizmushoz és új klasszicizmushoz kötött fejtegetésekről szólva is minduntalan általános tanulságokat vonunk le – az egész babitsi irodalom-felfogást ismertetjük. Egyes művekről és irányzatokról formált véleményei ugyanis szervesen összetartoznak, egységes szemléletet tükröznek. Az irodalmi újítás kérdésében például a döntő szót még a háború alatt kimondta, a *Ma, holnap és irodalom* c. tanulmányban. Elsősorban a programosság zavarta Kassákék újító mozgalmában: az irodalmi hagyomány elutasítása, mely Babits szemében óhatatlanul elszegényíti az új, az újító művet is.

Babits felfogását az választja el mindenfajta konzervativizmustól, s mindenfajta programos újítástól egyaránt, hogy a régit, a hagyományt éppúgy szigorúan viszonyfogalomként tekinti, mint az újat: viszonyfogalomként az érték vonatkozásában is. Minden időbeli szempontból új mű minőségileg csak a már meglévő irodalomhoz képest lehet új. De hogy ez a *viszony*, s ez a *kontraszthatás* kibontakozzék, az új műnek magába kell vonnia, önmagába kell sűrítene a hagyományt, az irodalmi múlt bizonyos elemeit is. Mint az első kötetét nyitó *In Horatium* fogalmazta meg horatiusi verselés és Horatiusszal vitázó életfelfogás összefüggését: „a régi forma új eszmének / Öltönyeként kerekedjen újra”.

Irodalmi hagyománynak és újításnak ez az egymásra utaltsága érvényesül Babits kritikáiban, értékeléseiben is. Néhány megnyilatkozást vehetünk csak figyelembe. Még nem meghatározott irodalmi anyag vizsgálata, hanem elméleti állásfoglalás indítja Babitsot arra, hogy a Nyugat Disputa rovatában válaszoljon Komlós Aladár *Örök dolgok felé* c. cikkére.³ A fiatalabb szerző tanulmánya voltaképpen közel állt Babits gondolatvilágához: a tendenciózus, a *csak* világnézeti alapozottságú, *csak* történeti érvényű irodalmat utasította el. Babits azonban meg-

³Babits írása: Nyugat, 1925. nov. 1. 265 – Komlós cikke: uo. 1925. okt. 16.

érezte a Komlóstól ajánlott „visszatérés” leheletnyi egyoldalúságát; ezért tartotta szükségesnek, hogy kifejtse:

„... a harc, melyet a tendenciózus álművészet ellen folytatunk, csak egyik frontja háborúnknak; a másik oldalon másik ellenség áll: az üres rutin, a kiélt formák irodalma”. „Ha tehát igaz az, hogy a művészt nem a magától értetődő világnézet, hanem a mesterségbeli tudás teszi, ez a tudás nem valami régi mesterség tudása, hanem az, mely új mesterséget tud találni, hogy új szemléletét kifejezze; bármennyire örök dolgok szemlélete is ez...”

Ennek a szövegrésznek harci metaforikája a 20-as évek Babitsának irodalmi, egyszersmind közéleti vitáihoz köti a klasszicizmus babitsi felfogását. Tegyük hozzá: a kor költészetelméletének egyik kulcsszava, a „mesterség” is sajátos helyzetben tűnik fel: míg a programos újklasszicizmus híveinél vagy időtlen érvényű a fogalom, vagy pedig korábbi századok művészi gyakorlatára utal vissza, Babits a mesterséget is aláveti a megújulás egyetemes művészi törvényének, noha az „örök dolgok” szemléletével – mely a folyamatosság alapja – egyetért.

Régi és új dialektikus kapcsolata megmarad, de hangsúlyai változhatnak. A két alapesszében a régihez kötő folyamatosság, a *Disputá*ban a megújítás került előtérbe. Ha költőkről, kortársairól ír, az általánosoként fölfogott összefüggés az egyéni életművön belül is érvényes. 1923-ban az *Utolsó Ady-könyv* (*Az utolsó hajók*) vázlatszerű, kísérletként ható verseit Babits úgy értékeli, mint a kései Ady szüntelen törekvését a megújulásra, önmaga meghaladására. Ezt a költészetet folyton emelkedőnek tartja, s a pozitív példából ekképp általánosít:

„Mennél nagyobb valamely lírikus, annál kevésbé képes folytatni s ismételni régi formáit, annál erősebben érzi az újnak szükségét, s ha ezt az újat saját alkata vagy az irodalmi *moment* meddősége folytán nem találhatja meg, elhallgat, vagy az irodalom más mezőire fejlődik át. (Jaj akkor, ha – mint Wordsworth – a terméketlen önisméltés kátyújába süllyed!)”⁴

⁴ *Könyvről könyvre*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Belia György. Bp., 1973. 44. (A továbbiakban e kiadásból idézünk.)

Általában azt a költészetet becsüli legtöbbre, mely a hagyomány vértézetében gazdagodott az újjal, mely élményeihez folyton új formát teremt, vagy régi formákra bízva az új élményt. A tőle nagyon szeretett Tóth Árpád fejlődésében két hatásra mutat rá 1934-ben: egyik a francia „dekadenseké”, mely Tóth Árpád klasszikus versformáit is „romantikusra, sőt dekadensre” színezi. Ennél eredendőbb hatás viszont a debreceni lírikusok hagyománya, „Csokonai kollégiumának” öröksége. Ez utóbbi átformálta, leegyszerűsítette, hagyományossabbá tette ugyan Tóth Árpád formakészletét, de nem törölte el az új költészet hatását. Tóth Árpád utolsó verseiről mondja Babits: „Tradíciós, s mégis minden modern villózást már átélt művészet, időtlen költészet”.⁵ Bár Babits szemében e szintézis a legfőbb költői érték, Nagy Zoltán líráját – szinte kivételként – egyértelmű „tradíciósságában” is mélyen becsüli. Egy 1924-es írásban Nagy Zoltán „rokonszenves tradicionalizmusáról” beszél, mellyel éppen Tóth Árpádtól különbözik:

„aki szintén a debreceni hagyományokból indult ki, de azonnal egyéni formákkal. S a kifejezés raffinement-jaiban át tudott menni a francia dekadensek (a Baudelaire és Verlaine) iskoláján, anélkül hogy a debreceni tradíció gyökereitől pillanatra is eltért volna”.⁶

Az 1920-as években Babits a fiatalabb költőkben is hagyomány és újítás egyéni ötvözetét kereste. Az évtized két jelentős fölfedezettje Szabó Lőrinc és Sárközi György. Szabó Lőrinc első kötetét, a *Föld, Erdő, Istent* különös elismeréssel üdvözölte (1923). Az ismertetésben (*Egy új költő*) elő is fordul a klasszicizmus szava, a következő változatban:

„Szabó Lőrincnél az értelem vezet, szín, zene, érzelem, erősen kontrollálva csak az értelem által kirendelt helyet kaphatja, s ez növeli verseinek (hogy úgy mondjam) klasszicizáló zamatát, mely biztosan fő vonzóerejük lesz”.

⁵ Uo. 207–209.

⁶ Uo. 50.

Az értelem rendező fegyelmét annál is magasabbra értékeli Babits, mivel

„Adytól kezdve modern líránk inkább antiintellektuálisnak nevezhető, . . . még tudatosabb művészeinknél is az értelem csak aláztos inas szerepét tölti be”.

A hagyomány és az új viszonyának megfelelően azonban az értelem is megleli nélkülözhetetlen ellenpontját:

„. . . végre ezt a nagy tudatosságot elfogja a tudattalan nosztalgiája; erdő, rét, egyszerű érzések, vad természet nosztalgiája, melankolikus vággyal sóhajt feléje, s akkor adja legmélyebb hangjait”.

Babits tehát a költemény pszichológiai hangnemének, modalitásának síkján is az ellentétes minőségek összjátékában, feszültségében látja az esztétikai értéket. Ahol ez a feszültség nem jön létre, ahol egyedül az értelem uralkodik, ott Babits is fenntartással él:

„Másutt a mondanivaló maga is egész nyíltan értelmi, majdnem azt lehetne mondani: politikai és világnézeti krónika, merész, szabad, higgadt és rokonszenves, bár racionalizmusában kissé távol a magyar közösség tényleges sebeitől és érzéseitől. Itt az eszközök a gnómaszerű klasszikus költészet eszközeihez közelednek”.⁷

Hozzátehetjük: értelem és érzelem, racionalitás és ösztönöség összefüggése nemcsak műbírálataiban fordult elő, hanem történetfilozófiai gondolkodását is áthatotta. A világháborút szellemileg – a maga számára – a *Veszedelmes világnézettel* zárta, etikai okból elutasítva benne az irracionális világ-nézeteit. Az *írástudók ámulásában*, mintegy tíz évvel később – Benda könyvét ismertetve – fejti ki ugyan a maga ítéletét a kor szellemi behódolásáról a tények világa előtt, melyet első-sorban a szellemi, erkölcsi cél nélküli ösztönvilágra vezet vissza, de el is tér Benda racionális magyarázatától. Babits hatalmasabbnak érzi az „állatiságot”, az ember ősi ösztöneit, a

⁷ Uo. 33.

testi, a szenzuális „Élet” vonzását, semhogy a „hideg Ész” egyszer s mindenkorra fölébük kerekedhetne. Igenis uralkodni kell az ösztönökön, de ez csak újra meg újra megvívott harcok árán lehetséges, s e harcban az „Észnek” is át kell vennie olykor az életösztön érzelmi tartalmait, hajtóerejét. A Bergson-ellenes Bendával szemben Babits nem tagadja meg mindenestül fiatalkora egyik ihlető mesterét.

Sárköziben hasonlóképpen a kor programszerű újítóitól független költőt üdvözlí (*Angyalok harca. Sárközi György könyve.* 1926). Mély rokonszenvvel jellemzi a fiatal poéta spiritualitását, alkatának „romlatlanságát”, „angyaliságát”, zokszó nélküli hazafiságát,⁸ de talán megkockáztathatjuk a feltevést: ez az ellensúly nélküli emelkedettség, ez a szenzuális izgalmaktól mentes pietás, ez a vulgáris elemektől, anyagi, testi képektől megtisztított, homofon költői nyelv Babitsot valószínűleg csak részben elégitette ki, üdvözlése jórészt e költészet korabeli függetlenségének szólt. Néhány későbbi, Halász Gáborral, sőt éppen Sárközivel vitázó írásából kiderül, hogy a maga nemzedékének, Ady meg az ő nemzedékének teljesítményéhez foghatót nemigen látott a 20-as években induló költők műveiben. Mindamellet érzékeny figyelemmel kísérte útjukat; felfedező hajlamának tanúsága lesz az *Új anthológia* (1932) összeállítása.

Érdemes fölfigyelni rá: Szabó Lőrincben és Sárköziben is elsősorban a formaadás művészete ragadja meg. Ezt a tulajdonságot egy átfogóbb képességhez, alkathoz köti: a műre való összpontosítás képességéhez, a művet tökéletesítő, hangsúlyozó lírikusi alkathoz. A műközpontúság szempontja itt azért is fontos, mert kulcsszavunkhoz, a klasszicizmushoz vezet vissza. Babits — ha jól olvastuk esszéit — csupán egyszer, 1933-ban magyarázta az „Új klasszicizmus” fogalmát: ez a részlet fényt derít arra is, milyen jelentésben vette át a szót majd egy évtizeddel korábban. *Karinthy és a stíluskritika*

⁸ *Esszék, tanulmányok.* II. 141–145.

ürügyén a túlzottan egyénies írói stílus veszélyeiről ír; ezért „a műre akarunk inkább figyelni . . . a műre figyelni és nem önmagunkra: ez az, amit a franciák újklasszicizmusnak neveznek. Klasszicizmus – de nem száraz és iskolás. Misztikum van benne.”⁹

A műre figyelni – ez tehát Babits szemében főképp a formaadás művészetét jelenti, vers esetében a versformáét.

„Szabó Lőrinc is mint virtuóz kezdte . . . a fegyelem hamarosan meglátatá vele a külsőleges virtuozitás ürességét, s költészete egy más virtuozitás felé növekedett, mely nehezebb és nagyobb érdem amannál. A rafinált művészet benyomását kelteni egyszerű, többnyire rímtelen versekben, hangosság nélküli, gyakran szinte a prózához közel álló szavakkal; oly cél, minőt óhajthat a nemes.”¹⁰

Sárközi kötetében is a szabad vers „különös változatát” méltatja, hozzátéve:

„tulajdonképpen nem is szabad vers ez, mert teljesen kötött; nemcsak a rímmel, mely nélkül Sárközi ritkán alkalmazza, hanem tökéletes ritmus-sal is, melynek szinte tökéletes szabályait lehetne föllállítani, s a hagyományos magyar verseléstől főleg abban különbözik, hogy időmérték és hangsúly különösen összejátszik benne . . .”¹¹

Mintha ezek a sorok másképp értékelnék a szabad verset, mint az 1916-os *Ma, holnap és irodalom* vagy akár *A vers jövődjéje*. A születő magyar avantgarde szabad versének bírálata Babits hagyományról és újításról vallott nézetével függött össze: a szabad vers kötetlenségében voltaképp szabad sem lehet, mert nem idézi föl, amitől szabadulni akar; szabályt sem szeghet meg, hogy így az újszerűség élményét adja, mert megszegni csak a szövegben jelen levő kötöttséget lehet. Emellett a szabad vers történetileg sem új, voltaképp a vers őskorát jelenti. Mindezekkel együtt a szerkesztetlenség, formálatlanság be-

⁹ *Könyvről könyvre*. 186.

¹⁰ Uo. 32.

¹¹ *Esszék, tanulmányok*. II. 145.

nyomását kelti, s ettől Babits mindig idegenkedett. A 20-as években már némileg a klasszicizmus jelentéskörében fogalmazza újra fenntartásait. *A vers jövődjöje* harmadik pontjában jobbra azt foglalja össze, amit az 1916-os kritikára hivatkozva elmondtunk: „. . . gazdagságot ad maga a kényszer, éppen azért, hogy a szabadság hangsúlyozását megengedi . . . Ahol kényszer van, ott lázadni lehet . . .” A 2. pontban viszont a vers funkcióváltásainak történeti folyamatát jelzi. Érdeemes ezt egészében idéznünk, mert következő gondolatsorunkat is megpendíti:

„Az a folyamat, amelyben a versírás megszűnt nagy, eleven, szociális művészet lenni, s mind jobban elvesztette régi fontosságát az emberiség lelki életében, azonos avval a folyamattal, amelyben a Vers mind jobban különvált a Zenétől: azaz a valódi Énekből, az énekelt versből lassanként skandált vers, recitált vers s végre már csak könyvből olvasott vers lett, a hangos versből néma. Ennek a fejlődésnek pedig utolsó állomása a modern *szabad vers*, mely a Zenével már az utolsó kapcsolatot is felmondja. Így észleljük itt azt a különös tünetet, hogy a Költészet, mennél jobban leszál szárnyaló magasságaiból, mennél inkább akar az Élet, a Nép, a Próza nyelvén szólni, annál távolabb jut attól, amit szociális és eleven művészetnek nevezhetünk; annál inkább egy kis céhnek hatástalan játéka lesz.”

Az elméleti megnyilatkozások tehát szigorúbban ítélik meg a szabad verset, mint az egyes költők ilyfajta műveit illető megjegyzések. Emellett úgy látszik, mintha a korábbihoz képest egy másik típust is megjelölne. Az *Új anthológia* előszavában már megértően, értékelve szól a 20-as években indult költők gyakorlatáról:

„Vannak, akik a szabad vershez ragaszkodnak, nem azért, hogy soraikban a modernség és prózaiság különös ízeit vegyítsék, mint elődeik, hanem azért, hogy e díztelen és kötetlen beszédben egyszerűbb és melegebb hangja legyen szavaiknak”.^{1 2}

^{1 2} Uo. II. 372.

Ez az újfajta, nem avantgarde, nem közvetlenül avantgarde szabad verselés tehát láthatólag kivívja rokonszenvét. Persze nem szabad szem elől téveszteni, hogy – különösen a 20-as évtized második felében – Babits fokozott érdeklődéssel fordul az ifjabb nemzedék költői és esszéistái felé; közben ugyan újra meg újra hangot ad, különösen sérelmek nyomán, említett fenntartásainak. Ez a szellemi hatásra, csoportteremtésre törő igyekezet, melyet a Nyugat egyik szerkesztőjeként is vállalt, a világháború idején még nem hatotta át tevékenységét. Bár itt csak elméletéről beszélünk, mégsem hagyható szó nélkül, hogy éppen a 20-as években él szabad verssel ő maga is, s ennek eszközeit mindinkább beépíti kötött verselésébe is. A szabad versnek tehát olyan változatát fogadta el, mely a „rafinált művészet benyomását kelti”; vagy kötött ritmust, ill. ritmusok egybejátszását rejt magában, azaz közvetlensége, természetessége nem formáláson inneni, hanem azon túli jelenség; s amely egyúttal költői egyéniséghez szabott: egyéniség beszédmódjává lehet.

Az irodalomeszmény szemben a korrall: eszmei előfeltevések és polemikus attitűd

Ha az *Új klasszicizmus felé* szövegét *Az írástudók árulásával* vetjük össze, az eltérő szerkesztés, hangoltság ellenére is szembevetődnek a gondolat azonos elemei. Ezek elsősorban a korra, a költő korára vonatkoznak. „A Kor csúcsait taposó bokszbajnok”, a Kor, mely „évenként váltja képét és hangulatát”, mely megveti, elfojtja az örök értékeket a korszerű nevében: mindezen motívumok a későbbi nagyesszé döntő megállapításai lesznek. Csakhogy míg *Az írástudók árulása* nem annyira a kor bűnét, mint inkább a Szellem embereinek bűnbeesését mondja el, az irodalmi esszé még felhívó, mozgósító hangon, reménnyel szól és hirdet egy eszményt. Babits új irodalomképe tehát, ahogyan a 20-as évek elején megjelent, már a kezdet

kezdetén szemben állt a korról, nem pusztán filozófiai esztétika, hanem morális cselekvés is volt.

A kor politikailag determinált szellemi arculatával, a kor kínálta kollektív érvényű választási lehetőségekkel szembeni megnyilatkozásainak se szeri, se száma az esszéekben, így nem is idézhetjük valamennyit. A 20-as években a biológiailag motivált életharc alig finomított terepének látta a politika világát, melyben részérdekek, csoport- és osztályérdekek szorítják vissza az egyetemes értékeket, a civilizációs haladás keretei között pedig az emberi öntudat regressziója megy végbe. Ezzel a folyamattal állította szembe a veszélyeztetett értékeket: védelmüket, inkább, mint addig bármikor, az irodalomtól remélte.

A kor veszélyeinek irodalmi vetületére folyvást figyelmeztetett. Ebben az összefüggésben derül ki, hogy hagyomány és újítás egybekapcsolása nemcsak esztétikai elv volt számára: polemikus válasz is a politikailag színezett köztudatra, mely programos – leszűkítő – hagyományőrzést, vagy programos – éppúgy leszűkítő – újítást tudott csak elképzelni, tett lehetővé. Babits ekkori irodalomfelfogásának a kor ellen állított értékeiből kettő különös hangsúlyt kap: ha az eddig tárgyaltak esztétikai jellegűek voltak, e kettő immár a vágyott irodalom metafizikai rétegéhez, eszmei létalapjához tartozik.

Az elsőt Babits szerint a kor ellenében kell kimondani ugyan, mégis a korból fakad, a kornak van szüksége rá: ez „a lelkiség fölfedezése”, mely Babits szerint a biológiai s a társadalmi meghatározottság ellen hat, s azonosítható a szabadsággal: „A lelkiség szabadságot jelent” – írja az *Új klasszicizmus felé* című írásában. Olyan gondolatot hangoztat itt újra, mely életművében már jóval korábban is megszólalt. Első, 1910-ben írott Bergson-tanulmánya a teremtő fejlődés elve szerint a lelki jelenségek kiszámíthatatlanságát így értelmezi: „Ez más szóval annyit jelent, hogy az akarat szabad.” A lelkiséghez kap-

csolódó szabadság pedig egyik legfőbb értéke a bergsoni gondolatnak, mely „visszaadta nekünk a metafizikát”.¹³

Babits azonban nem elégszik meg a lelki élet szabadságával – különösen a világháború, a forradalmak megrázkódtatásai után erkölcsibb értelmű fogalmat is keres. Ezért az 1925-ös írásban a lélek szabadságához kapcsolja a szellem öntudatát, mely közös, összemberi rendeltetéssel ruházza fel az eladdig céltalan szabadságot. A szellem pedig a „Jó lehetősége” egyben. A Jóé, amely azonban ismét szintetikus minőség: magába sűrítette már a Rossz tudását, „túl van a Jónak és Rossznak tudásán”, mondja Babits nietzschei fordulattal. A szellem fejlődést hozó hatalmát zárójelbe foglalt, élesen tagolt, felkiáltó hangnemű, ezúttal csakugyan kiáltványra emlékeztető szövegrész hirdeti, az ösztönvilágból való kiemelkedés dicsérete. A szellem öntudatáról szól *Az írástudók árulásában* is. E gondolatmenetből az is kiderül, hogy a szellemet „összekötő és törvényadó princípiumnak” tekinti, mely „az egyes helyett az általánosra néz”. A szellem korunkban került veszélybe igazán:

„... lehetetlen tagadni, hogy míg a Szellem princípiuma él az emberek között, addig nyílt kapu van, ígéret, út és lehetőség; égő fény van, amely, ha kialszik – mint egy gyöngé lámpa, amit még el is fújunk, miután részegségünkben úgysem vettük hasznát –, az emberi világ, mintegy eldobva valami utolsó reménységét, úttalan tántorog bele egy kusza és végképp elborult erdőbe. Ennek a princípiumnak őrei voltak az írástudók. És ezeket az öröket vádolja Julien Benda árulással!”

A közbeékelt hasonlat is a szellem fogalmához rendelt felelősség hiányát jeleníti meg: ettől lesz a veszélyeztetettség tragikus tény, szemben az irodalmi esszé vágyat kifejező, jövőre nyitott, utópikus programjával.

Babits másik védett értékére *A vers jövődjének* már idézett részlete vet fényt. A versnek azt az útját kárhoztatja benne, mellyel „az Élet, a Nép, a Próza nyelvén” akar szólni.

¹³ Uo. I. 140., 155.

Ez eddig még l'art pour l'art elzárkózás szava lehetne. Csak-hogy Babits, aki hitt a líra egyetemes érvényében, pillanatra sem tagadta a vers kollektív szerepét, hatását. A mondat így folytatódik: „... annál távolabb jut attól, amit szociális és eleven művészetnek nevezhetünk; annál inkább egy kis céhnek hatástalan játéka lesz”. Az igazán „szociális és eleven” költészet ugyanis Babits felfogásában csak egyéni világkép, egyéni lelkiállapot, egyéni formálás műve lehet. A lírikus egyéniségét nyomja el, szorítja vissza a kor közvéleménye, melyet – némi-
leg paradox elnevezéssel – *kollektív önzés* jellemez. Ez éppúgy fenyegeti a költészet egyetemes hitelét, mint a túlzott egyénieskedés. A kollektív önzés gondolata annál is fontosabb, mert az időszakunkat beharangozó, költészetfelfogását is reveláló versében tűnik fel legnyíltabban. A *Régen elzengtek Sapphó napjai* (1922) nyitó kijelentése – „A líra meghal.” – az évtizedben elméleti visszhangot keltett, Halász Gábor és Bálint György is válaszolt rá. Az alapkijelentés motivációja éppen a kollektív önzés kérdésekben szóló kifejtése:

Kinek szólsz, lélek? Mondják, milliók
nyögését nyögd ma, testvérek vagyunk
's mit ér a szó, amely csupán *tiéd*?
De istenem, hát testvér az, aki
nem hallja meg testvére panaszát,
ha nem *övé* is? Önző a világ:
csak közös inség, közös láz, közös
zavar dadog, – a többi csönd s magány.

„A vers időszerű kijelentései (*a szédült gyomor álmodik; önző a világ: csak közös inség, közös láz, közös zavar dadog*) a szociális nyomorra és következményére, az értékek eltömegesedésére utalnak. Babits tanúsága szerint már a költészet sem ad vigaszt: *a líra meghal*. . . Kikel Babits a csak *hörögni* tudó költészet, alkalmasint az avantgarde (vagy elfajulása) ellen. . .”¹⁴

¹⁴ Rába György: *A kettes csöndtől az emberek életéig*. Új Írás, 1983/5. 85.

– így értelmezi a költeményt Rába György, majd a „kettes csöndbe” menekülést, a feleségéhez szóló versek sorát származtatja belőle. Mint az eddigi szövegidezetek mutatták, Babits több irányból is veszélyeztetettnek látta az egyetemes, s egyúttal eredeti költészetet; a 20-as évek társadalmi, politikai közege csak fölerősítette a veszélyeket. A vita sem maradhatott irodalmi síkon, mint a háború előtti években.

„A líra meghal” sommás ítélete s az *Új klasszicizmus felé* ünnepélyes jövőbe tekintése mintha két szélső véglete volna Babits ekkori irodalmi gondolkodásának, pontosabban e gondolat hangoltságának. Igaz, a vers lezárása is lehetőségre, örök folyamatosságra figyelmeztet: „mit tudod? Az istenek halnak, az ember él.” Nem látta tehát végképp kiúttalannak a szellem helyzetét Babits, s reményét – ekkor különösen – főként az irodalomba vetette. A kor még megváltható, tartotta, de csak akkor, ha az alkotó nem e kor kifejezett, hanem kimondatlan igényeire hallgat. Ha ezeknek felel meg, műve erkölcsi tett lesz. A tárgyalt esszéekben elsősorban az erre mozgósító pátosz uralkodik, mely helyenként programszerűre, kiáltvány jellegűre hangolja műfajukat. Mintha ezeket az aktuális írásmódokat is, bár idegenkedett tőlük, fölhasználná, hogy megszokott műfaji jelentésükkel szemben új tartalmat bízson rájuk.

A megnevezés: a klasszicizmus mint szintézisfogalom

Eddig a klasszicizmust Babits irodalomfelfogásának fényében emlegettük, de csak kevésbé jellemeztük magát az elnevezést. Célszerű most magából a fogalomból kiindulnunk, hogy Babits sajátos jelentésadását felbecsüljük.

Ha a történeti klasszicizmus értékelését kutatnánk Babits tanulmányaiban, nemigen jutnánk jelentőségteljes adathoz. Babits – többen megállapították – nem irányzatokban gondolkodott; egyrészt az európai szellem egységére, egyetemességére, másrészt a mindenkori alkotó egyéniségre figyelt, a múltbeli

irodalmi irányokat, csoportosulásokat kevésbé vette tekintetbe. Az irányzatok elnevezését rendszerint irodalomtörténeti érvényüknél tágabb jelentéssel használta, állandó szellemi irányultságot, lelki alkatot jelölt vele. Ha pedig a szellemtörténet módjára történeti korszakokon túlnyúló, ismétlődő irányzatnak tekintenénk a klasszicizmust, ellentétével, a romantikával együtt, akkor megállapíthatnánk: Babits éppen hogy az „örök” romantika esztétikai elveit tette magáévá, különösen tárgyalt évtizedünket megelőző pályaszakaszában. A költői egyéniség nyelvteremtő géniuszának, „újságos szókapcsolásainak” kultusza, az ütköztetett jelentések, ellentétes stíluselemek hangsúlyozása korabeli hatások mellett jórészt a német romantika téziseiből eredt.¹⁵ Alkalmazásukra példa a kéziratos, korai *Arany, mint arisztokrata* (1904) című dolgozat éppúgy, mint *A férfi Vörösmarty* (1911) Gyulaival vitázó megjegyzései Vörösmarty nyelvéről, de a tanulmány alapgondolata is Vörösmarty lefojtott, nemzetnevelő munkára fogott, de fel-feltörő zabolátlan költői képzeletéről. *Az irodalom elmélete* címmel 1919-ben tartott egyetemi előadásain pedig egyenesen „az irodalom örökös romantikus voltáról” beszél,¹⁶ fiatalkori gondolkodásának egyik legfőbb tételét ismételve, mely szerint a művész új meg új kombinációkat teremt a világ részeiből, látásmódja megsokszorozza a valóság adott összefüggéseit.

Az irodalomtörténeti klasszicizmus korszakairól, nemzeti változatairól *Az európai irodalom történetében* nyilatkozik Babits. A könyv olvastán az a meglepetés érhet, hogy a karakterisztikusan klasszicista korszakok ismét csak kevésbé vonják magukra figyelmét. A franciák „nagy századának” klasszicista szerzőit Babits nemigen csodálja, Molière-ről távolságtartással beszél, de még Racine-ban is igazából csak a „lírikust” becsüli, mindvégig éreztetve, hogy ez az érték nem francia olvasó

¹⁵ Vö. Rába György: *Babits Mihály költészete*. 81–83.

¹⁶ *Esszék, tanulmányok*. I. 623.

számára jórészt hozzáférhetetlen. Sokkal mélyebben vonzódik a kifejtett, a felvilágosodáskorit meghaladó német klasszikához, különösen Goethehez. Arról a Goethe-műről emlékezik meg a legmelegebb szavakkal, melyet ő maga fordított le 1928-ban: az *Iphigeniáról*. A drámát méltatva ismét csak újítás és hagyomány egymásrautaltságát, esztétikai értéket teremtő szintézisét emeli ki:

„Az új kor szelleme, egy barbárabb szándékú s mélyebb érzésrétegekből föltört költőiség hódítja itt vissza azt, amit első hevében hajlandó volt eldobni magától: a klasszikus hagyományt. S ez a hagyomány hódítja vissza azt, amit már elvesztett magából: a költészet és érzés melegét.”
Az *Iphigenia* tehát „egy új szintézis diadala”.¹⁷

Babits korában Európa-szerte megélnékül az érdeklődés a klasszicizmus iránt. Az újklasszicizmus – melyet így egybeírva irányzatnévként említünk, hogy elhatároljuk Babits szóhasználatától – az első világháború utáni években az európai irodalom és zene egyik erőteljes áramlata volt, az avantgarde irányzatokra következett vagy azokkal egyidejűleg hatott. Ennek az irányzatnak legfontosabb tételeit megtaláljuk Valéry és Eliot esszéiben. Lírájukkal Babits alig foglalkozott. Valéry „francia és intellektuális új klasszicizmusáról” pl. ezt írja: „Talán hideg poézis ez, s Valéry nagyobb esszéíró, mint költő.”¹⁸ – De, mint korábban láttuk, az új klasszicizmus szavát kortárs franciáktól vette át, s csakugyan találhatunk egyező vonásokat Babits és a megnevezett nyugat-európai költők gondolatmenetében. Eliot is, Valéry is a műközpontúság jegyében vizsgálja az irodalmat. „Becsületes bírálót és érzékeny értékelőt nem a költő személye érdekli, hanem költészte” – tartja Eliot.¹⁹ A művet ők is, mint Babits, a szerkesz-

¹⁷ Az *európai irodalom története*. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Belia György. Bp., 1979. 250.

¹⁸ Uo. 455.

¹⁹ *Hagyomány és egyéniség*. Ford.: Szentkuthy Miklós. In: *Káosz a rendben*. Bp., 1981. 66. (A továbbiakban e kiadásból idézünk.)

tés, a formateremtő munka eredményeként fogják fel. Az alkotó folyamat intellektuális jellegét elsősorban Valéry hangsúlyozta, előrebocsátva, hogy az első ötlet, a kezdő impulzus még ihlet ajándéka:

„Az istenek semmiért, *ingyen* adják ezt, vagy azt az első verssort, viszont az már a mi dolgunk, hogy a másodikat is hozzáírjuk... A tapasztalat és a szellem minden adományára szükségünk van, hogy az első ajándék-vers(sor) magasságára emelkedjünk.”²⁰

Láttuk azonban, hogy Babits a versben folyamatos feszültséget tételez föl ihlet és tapasztalat, szenvedély és intellektus között. A műközpontúsághoz Eliot is, Valéry is a kötött vers eszményét kapcsolja. Valéry is a kötöttségek teremtő erejéről szól, Eliot pedig a „szabad vers” létét is tagadja, megállapítva:

„... még a legszabadabb vers kárpitja mögött is ott kell lebegnie egy egyszerűbb metrum szellemének ... a szabadság csak akkor igazán szabadság, ha egy mesterségesen kialakított szabályrendszer lappang a hátterében.”²¹

Ha a klasszicizmus, az újklasszicizmus eszmei, gondolkodástörténeti, lélektani alapját vesszük tekintetbe, némi hasonlóságra akkor is felfigyelhetünk. Eliot kulcsszava ezzel kapcsolatban az *érettség*. A fogalom némiképp rokonítható Babits nézetével a Szellem öntudatáról, mely az emberi nem szellemi, lelki fejlődésén alapul. Az *érettséget* viszont Eliot más területekre is kiterjeszti, s így messzebb kerül Babits gondolatától. Az angol költő számára az érettség a nyelv tulajdonsága egyben, a nyelv, mely szerencsés korszakokban *stílusnormát* nyújt a költőnek, aki bizton támaszkodhatik reá. A stílusnorma pedig már a nyelv társadalmilag szabályozott megnyilvánulása. Eliot végső soron a társadalmi állapot civilizációs érettségét tartja a

²⁰ *La Fontaine Adonisáról*. In: *Változatok*. Révai kiadás, é.n. Ford.: Dr. Strém Géza. 67–68.

²¹ *Gondolatok a szabad versről*. Ford.: Gspann Veronika. In: *Káosz a rendben*. 58.

klasszikus művészet előfeltételének.²² Társadalmi érettség és esztétikai érték ilyen összhangjára Babits a két világháború közötti Kelet-Európában nem gondolt, nem is gondolhatott. A magasrendű szellem, irodalom Babits szerint csak a társadalom vezető politikai tendenciái, sőt többnyire civilizációs szokásrendje ellenére jöhet létre. Eliot követelménye szerint egyébként csak nagyon kevés költő tarthat számot a „klasszikus” megtisztelő nevére, behatóbb vizsgálat után az európai irodalomban egyedül Vergilius. Babits mindig óvakodott az efféle kirekesztő szelekciótól, minden korban, minden áramlatban látott, elismert kiemelkedő, akár „klasszikus” egyéniségeket. S éppen az alkotó egyéniségről vallott felfogásában tér el leginkább az újklasszicista nézetektől. Eliot „a személyiség örök kioltását” tartotta a hagyományhoz való viszony alapjának, médiumnak tekintette a költői személyiséget. Valéryt is jobbra a tudat személyfölötti működése foglalkoztatta. Babits szemében viszont, mint *Az európai irodalom története* bevezetőjében utoljára kimondta, a nagy költők „nagy egyéniségek”, akikben különbözőképpen, de egyenlő joggal nyilatkozik meg a szellem élete.

Babits irodalomfelfogásának, kritikai elveinek áttekintése, majd klasszicizmushoz és újklasszicizmushoz való viszonyának ismertetése után újból fölvetődik a kérdés: érvényes-e az elnevezés, melyet Babits egyik esszéje címébe emelt? Hiszen látuk: az irányzatnak sem történeti megvalósulásai, sem a korban egyidejűleg adott elvrendszere nem magyarázza mindenestül Babits felfogását.

Mégsem tekinthetjük szervesnek Babits megnevezését, hiszen több helyütt is él vele, s némely vonatkozásban kapcsolódik is bevett, a korban elterjedt jelentéseihez. Lényeges viszont, hogy – többek mellett – Eliotnál is, Valérynél is hiányzik a klasszicizmusnak az a drámai szükségszerűsége,

²² Kifejti a *Mit jelent az, hogy klasszikus?* című, 1944-ben tartott előadásában. Uo. 347–371.

mely Babits esszényelvének itteni pátoszát adja. Babits számára a klasszicizmus morális követelmény: a kor ellenében, valójában a kor mélyebb szükségleteinek megfelelően kell írni. Mint Halász Gábor írta az esszéista Babitsról, „nyugtalan klasszicitás”-sal jellemezve őt: „Babitsban az esztéta élvez, de a moralista ítél”.²³ Ennek az etikummá vált esztétikumnak elnevezése a babitsi klasszicizmus: és mint ilyen, elsősorban szintézisfogalom.

Babitsnál a klasszicizmusnak nincs méltó előzménye vagy ellenpólusa, mint a nyugat-európai költők esszéiben. Ő csak az üresen korszerű, a politikai cselekvést és zűrzavart tükröző irodalmat látta maga körül, s ezzel állította szembe a klasszicizmust. A fogalmat a 20-as, 30-as évek irodalmi tudata, szellemi igénye jelölte ki számára, de Babits úgy használta, hogy irodalomeszményét: hagyomány és újítás, értelem és érzelm, kötöttség és szabadság, egyéni és közösségi lehetséges szintézisét fejezze ki, az etikailag öntudatra ébredt szellem irodalmát. A klasszicizmusnak ilyen szintézisfogalomként való használata nem állt egyedül az első világháború utáni, sőt a II. világháború alatti évek magyar irodalmi életében sem. Hasonló értelemben jellemezte a fogalmat Mátrai László 1943-ban megjelent tanulmánya.²⁴ Mátrai szerint a klasszicizmus „kiemelkedik a történeti korok szokásos feleselgetéséből, dialektikájából”. A klasszicizmus fölötte áll a romantikának: „A romantika benne van a klasszikában, de a klasszika nincs benne a romantikában”. A tanulmány megállapítja ugyan: klasszicizmus és romantika egyaránt nélkülözhetetlen, hiszen „a klasszicizmus romantika nélkül üres, a romantika klasszicizmus nélkül vak” – mégis, a romantikát csak a klasszicizmus nézőpontjából tekinti, nem önértéke szerint. Az értékhangsúly időszerűségére

²³ Babits, az esszéíró. In: Halász Gábor *Válogatott Írásai*, Bp., 1959. 404., 405.

²⁴ *A klasszicizmus*. Ezüstkör, 1943. márc.

így utal a tanulmány: „Manapság a klasszicizmust kell védelmünkbe vennünk.” Korábban hasonló meggondolás alapján adott nevet Babits a maga irodalomeszményének, még ha a név nem illett is reá mindenestül. A megnevezés gesztusa is ennek az eszménynek felhívó erejét, hatását célozta egy olyan pillanatban, amikor Babits ezt a hatást fontosnak is, elérhetőnek is látta.

BARTA JÁNOS

A NAGYIDAI CIGÁNYOK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Lévay József, a költő-barát 1853. május 19-én Miskolcra kelteve, többek között ezt kérdezi Aranytól:

„Mi az oka, hogy oly ritkán látom költeményidet a lapokban? Csak nem tesz veled a professori hivatal oly istentelenül, mint velem, hogy testemet jó vérben tartja, lelkemből pedig kiszívja az életerőt.”

Arany a kérdést nem hagyta válasz nélkül; május 28-án írja a nevezetes sorokat:

„Hogy a lapokban ritkán látod költeményeidet: ez előtted szokott dolog lehetne; én másszor sem írtam sokat, bár a fizetés ellen most panaszom nincsen, amit írtam, azért megfizettek, s ha többet írnék, többet is fizetnének. De a lírából egy kissé már kinőttem, mondvasinált érzelmeket nem tudok pengetni: eposznak pedig tárgy kell, olyan tárgy, minek költőisége az embert mintegy megüsse, átvillanyozza, mert enélkül csak egy jóra való ballada sem születik: ily tárgy azonban nem mindig akad, vagy nem mindig fogékony rá az ember: eszerint valamint a líra kedélymozzanatot kíván, úgy az elbeszélő költemény is azt, azon kis különbséggel, hogy lírában csak egy kell: a belső állapot, eposzban kettő: a külső tárgy a belsővel egybehangzásban, acél és kova – tehát jelenségei nem lehetnek oly sűrűk, mint a líráé. . .”

Amikor ez a bámulatos hitelességű vallomás leíródott, már két esztendeje is elmúlt annak, hogy Arany, a *Toldi* középső részéhez anyagot keresve, kiírja magának Budai Ferenc *Polgári lexikon*ából az azóta közismert cigány-anekdotát. Az I. Ferdinánd és Izabella közötti háborúskodás során 1556-ban Perényi Ferenc

„az Erdélybe visszajött Izabellához pártolt, mellyért Ferdinand Puchaim nevű vezére által elvette őtöle Abaúj vármegyében Nagy Ida várát, húsz napi ostrom után. Azt írják, hogy mivel alkalmasabb vitézeket nem kapott, cigányokkal ótalmaztatta a várát, kik is minden reménységen s hitelen kívül viselték magukat, úgyhogy Puchaim már elment volna a vár alól, ha a vitéz cigányok, mint a haris, magukat el nem árulták volna. De ezek nagy kedélyesen azt kiabálták Puchaim után, hogy annak köszönje, hogy az ő puskaporuk már elfogyott, mert különben az ő táborának utána erednének és azt összetömrék. Eszerint Puchaim kitanulván erőtlenségöket, visszafordult, a várát megvette, földig lerontatta, a cigányokat is mind lenyakasztatta.”

Hogy az anekdotából oly hamar, és nem is sok keresgélés és próbálkozás után Arany egyik legkerekebb és legegöntetűbb epikus költeménye formálódott ki, az egyet biztosan dokumentál: azt, hogy a Lévaynak írt levélben említett „átvillanyozás” bekövetkezett, a téma és a „kedélymozzanat” egymásra talált – a téma földidézte, talán robbanásszerűen, de tartósan ezt a „kedélymozzanatot”. Milyen lehetett ez az első villanyütés, mit szabadított fel Aranyban? Az én igényem az, hogy ezt elsősorban magából a műből kell kiolvasnunk. De előbb legyen szabad egy pillantást vetnem messze előre.

Amikor Arany Arisztophanész-fordítása megjelent, tanulmányok és ismertetések jelentek meg a fordításról és magáról Arisztophanészről is. Azt a még mai szemmel is meglepő tény, hogy a nagy nemzeti költő és mesteri műfordító nyelvtudását és időrabló filológiai akribiáját, ha már görögről volt szó, nem mondjuk a nagy tragikusokra, ha meg angolról van szó, nem Shakespeare-re pazarolta, a kor irodalmi közvéleménye könnyen tudomásul vette – de a belső indítóokokról tanakodni kezdtek, sőt mintha valami mentség után is keresgéltek volna. Imre Sándor szerint Arisztophanész komoly erkölcsbíró – ez vonzotta hozzá Aranyt. Valamelyes politikumot még a kritikai kiadás is próbál kiérezni belőle, holott Arany már 1881-ben, Kont Ignácnak Arisztophanészről írt cikksorozatához megjegyezte: „A bíráló nem hiszi, hogy engem Aristophanes csak philologice érdekelt; politice kellett érdekelnie. Hát

még egy harmadik nincs: aesthetice?” Ha az átvillanyozás a fordításokra is érvényes, Péterfy Jenő, majd az ő nyomán Voinovich jól megvilágítják mindazt az esztétikai tartást, amely Aranyt magával ragadhatta: Péterfy szerint a görög komikusban „elementáris esztétikai erő sziporkázik”; Voinovich: „A szellemnek és komikumnak ez az áradása az, mi költőt megragadhat, e fiatal kedv, igaztalan túlzásra és gúnyra szer könnyedség, mely örök hullámlásban van. . .”

Az én föltevésem az – eltérően az eddigi magyarázatoktól –, hogy az a bizonyos átvillanyozás, az Arany emlegette „kedélymozzanat” a nagyidai témával kapcsolatban is elsősorban esztétikai jellegű volt. Aranyt, akinek epikus alkatától elválaszthatatlan a dimenziók váltogatása, új dimenziók keresése és ha lehet, meghódítása, a véletlenül ölébe hulló téma váratlanul beemelte a tiszta komikum dimenziójába, ráhangolta a tisztán komikus hangvételre. Hogy ezt elhiggyük, elég csak a mű intonációját elolvasnunk. További magyarázatul: a komikummal ugyanaz az eset, mint az esztétika számos más fogalmával: a meghatározások özöne ellenére sem tudjuk a ráció, a fogalmi megértés vagy körülhatárolhatóság kereteibe beleszorítani. Én azt hiszem: meg kell elégednünk azzal a ténnyel, hogy van az életnek és a művészetnek egy ilyen autonóm szférája, dimenziója, természetesen árnyalatokkal és klimatikus változatokkal, és van egy emberi beállítódás, egy emberi gesztus és indítás, amely ebbe a különleges szférába, hogy csak nagyjából mondjam, a nevetés és kinevetés régiójába be tud emelkedni, hozzá tud hasonlítani.

Egyidőben úgy vélték, hogy minden nevetés kinevetés, hogy minden komikum támadás, kigúnyolás, szatirizálás. A komikum birodalmának ebbe a leszűkítésébe, egyetlen változatra való redukálásába semmiképp nem szabad belenyugodnunk. Hinnünk kell azt, hiszen életben-művészetben oly sokszor találkozunk vele, hogy van egy olyan változat, amelyet tiszta komikumnak nevezhetünk. Salaktalan, súlytalan komikumnak is mondhatnánk: fölény van benne, felszabadultság, derű, sőt

akár gyönyörködő elragadottság is. Hogy a későbbi fejtegetéseket világosabbá tegyem, hadd emelem még ki azt, hogy önmagában megálló, transzparencia nélküli, hátsó gondolatok, rejtett vonatkozások nélküli világ ez: a nevetés tiszta fluiduma. Arany a költői alkat és életérzés, az alkotásvágy kiismerhetetlen logikájával most ebbe a zónába sodródik bele – addig, amíg a készülő mű büvkörében tartja.

Néhány évvel ezelőtt egy akadémiai előadó szájából hallottam a következő kifejezést: „a nevető ember külön világa”. Valóban, a komikumnak, különösen tiszta változatának, különleges törvényei vannak. Az irodalom terén elég arra utalni, hogy a realitásnak, a valószínűségnek és az elhíhetőségnek másfajta szabályai, relációi érvényesek a vígjátékban, mint mondjuk a tragédiában vagy általában a komoly műfajokban. Hogy a komikum élvezetéhez, felfogásához külön beállítódás kell, sok mindent kell kikapcsolnunk vagy zárójelbe tennünk, ez ismert megállapítása az esztétikának. A komikum szférája tiszta megvalósulásában már eleve fiktív szféra, sőt bizonyos fokig irreális szféra is. Egyik német elmélkedő az ilyesféle kérdésekkel kapcsolatban beszél „Lügendimension”-ról, ahol – mint a világirodalom számos művében (Münchhausen) – a lódítás, a tudva-valótlanság, a megjátszott képtelenség törvényei uralkodnak. Nos, annak az inspirációnak, amelyet ez a téma adott, jelentős elemévé vált a lódítás, a lehetetlenséggel űzött költői játék, amelyet Arany még azzal is megtetéz, hogy az amúgy is fiktív dimenzióba egy sokszorosan fiktívebb álomtörténetet iktat be, s ezzel megalapozza műve világának kétszeres irrealitását. De erről alább talán még közelebről.

A komikum dimenziójának feltámasztásához aztán hozzájárult egy párhuzamos villanyütés is: a téma egyenesen arra volt kijelölve, hogy felszabadítson Aranyban egy olyan élményvilágot, olyan közvetlen tapasztalásból, adomákból, olvasmányokból, folklórból elraktározott kép-képzet-émlék-anekdotakincset, amely szinte már várt arra, hogy költői alkotásnak eggyé olvasztva műalkotássá objektiválódhasson. A

cigányélet volt ez, a maga társadalmonkívüli, nomadizáló, a maga ősi útjait járó világával. A szakirodalom szerencsére már annyira föltárta Arany cigány-élményének változatos forrásait, hogy ezek kutatása alól fölmentve érezhetjük magunkat. De egyet-mást azért hangsúlyoznunk kell. Először is: Aranyban nem részmozzanatok, izolált elemek aktualizálódnak, hanem maga egy egész életkör, egy összefüggő társadalmi képlet. Megint ismert és meghatározó esztétikai jellegű képlet az, hogy egy különös életkör, egy zárt, a mienktől radikálisan elütő világ kívülről nézve már potenciálisan komikus – adott esetben minden nagy és apró mozzanatával okot ad a kinevetésre, mint pl. jelenkori és özönvíz előtti apró népecskék nagyzólló államosdi játéka, az egyesületeskedés abszurdumai. Ilyen különkomolyan nem vett, már eleve fölénnyel kezelt életkör volt különösen a múltban, pláne Arany korában a cigányvilág a magyar népszemléletben.

Ez pedig nem maradt hatás nélkül Arany koncepciójára, ami felé egyébként az olvasmányélmény is hajtotta: a részletek sokaságában is, ezeket egy gyújtópont köré tömörítve, nem a cigányéletet ábrázolja, hanem a közösségi képletet: azt a cigányországot, amelyről még majd lesz szó. Az így kibővített és koncentrált témából aztán újabb energiák sugároztak elő. Megfelelő beállítással komikus lehet a normálistól elütő, kirívó, pláne rikító diszsonancia: testi, ruházódásbeli rendellenesség vagy különlegesség. Nincs megütközni vagy csodálni való abban, hogy ez az életkör Arany fantáziájában is a komikum alsó szintjét indukálta, a testiséggel, a mindennapi életműködéssel kapcsolatos nyers, burleszk, olykor drasztikus komikumot, amelyet Arany maga egy levelében (utóbb!) „niederkomisch”-nak nevez. Nem hiszem, hogy bővebb példatárat kellene idéznem: maga az olvasás (és mondjuk, a kortársak, pl. Toldy Ferenc megütközése) meggyőzhet bennünket arról, hogy *A nagyidai cigányok* – némi korrekcióval – a komikumnak erre az alacsonyabb, de elemi és hatékony szintjére van komponálva; jórészt innen áradnak esztétikai hatásai is. Ezen a

fokon – mint ahogy egyik külföldi olvasójának nyilatkozatából is tudjuk – nem érezni semmi transzparenciát, nincs jele semmi kettőshangzatnak.

A téma, a mű azonban érik tovább a költő lelkében. Az újabb impulzus, bizonyára közel az elsővel, észrevétette a témában csiraként benne rejlő epikus lehetőségeket; a kompozíciós lehetőséget, amely egyáltalán nem volt közömbös a strukturáló költő Arany számára, aki évekkal ezelőtt azt mondta magáról: nálam a kompozícióban van a költészet. Nos, a téma ennek a komponáló elvnek az uralma alá került; egyrészt a költő elsődleges és másodlagos élményekből, közvetlen tapasztalásból és irodalom alatti anekdotákból valóban fel tud építeni egy külön világot, egy önmaga lábán megálló embercsoportot és eseménysort. A cselekményváz körvonalai adva voltak, csak élénkebben ki kellett őket rajzolni, egy különleges epikai közeg, dimenzió sejtelve is kezdett kibontakozni.

Így lett a már alakuló műből a műfaji elemeknek, kellékeknek a komikum közegébe való emelésével először is *eposzparódia*, a hősi eposz parodisztikus átídomítása. A művet a szakirodalomban Voinovich nevezi paródiának – mint majd meglátjuk: a megjelölésnek kettős értelmet kell tulajdonítanunk. A műfajparódia tüneteit már többen észrevették és fel is sorolták: az alapvető esztétikai közegbe emelve megszólaltatja Arany a propozíciót, az invokációt, a parlagi múzshoz intézve: a hetven sátoralja cigány felvonul az eposzi gyűlésre, mint Homérosz vagy Vergilius daliái; Csóri a vár pincéjébe száll le, mint Aeneas az alvilágba; nem hiányoznak a komikussá stilizált párviadalok, mint a nagyeposzokban, sőt a lovagi eposzok amazonja is reinkarnálódik Dundi asszony alakjában. Időnként a költő, mint a hajdankor rapszodoszai, hogy úgy mondjam, lélegzetet vesz, nekifohászódik egy-egy jelentőssé puffasztott mozzanat megéneklése közben: „Gyöngé az én tollam, írni erről képet. . .” hősét meg is szólítja: „Csak te, vitéz Csóri, csak te nem alhatnál” – „Ha, kegyes olvasó, immár azt kívánod, Hogy az ütközetről neked adjak számot. . .”

„Ama híres Vajdát követem jelenleg”, „Ti, kik ezt halljátok, szaladjatok innen. . .” (a döntő párviadal előtt): „No hiszen majd én meg erőtlen pennámmal Hozzáfogok, – avagy elbeszélni számmal. . .” A nagy hősi eposznak Homérosz óta ékeségei a sokszor bizony terjedelmes hasonlatok. Arany erről sem felejtkezik meg: az éjszakai halottvivők a II. énekben; az erdőn a fejszecsapásoktól összeroppant két iszonyú tölgy (IV. ének, a hasonlatnak hosszú irodalmi múltja van; Arany azzal parodizálja, hogy ő ilyesmit sose látott). A cigányok végső megbolydulását érzékelteti a túri vásár-hasonlat.

A műfajparódia mintegy csak a külső keretét, összetartó eresztékeit adja a műnek: a téma az eddig elmondottakon túl azért is válhatott Arany számára izgalmassá, mert megérezte benne egy másik, mélyebb paródia lehetőségét. Szeretném hangsúlyozni, hogy még mindig nem a szabadságharcról, 48–49-ről van szó: mélyebb, alapvetőbb valami az, amit a költő torzító látomássá akar megformálni – ami a cigányélet ábrázolását most már valóban nem is túl diszkréten transzparenssé, önmagán túlmutatóvá teszi, s a játéknak valóban ha nem is tragikus, de komolyabb színezetet ad. Az eddigi szakirodalom nyomán felesleges is sok szót ejteni arról, hogyan teszi csúffá Arany azokat a jellemvonásokat, amelyekkel a magyarság büszkélkedik – Gyulai, Beöthy, Voinovich nem fukarkodnak a felsorolással:

„a holnappal nem törődés, egymás közt marakodás, üres kérdés, hirtelen csüggedés nemcsak cigány tulajdonok; az álmodott dicsőség, Nagy Cigányország rajongó álma, melyből kudarc az ébredés – nemcsak cigánysors”.

Valóban – akár Arany idevágó utólagos magyarázata nélkül is – kiérezni a műből a deheroizáló, fonák nemzeti karakterológiát; persze azért mégis elgondolkodtató, hogy a kortársak ezt nem vették észre.

Voltaképpen ez az anti-karakterológia csak eleme a műbe rejtett még mélyebb paródiának. A szaktudomány művelői

már próbálták kifejtetni és rendszerezni, melyek azok a hatóerők, csoportlélektani elemek, amelyek a közösségi integrációt, jelen esetben a nemzeti integrációt létrehozzák és fenntartják – hogy úgy mondjuk, a nemzetalkotó kellékeket. Nos, röviden megmondva: a nagyidai történet közösségi paródia, egy nemzet létrejöttének paródiája; a nemzetépítésnek kártyavárrá való leleplezése. Az persze, hogy a nemzeti létnek a bomlás, a dezintegráció a legnagyobb veszedelem, már a mű hangvételéből kiderül, annál inkább a cigány-szervezkedés további mozzanataiból (Pártosság magyar közt vala szép divatban. . .). De tovább menve, sorra bukkannak elő „rongymezebe öltözve” a nemzetalkotó kellékek. A cigányság, a magyar nóta daliái, a parlagok műzsájának „választott népe” – „Régi híres nemzet cigányok nemzete, Sötét ó világon vész el eredete” – „Dicső nép vagyunk mi, annyi már szentvaló; Csak az irigyünk sok, hordja el a manó” – „Van-e világon vitézségre párunk.” „Most a nemzeti gőg kitöre nagy zajjal” – „Örökös fejünkkel tesszük Csóri vajdát, ki Cigányországnak megveti alapját” – „Eljárta eszével Nagy Cigányországot” – „Csak nincsen a cigánynak párja” – „Híre, becsülete Nagy Cigányországnak” – az álombeli győzelem után: „Hisz annyi dicsőség jut ma egy legényre, Hogy nem egyhamar fog éhezni lepényre”. Idézni kellene Csóri beszédét egészen – a hivatalok kiosztását, a halottak özvegyeinek és árváinak eltartás helyett toronymagasságú emlékművel való biztatását.

Megszóal itt minden eleme a nemzeti tudatnak: a kiválasztottság, az ősi eredet, a történelmi tudat, a múlt dicsősége, a győzhetetlenség hite, a vitézség és a nemzeti erények. A szemünk előtt játszódik le: hogyan szerveződik meg egy közösség, afféle országgyűléssel, vezérválasztással, a hivatalok kiosztásával – csakhogy minden a fonákjára van fordítva: komikussá torzítva, minden díszétől megfosztva, illúziótlanul. Ha van valami komolyan megfogható ebben a komikus eposzban, az éppen ez a lekopasztás, a nemzeti tudat és a nemzetalkotó tényezők parodizálása, ahogy ma mondanánk: deheroizálás,

mégpedig olyan radikálisan, a kinevetetés olyan erejével, amely már fölér a nemzeti mítosz tagadásával. Azokban az években, amikor éppen a nagy vereség után a közösség mitikus képzeletekbe és ábrándokba menekült, ott kereste a vigasztalást – nem csoda, hogy ezt az ábrázolást teljes értetlenség fogadta. Aranyt magát is oly elemi erővel sodorta a komikum áradata, annyira cigányméreteken gondolkodott, hogy – úgy vélem – megírás közben, az alkotás hevében nem is mérlegelte a nagyidai történetnek esetleg a komikumon is túlmenő rezonanciáját. Egyelőre egy évtizedig nem hallani olyan bírálót, hogy a műbe a történelem persziflázsa is bele van szöve, ha nem is okvetlen a szabadságharcé.

Az értelmezést azonban ki kell egészíteni még egy nem közömbös megfigyeléssel. Egy öntésből való alkotás van a kezünkben, amely valójában két nekifutással készült. Az első két ének még Arany geszti nevelősködése idején keletkezett; a Kőrösre való készülődés, az új állás elfoglalása hézagot idézett elő, s a harmadik és negyedik ének már a körösi tanárkodás első hónapjaiban kerekedett ki. Közelebből nehéz megmondani, milyen okból, de ez a megszakítás, a közbeiktatott pauza nem oszlatta ugyan el a mű alapvetően komikus, pláne alantasan komikus dimenzióját, de némi átszíneződést mégis előidézett benne. Most kezd érvényesülni, ha többnyire csak sejtelem-szerűen is, az a bizonyos, a későbbi önmagyarázatokban emlegetett fájó szubjektivitás, amely már inkább köthető a szabadságharc és a nagy tragédia emlékéhez. Hogy annak, amit e még rövid idő alatt Kőrösön átélt, az új közösségnek, az iskola sorsának, a hatalom packázásainak volt-e, és mennyi része volt ebben a diszkrét átszíneződésben, azt bizony nehéz megmondani. De itt már lappang a szabadságharc elvesztett csatáinak képe („Vesztett csaták, csúfos futások”), a győzelembe vetett vakmerő bizakodás; különösen beszédes a bekötött szemmel harcnak indulás motívuma, a vigasztalás, hogy szép dolog halni a hazáért, Csóri vezéri és vajdai önteltsége, a hivatalok kiosztása: ki mire van kvalifikálva; akadt értelmező,

aki a fővezérré tett Akasztóban Görgeyre vélt ismerni; a vitéz voltukért jutalmat kérő elesettek; már éles szúrás az, hogy Csóri az özvegyek és árvák támogatását megtagadja, s az eseteket a majdan felállítandó emlékművel vigasztalja – s aztán a párviadallá szelídített harc a „versengő vezérek” közt. Ezek a mozzanatok, helyzetek, típusok így kipécézve talán nyomnak is valamit a latban – de az egész mű kontextusában annyira körül vannak fonva burleszk, nyers drasztikummal, hogy nem tudják és nem is akarják a hangot a tiszta szatíra felé modulálni. Hozzá kell vennünk mindehhez még azt, amivel az elbeszélő hangnemet véges-végig jellemezhetjük: játékos, ingerkedő, tréfásan nagyzó, fölényesen mosolyó ez, bujkálva is, nyíltan is, az olvasóhoz való odaszólásokban is – nem gondolnám, hogy valaki akár egy sóhajtást is hallana ki belőle.

Összefoglalom azt, amit a fentiekben bizonyítani óhajtottam: a mű megköltéséhez az első indítást nem a szabadságharc emléke, a keserűség, a pesszimizmus adta, hanem a tiszta, salaktalan komikum dimenziójának megtalálása, s ahogy ma mondanánk: mindvégig ez a komikum adja meg a mű domináns energiáját. Ugyanakkor felszabadult a költőben egy gazdag élménykészlet, a cigányélet első és másodkézből, a komikummal jól összehangzó cigányperspektíva. S csak ahogy a mű eposszá kerekedett, alakultak ki parodisztikus elemei: az illúziótlan nemzetkarakterológia, a nemzetalkotás, a nemzeti tudat, a nemzeti mítosz kicsúfolása – s talán legutoljára szivárogtak be a tartalomba olyan mozzanatok, amelyek valamiképp a szabadságharcra mutatnak, céloznak vissza.

Ezzel be is fejezhetném, ha néhány kérdőjel és tilalomfa nem állana előttem. Mindenesetre elgondolkodtató az, hogy Arany, aki mindig érzékeny volt művei visszhangjára és aggódva figyelte fogadtatásukat, valamennyi között éppen ezt az alkotását volt kénytelen nem is egyszer megmagyarázni; költői szándékát, mondanivalóját az értetlenség vagy a félreértés ellen megvédeni. A „Vajda” váratlanul érte a közönséget és a bírálókat, de nem tudom elhallgatni a kérdést: nem volt-e

ilyen váratlan, a magyarázat elől kibúvó alkotás a költő számára is? Ne háborodjunk fel a kérdésem: tudatában volt-e Arany annak, mit alkotott, föl tudta-e mérni önnön művének tájait? Érezte-e, hogy az a bizonyos (az Arisztophanész-fordításokkal kapcsolatban említett) „feloldó” Dionysos üzött vele pajkos tréfát? A hirtelen, de tartós ihletből Múzsájának (a „parlagi múzsának”) olyan rakoncátlan, illegális, pezsgő vitalitású gyermeke született meg, hogy ő maga sem tudta hova tenni, nem tudott róla magának számot adni. Ez a bizonytalanság közvetlenül persze nem dokumentálható – a „finis operis” után az alkotáslélektan szerint művészi nyugalomnak kellett következnie.

De már az első bírálatok megtették a magukét ahhoz, hogy a lappangó bizonytalanságot a „Cigányok” értéke és értelmezése körül fellobbantsák; a reakciónak nemcsak ismétlődése, de éles volta is erősíti ezt a gyanúkat. Mint ismeretes, az első bírálok még semmiféle „eszmeiséget” nem kutattak a műben; jobban melléfogtak, mert művészi kvalitásait vonták kétségbe. Arany hamar reagál, különös módon versben és nagyon áttételesen. Nem a művet, hanem önmagát védi. Ha a *Vágtat a ló* vers alá nem jegyezte volna oda: „Emlékezés a Nagyidai cigányokra”, majd később az összkiadás kézipéldányának szélére: „A Nagyidai cigányok felületes bírálataira”, bajos lett volna a vonatkozást észrevenni. Voinovich szerint (KrK I. 458) „Arany költői öntudatának szinte egyedülálló példája. Tanulságos, mennyire hajlik Arany a szimbolikus kifejezésre, kivált ha önmagáról szól. A vers a Pegazus-jelkép reális változata.” Ha a szimbólumot meg akarjuk fejteni, a műre egyetlen, bár jellemző célzás van benne: a „nemes mén”, „Kénye-kedvén rossz katangok És lapú közt hogy csatangolt. . .”; de a bírálatok: „Gyáva ostor szennye testén”, „Kikiálták vén gebének”, sőt „silány dög”-nek is. Úgy érezzük: Arany itt még nem a művet védi vagy magyarázza, hanem a költői tehetségét ért sérelemre reagál nagyon élesen; nem tudom: Toldy Ferenc hogy olvasta, ha egyáltalán megértette. Ő írta a műről: szo-

morú aberrációja egy ritka szép léleknek. Persze nincs törvény rá, hogy az irodalomtörténésznek a komikum iránt is érzékkel kell bírnia – hát még a szimbolikus kifejezés iránt! Az idézett utalás a katangra és lapura ugyan érezteti, hogy a mű az esztétikum alacsonyabb szintjén mozog, de nem mond semmit célzatról és fogantatásáról, hacsak a „kénye-kedve” szerinti „csatangolást” nem próbáljuk megfelelő helyére tenni. De mindenképpen oka van annak, hogy Arany reakciója bármilyen burkolt, de nagyon éles; magáénak ismeri el a művet és értékét sem érzi kétségesnek.

A seb azonban ezzel még nincs begyógyulva; lehet, hogy Aranyt elfogta közben az „örök kétely”; a nyilvánosság elé nem viszi a panaszát, de szükségét érzi annak, hogy legalább baráti levelekben költői szándékát: a mű geneziséét kifejtsse, szinte-szinte mentegesse. Két ilyen barátunk szánt önmagarázatról tudunk. 1853 elején megint fölveszi a levelezést Szilágyi Istvánnal: hosszú panaszos levelet ír családi bajairól, az iskola állapotáról, bánja, hogy otthagya a maga csendes Ermenonville-jét, s így tér rá a nagy témára.

„Illy körülmények közt, hozzá tudva még a közönséges bajt, nem csoda, ha a múzsa elveszti minden elevenségét, vidorságát? Hogy Fratze-t ír a világra s emberiségre, mert a Cigányok semmi egyéb, mint a pessimismus nyelvöltögetése. E szempontból lehetett volna azt méltányolni, ha ugyan magát e szempontot méltányolni lehet. De nem tehettem másként: okádkhatnám volt. (Megbocsáss e szóért, ki akartam magamat fejezni.) Ha üres, ha tartalmatlan, ez nem annyira az én hibám, mint az *állapoté*, mely az ostromról neveztetik.”

Az ismert, Gyulainak szóló önéletrajzi levél (1855. jún. 7.) szinte ugyanebben a hangnemben, kissé tömörebben:

„A nagyidai cigányok (melyet ugyan már Kőrösön végeztem be), népies víg eposz, oly kedélyállapot kifolyása, midőn a világ folyásával és önmagammal meghasonulva, torzalakok festésében akartam kárpótlást keresni.”

Közben hadd iktatom ide egy filológusi sejtelmemet. Arany Tompának is panaszkodhatott. 1852. jún. 3., Tompa Arany-nak:

„A Vajdát kaptam, köszönöm. Nagy gyönyörűséggel olvasgatom. Ne várj tőlem sok szót. A Vajda teljesen sikerült s kétségkívül nincs párja ő kegyelmének két országban. Még a trivialitások is ügyesen vannak beszöve. Szóval gratulálok.”

Erre következtetett Aranynak egy panaszos levele, mely azonban, úgy látszik, elkallódott, ti. Tompa legközelebbi levelét, jún. 23-án, ezzel kezdi:

„Haragszol édes Jánoskám, haragszol? pedig bizony isten hidd el, kár vesztegetni az epét, mely szükséges leend majd a töltött káposzta megemésztésére. Te nem hitted még azt, hogy e semmire kellő irodalom vagy is inkább az irodalom semmire kellő emberei a legnagyobb gyönyörűséget találnak abban: leráncigálni magokhoz azokat, akik egy kissé feltűnőbb magasságban állnak. Írhattad volna te a Vajdát akárhogy, írhattad volna úgy, amint e bölcs ítész eléd cirkalmazta: nem ér semmit! akkor más lett volna a hibája. . .”

Nyilvánvaló a célzás a Nagyidáról e hó elején megjelent bírálatokra, a Magyar Hírlapban és a Budapesti Visszhangban, s ez megmagyarázhatná a levél keletkezését, de már az a mondat: „a bírálatot a Vajda felett én is méltánytalannak találtam, sőt olyannak, mellyel téged személyesen akartak szurkálni” – az „én is” egy (elveszett) levélbeli panaszra utal: ebben is olyasmit mondhatott Arany, amit előbb Szilágyinak, utóbb Gyulainak megírt.

Azt, hogy Aranyt a bírálatok mélyen sértették, önbizalmát megingatták, könnyű megérteni. Ami a Szilágyihoz és Gyulaihoz intézett önmagyarázatot illeti, bizonyos fokig bizalmatlan vagyok költők és írók önmagyarázatai iránt. Azok már a kész mű birtokában ugyan, de az eredeti ihlet ellobbanása után keletkeztek, esetleg más lelki beállítódásból. Arany sem mindig biztos önmagában: *A rab golyá*ban, mely nyilvánvalóan saját költősorsának allegóriája, utóbb a negyvenes évek politikai küzdelmeinek tükröztetését látja: a *Rózsa és Ibohyát* előbb szereti, utóbb gyöngének tartja. A „Vajdá”-ra visszatérve: úgy tünteti föl, mintha az azidőbeli kínzó, különösen rossz közérzete termékének, vagy ahogy ma mondanánk, lereagálódásának

gestusa volna: a pesszimizmus nyelvöltögetése, „okádkhatnám volt”, meghasonlás önmagával és a világgal, s mindez torzképek festegetésében keresne utat, miután a múza elvesztette minden elevenségét, vidorságát. Nem kétlem, hogy Aranynak volt ilyen közérzete, de nem akkor, amikor a Cigányok eposzát komponálta. A mű esztétikai tónusát már az invokáció is megadja: a parlagok múzsáját arra kéri „Önts szájamba édes, hatalmas éneket”. Azért kérné így, mert undorítóan rossz közérzete van? Elképzelhető, hogy Aranyban a csakugyan méltatlan, süket bírálatok idézték elő hangulatának ezt a visszavetítését; nekem amellet kell maradnom, hogy ilyen közérzet, ilyen szándék nem idézheti föl a tiszta komikumnak azt a játékosan lebegő atmoszféráját, amely az eposzt az első hangütéstől mindvégig betölti.

No de lassan elülnek a hullámok a költő lelkében; a közönségben ilyen hullámok nem is voltak: a kedvezőtlen bírálatok jók voltak ellenpropagandának. A mű nem fogyott; amikor Arany 1863-ban visszaváltotta, hogy összes költeményei együttesébe beiktassa, még 600 példány hevert a raktárban. Közben folyt a költő és a magyarság élete tovább: tespedő, kedvetlen évek után Arany 1860-ban Pestre került: az októberi diploma éve ez, az újból felbuzduló országos nemzeti érzés ideje, a *Széchenyi-óda*, a *Magányban*, a *Rendületlenül* ideje; az országgyűlés izgalmi és kétségei, Deáknak és elvbarátainak előtérbe kerülése — az időleges kudarcok ellenére is a „remények éve”. A fejében zsi bongó tervek közül Arany a *Bolond Istókra* tér vissza, amelynek első éneke kikerekítve, töredék voltából kiigazítva 1863-ban meg is jelent. Ahogy Voinovich mondja: ekkor kezdett új kedvvel a második énekhez. Eljut az első 11 versszakig, kiadja és keltezi is: 1863. jún. 23. Az első ének végét továbbgondolva, bele kellett botlania megint a cigánytémába. A Nagyidát alighanem újra el is olvasta, s felkavarodott emlékében mindaz a bántalom, amely annak idején a mű megjelenésekor érte. Különös dolog történt mostan, amelynek megértéséhez csak a költő lelke adhat kulcsot. A megkezdett

II. ének 3–10. versszaka *A nagyidai cigányokra* pillant vissza: Arany megírta életének egyetlen, de annál jelentősebb palinódiáját. Nem idézem folyamatosan, egészében, legyen szabad ismertnek föltételeznem. Rejtelmes alkotás ez, amelyben több szólam olvad össze, nem könnyű őket szételemezni; a mű interpretációját még jobban összekuszálja.

Az csak természetes, hogy felelevenedik az egykori kritikusi ócsárlás emléke: „Elolvasták-e, vagy föl sem szelék? Korcs volt, üres volt, aljas volt: elég.” „Rossz vagy, silány vagy, másként nem hevernél százsámra most is Julius Müllernél.” Ennél azonban sokkal több történik mostan: először is Arany azt a nemzetparódiát, amelyről fentebb beszéltem, a cigány-életkörből kiemelve közvetlenül átviszi a magyarságra, amit különben az addigi értelmesebb olvasók is sejthettek. „Torzulva érzem sok nemes hibádat, Rongy mezbe burkolám dicső orcádat, Hogy rá ne ismerj, és zokon ne vedd.” A döntő mozzanat mégis az, amellyel hosszú időre megszabta a mű értelmezését: a nagyidai bohózatnak közvetlen kapcsolatba hozása a szabadságharccal, 48–49-cel, ennek mintegy amaz mögé vetítése: „Dicső, nemes faj, mely vértett Idánál! (Ott volt a végcsapás, *Világoson*).” Néhány apró mozzanattól eltekintve: szinte kézre adja Csóri vajdának Kossuthtal való azonosítását: „Rajongva tűnt elém a sátrak népe: A vajda Csóri, a nagy *álmódó*, Ki maga alszik egy nemzet nevébe’, Álmában újabb, szebb hont alkotó. . .” Valóban így érezte-e akkor, amikor a hős dáadék bukását megénekelte?

Tudniillik a fenti perspektívához igazodva meg kellett fejtenie a mű keletkezéstörténetét, úgy, ahogy most, több mint tíz év eltelte után látta. A kulcssorok régóta ismerősek: „Ki gondolt arra, hogy van benne eszme, cigányfölötti érzés valami. . .” „Oly küzdelemre, mely világcsoda, kétségb’ezett kacaj lón Nagyida.” Az eposz a „szent romon” keletkezett. „Kezdek *nevetni*, a sírás helyett.” S nyomatékosítja mindezt a kárvallott szőlősgazda példázata, aki a jégverés láttán „magánkívül s őrjöngve kacagott fel”. Hogy ezt a kacagásba forduló

örjögő fájdalom motívumát a szakirodalom hogyan vitte tovább és hogyan írta át nagyzenekarra, azt olvashatjuk Voinovichnál (II. 129): „a tehetetlen fájdalom átkozódása, . . . egy flagelláns korbácsütései, aki maga vérzik alattok. . . Valami szent örjögés van ez önmarcangolásban. . .” – túltéve ezzel azon is, amit Arany maga mondott. Minderre az áradozásra én egyetlen kérdéssel felelek: mi az, ami a műből magából kiolvasható; mi az, amit a tiszta komikum dimenziója elbír; elbírja-e ezt a kétségbeesést, ezt az örjögő fájdalmat, amely a *Bolond Istók* stanzáiban oly ünnepélyes pátoosszal szólal meg? Ez a dimenzió ilyen élmények elől nyilvánvalóan el van zárva, ha csak nem magához idomítja őket – ha akarja és tudja.

Mi történt theát voltaképpen? Előbb hadd idézek Makay Gusztávnak az Irodalomtörténet 1982. 4. számában megjelent műhely-cikkéből:

„Nem hiszem, hogy ne tudnánk *emberileg* őszintének és *pszichológiai-lag* hitelesnek elfogadni Aranynek *A nagyidai cigányokra* a *Bolond Istók* 2. énekében 1865-ben (helyesen: 63-ban!) adott lélektani magyarázatát: hogy ez a szerencsétlen (!) költemény valóban nem a forradalom és a szabadságharc elítélése, hanem a nemesi vezetés, a „versengő vezérek”, a szalmaláng-lelkesezés, a lehetőségek nem reális felmérésének keserű, fájdalmas *plebejusi* bírálata akar lenni. . .”

Ez Arany utólagos önmagyarázata, nem az, ami a költeményből kiolvasható, főleg a „bíráló” plebejusi jellegéről nem. És mintha Toldy Ferenc árnyéka kísértene abban, ahogy ezt a kitűnő komikus eposzt, Arany egyik legkerekesebb, legszembetűnőbb alkotását „torzszülött”-nek nevezi.

Ismétlem a kérdést: ha ez az önvallomás morálisan és lélektanilag szubjektíve hiteles is – vajon az-e a valóság mérlegén mérve?

Elfelejtette volna ekkorra Arany a Cigányok keletkezésének körülményeit? Azt, hogy végre egyszer tudott őszintén nevetni és nevetetni? Még ez sem volna éppen lehetetlen. Valójában azonban komolyabb folyamatról van szó. Arany számbaveszi az utolsó évtizedben alkotott műveit, felidézi a Bach-korszak általános közhangulatát, s a hatvanas évek elejének hazafias-közös-

ségi felbuzdulásában megerzi, hogy ez a mű elüt ettől az együttestől, prózaian mondva kilóg belőle. Amúgy is érzékeny lelkiismerete, felelősségérzése, az „örök kétely” most úgy érezteti vele, mintegy arra ébreszti rá, hogy hibát követett el ezzel a komikus eposszal, főként mivel most már nyíltan a szabadságharcra vonatkoztatja: ebből a perspektívából nézve a műben egy elhibázott gesztust kellett látnia; túl messze ment a deheroizálásban, rombolt a nemzeti köztudaton, ócsárolta a magyarságot, támadta egyik legnagyobb arányú mítoszát. Az *önvád* az a mélyebb szöveg, amely ezekből a stanzákból kiérezhető – s az a költői-emberi szándék, hogy a nemzetet, minden bírálaton túl, megerősítse önmagába és küzdelme nagyszerűségébe vetett hitében. Beszéljenek a sorok maguk:

Halálra mennék érted, ha kívánnál;
Engem esz a lúg, ha fejed mosom;
Rothadjon a nyelv, mely téged profánál,
Édes enyím szentem, magasztosom. . .

Bámulta egy világ, amit cselekszel,
Minőt legenda csak ritkán mesél. . .

Igy én, a szent romon, emelve vádat
Magamra, a világra, ellened:
Torzulva érzém sok nemes hibádat. . .
S oly küzdelemre, mely világcsoda,
Kétségbe'esett kacaj lón Nagyida.

Az a hazafias érzés, amely itt már-már himnikus hangon megszólal, kétségtelenül hiteles, eleven volt bizonylyan 1851-ben is. A kétségbeesés, a hazafiúi rajongás emelkedhet ódai hangra, meg is kívánja azt, de akkor mondandóját nem a „parlagok múzsája” fogja diktálni. Nem mindenképpen tartanám örvendetesnek, ha Aranyinak őszinte érzésből, de eltolódott perspektívából adott önmagyarázata általában elterelné a figyelmet a komikus eposz valódi értékeiről, mintegy fátyolt bo-

rítva rájuk. Hadd beszéljenek a mű vitathatatlan esztétikai értékei – önmagukért, az utólagos önmagyarázaton pedig érezzük meg azt, amit Arany érezhetett: Salvavi animam meam. Sikerrült megszönie azokat a szálakat, amelyek ezt az összképhez mérve akár kirívónak is mondható alkotást az együttesbe bekapcsolták.

A magam fejtegetéseiből viszont le lehet vonni egy tanulságot: a szellemi világban nincs szívósabb létező az előítéleteknél. Arany *Bolond Istók*-beli önmagyarázata túlélte nemcsak a költőt, hanem irodalomtörténetünknek több mint száz esztendejét. Hogy ez az önmagyarázat nem fogadható el, azt előttem kimondta Képes Géza „*Költő a válaszáton*” című cikkének 1. pontjában (It, 1973. 356–373., kötetben *Az idő körvonalai*, 1976). Én ezen az indításon annyiban akartam túllépni, hogy az önmagyarázat lelki okait is, amennyire tőlem telt, kikutattam. Egyébként Képes Géza cikke most újraolvasva, mondanivalójának egyéb elemeivel erős kételyeket ébresztett bennem. Szerinte a „Csóriász”, ahogy a barátok becézték, valami választat jelentett volna Arany eposzírói pályáján; benne nemcsak a hősi eposztól akart volna elbúcsúzni.

„Alapos okom van azt hinni, hogy Arany ebben a soha meg nem értett, mert soha alaposan el nem olvasott művében nemcsak a Toldi-szerű reális, rusztikus hősi történetekkel, azok hangjával és versépítési mód-szerével, hanem magával a népiességgel mint művészi iránnyal is le akart számolni.”

És ha ezt kritikusai megértik, nekifogott volna a *Bolond Istók* folytatásának: „végre nekiláthat minden érdeklődését lekötő új tervének, és megírja a magyar nemzeti költészet első nagyméretű művét”. Őszintén meg kell mondanom: azok a mindenesetre érdekes, néhány soros idézetek, amelyeket a Homérosszal, Zrínyivel, Firduszival, önmagával való „leszámolás”-ként értékel, nem éreztetik ezt a nagy eltökélést – inkább csak játékos reminiszcenciáknak minősíthetők. Búcsút akart-e mondani a népiességnek? Akkor ennek elég abszurd módon kellett történnie, mert a „Cigányok”-at a Gyulai-féle önélet-

rajzi levelében „népies víg eposz”-nak nevezi, márpedig a *Bibliával* szólva, ördögöt nem lehet ördöggel kiűzni.

Arról pedig nem kell okvetlen találgatásokba bocsátkoznunk: hogy s mint gondolkozott Arany ezekben az években a népiességről, népies költészetéről. 1853 elején a Szépirodalmi Lapokban Kazinczy Gábor nyílt levélben támadást intézett a népieskedő költők ellen, nem minden él nélkül. Ismeretes, hogy ez a cikk, és Pákh Albertnek hozzá fűzött magyarázkodása nagyonis erős reakciót idézett elő a túlérzékeny Aranyban, aki nemcsak magára értette az ócsárlást, hanem támadásnak vette az egész újabb népies irány ellen is. 1853. február 6-án ír Pákhnak hosszú méltatlankodó levelet, szinte szakításképpen.

„Azt kezdem sejteni, hogy talán nem is a rossz költemények, de általában a népies modor vagy elv ellen készül a harc és háború...” Majd határozottan: „Én, paraszi esztétikámmal, a szépet sem a népieshez, sem a nem népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban. Hogy inkább a népiest mívelem, oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is. Mert azt hiszem, hogy amely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete, annak nem lesz önálló nemzeti költészete...”

Perdöntőként idézem itt Arany szavait, hozzátéve, hogy „népköltészet” névvel akkoriban a népies műköltészetet illeték. Az nem tagadható, hogy a Nagyidát követő években Arany eposzírói pályája válságba kerül, csak az valószínű, hogy éppen e művének kedvezőtlen fogadtatása lett volna a felidézője ennek a válságnak.

DOKUMENTUM

HAUSER ARNOLD BABITS MIHÁLYRÓL

A Temesvárott 1892-ben született Hauser Arnold 1910-ben, középiskolai tanulmányai befejeztével került fel Budapestre. Előbb a Színművészeti Akadémiára járt, majd a Budapesti Egyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, német–francia szakra.¹ Budapesti tanulmányai idején, 1911 áprilisától 1913 márciusáig rendszeresen küldött cikkeket, tudósításokat szülővárosa liberális napilapjának, a Temesvári Hírlapnak. Írásai – irodalmi, színházi, képzőművészeti és hangverseny kritikák, valamint riportok és interjúk – Budapest korabeli kulturális életének szinte valamennyi fontos eseményéről hírt adtak. A csaknem nyolcvan cikk közt igen sokféle témát találunk, egyaránt írt Beethoven *IX. szimfóniájának* előadásáról, Reinhardt társulatának budapesti fellépéseiről, Rippl-Rónai, Vaszary, Fényes Adolf, Kernstok művészetéről, A Szellem című filozófiai folyóiratról, Móricz Zsigmond, Balázs Béla műveiről, kiemelkedő Shakespeare előadásokról vagy éppen Grosskopf Márk karmesternek az új magyar zenét – Bartókot, Kodályt, Weiner Leót – propagáló terveiről.² Ezeknek az újságcikkeknek a sorába tartozik Hauser alábbi tanulmánya is, melyet Babits *Herceg, hátha megjön a tél is!* című kötetének megjelenése nyomán írt 1911 júliusában. Tekintve, hogy Babits neve csupán a címben és a záróbekezdésben szerepel, valamint hogy a cikk elején egy (I.) szám van, feltételezhető, hogy a megjelent részt a szerző csak egy nagyobb tanulmány elméleti bevezetőjének szánta, s a folytatásban elemezte volna Babits verseit, költészetének konkrét problémáit. A cikknek azonban több részlete nem jelent meg. Hogy a folytatás elkészült-e, és csak valamilyen külső ok miatt nem került nyilvánosság elé, vagy meg sem írta Hauser,

¹ Hauser Arnold származásáról, ifjúkoráról, iskolai tanulmányairól: Szekernyés János: *Hauser Arnold indulása*. Korunk, 1979/3. 186–190.

² Hauser korai munkásságának bibliográfiája: Tímás Árpád: *Hauser Arnold pályakezdeése*. Ars Hungarica, 1977/1. 191–204.

azt mai ismereteink alapján nem tudjuk eldönteni. Az nyilvánvaló, hogy a Temesvári Hírlappal való kapcsolata ekkor még nem szakadt meg végleg, a nyári szünet után, 1911 szeptemberétől ismét rendszeresen küldte tudósításait Budapestről.

A cikk azonban befejezetlensége ellenére sem érdektelen. Egyrészt jelzi a fiatal Hauser szellemi tájékozódásának irányát; írásából ugyanis egyértelműen bizonyítható Lukács György *Az utak elváltak* című korszakos jelentőségű tanulmányának közvetlen – néhol a szó szerinti átvételt súroló – hatása. Ez a tény is nagymértékben alátámasztja azt az egyre valószínűbbé váló feltételezést, hogy Lukács fiatalkori művei sokkal nagyobb hatást gyakoroltak a kortársaira – elsősorban a nálánál valamivel fiatalabb generációra (Hauser mellett Mannheim, Antal Frigyes, Feleky Géza említendő) – mint azt eddig gondoltuk.³ Másrészt a cikk mond valami lényegeset – ha csak egy rövid utalás erejéig is – Babits lírájának jellegéről, elhelyezi a korabeli szellemi-művészeti áramlatok között. Fontos dokumentum Hauser írása ebből a szempontból, hiszen – jelenlegi ismereteink szerint – ő kapcsolta először össze és tekintette azonos világnézet megnyilvánulásának azokat az impresszionizmus és szubjektivizmus ellen fellépő irányzatokat, melyeket számára Babits, Lukács és Kernstok neve reprezentált.⁴

BABITS MIHÁLY KÖLTÉSZETE, VAGY AZ OBJEKTIVITÁS A LÍRÁBAN

(I.)

Steinhardt Mór dr-nak

Hogy mennyiben lehetünk, vagy hogy lehetünk-e egyáltalán objektívek a külvilággal, annak ránk gyakorolt behatásával, benyomásainkkal, vagyis röviden saját világunkkal szemben, ez

³ Lukács György hatásáról a Heidelbergből előkerült Lukács levelezés egyes darabjai is tanúskodnak. Így például Balázs Béla ezt írja 1913-ban: „Itt vannak, utóbbi időben kávéházi katakombákban találkozom velük, vidékről feljött fiatalemberek, akik így beszélnek: »mi mind Lukács György tanítványainak valljuk magunkat.« Határozott kasztszelleme van bennük.” *Lukács György levelezése (1902–1917)* Bp. 1981. 514.

⁴ Hauser megfigyelésének, értékelésének jelentőségét csak alátámasztja, hogy a legújabb kutatás is hasonló eredményre jut Babits költői fejlődésének megítélésében. Rába György: *Babits Mihály költészete*. Bp. 1981. 47. skk.

az emberi gondolkodás egyik legkényesebb, legmegközelíthetlenebb és leggyakrabban felvetődő problémája. Minden *saját* szubjektumunk révén, *saját* meglátásunk által válik sajátunkká, – tessék hát ezt a sajátunkká vált világot, szubjektumunktól eltekintve, énünktől elválasztva szemlélni. Kant már rég megmondta, hogy *nem lehet*.

A XIX. század tudományos buzgalmának és kielégíthetetlen pozitívumhajhászatának közepette, üdvös volt újra elkiáltani Kant nevét és nagy tanának mottóját. Oda kellett kiáltani a maga énjének szűk kereteiben mozgó, de a végletekig elmerülni vágyó ember felé: „hogyan akarsz te, megtestesült szubjektivitás, akinek minden meglátásod, megérzések, elgondolásod csupa magadhoz, szervezetedhez, testi-lelki diszpozíciódhoz mért realitás – hogyan akarsz te objektív és abszolút igazságokat, énedtől elvonatkoztatott pozitívumokat megismerni. És nagyon sokáig tartott, míg a kutató, bűvárkodó, tényeket és tapasztalatokat hajhászó ember megismerte munkája sikertelenségének a dolgok természetében rejlő magvát. És midőn ezt felismerte, a világ képe egyszerre megváltozott. A XIX. század *tárgyilagosságát* (ez a legjellegzetesebb és talán a mindent magában foglaló vonása), amely nemcsak a tudományban, de a művészetben is, mindennek felette s mindent a korlátai közé szorító törvény lett, a *szubjektivizmus* váltotta fel. Eddig a művészet minden terén, az irodalomban, a színpadon, a piktúrában, egyetlen elismert és célhoz vezetőnek látszó irányzat létezett, a művész énjétől teljesen elvonatkoztatott és a világ hű, természetrajzi képét feltáró *naturalizmus*. De most, miután a művész is felismerte a lehetetlent, egyszerre megváltoztak a szempontok. A művész, mintsem hogy minden arisztokratikus hatást megrontó koncessziókat tegyen, inkább megelégedett az „én” szűk korlátolt világával.

A XIX. század végén (melyet a nagy Lamprecht, oly találóan, az „izgékony szubjektivizmus” korának nevezett) lassankint minden az „én” önkényes világitású tükrében kezd megjelenni. A szubjektivizmus világfelfogása tagadta a dolgok

állandó lényegét. „Minden csak egy pillanatig létezik”, – mondta; és minden e pillanatnak hangulatává lett. A „hangulat”, mint az egyedüli érték, egyéni voltánál fogva teljesen önkényes és korlátlan lett, s bárkinek bármilyen hangulata egyformán jogosult és egyformán értékes volt. Mindenkinek megvolt a maga külön, önkényesen megalkotott, egyéni világa. És ebben a világban nem voltak értékek, mert nem voltak lényegeket. Nem lehetett ítéleteket hozni, mert nem voltak értéktelenségek. Nem lehetett különbséget tenni, mert nem voltak hasonlóságok, mert nem voltak egyértelműségek, mert minden különbözött. Nem létezett többé korlátozó szabály, nem voltak többé kötelező formák; a művész mindent megcsinálhatott, amit csak látott és érzett, vagy látni és érezni vélt. Ez volt az *impresszionizmus* művészete. És ez a művészet minden jóhíszeműsége és becsületessége mellett (de nem is volt mindenkor ilyen), tele volt tévedésekkel, önkénytelen, a dolog természetéből eredő hazugságokkal.

És itt eszembe jut egy öreg barátommal folytatott beszélgetésem, melyben fiatalságom minden hevével védtem a művész korlátlan szuverénitását, de intő szózatként hangzik még most is felém az ő higgadt szavainak leszűródött bölcsessége: „Kedves öcsém, mindent szabad a művésznek, csak hazudni nem! *Hazudni nem szabad!*” Már pedig az impresszionizmus pillanathoz kötött látásának felületességénél és ezerirányú relativitásánál fogva öntudatlanul, önkénytelenül is hazudik. Mert ami ebben a pillanatban sajátos lelki diszpozíciónál fogva a *te* legigazabb igazságod, az esetleg *nekem*, máskor, *másként* látva a világot a legszemtelenebb hazugság. S bár ez az eltérés közted és köztem elkerülhetetlen és szükségszerű, de ha nekem írsz, pingálsz, vagy faragsz, mégis kötelességed azt, tőled telhetőleg enyhíteni, még pedig akként, hogy a dolgok azon állandó lényege felé törekedjél, amely nemcsak saját magadnak, de nekem is értéket képeznek. Hiszen a művésznek nagyon kedvesek és értékesek lehetnek az ő pillanatnyi meglátásai vagy megérzései, s érthető, hogy ezeket néha az ő egyéni vonatkozá-

saikban, egészen sajátos jelekkel ragadja meg. Igen ám, de ezek a vázlatok (mert rendszeren csak vázlatok maradnak) egyedül reá nézve bírnak értékkel, nekem hiányosak, mert magyarázatra, kiegészítésre szorulnak és a művész egyéniségének és létrejöttük körülményeinek ismerete nélkül érthetetlenek. Már pedig a művészi munkának önmagáért kell beszélnie. Mert utóvégre én, az élvező nem törődhetem folyton a művésszel, nekem művészet kell. Az impresszionizmus közönségének az a művész egyénisége után való hajhászása, ez a szenzációkra vágyó izgékony, mondhatnám beteges érdeklődése már folyton lanyhul. Úgy, hogy ma ismét elkiálthatjuk *jogos* követelésünket: „lényegét és értékeket akarunk”. Azonban álljunk meg ennél a szónál, hogy ez „jogos” követelésünk.

A műalkotás létrejöttének metafizikai szükségessége mellett mindig van egy külső, úgy mondhatnám, *gyakorlati* szükségessége, amely nem kevésbé erős és mértékadó az előbbinél, s ez, a művésznek az élvező, a *közönség* utáni vágya. Az első művészi munka bizonyára tisztán metafizikai szükségből jött létre, de már az első élvező elvetette a művészetben a becsvágy magvát, mely egyre növe erőben és jelentőségben, ma már a metafizikai szükséggel egyszerre, sőt néha akként lép fel. De a közönségnek ezen inspirációt szolgáltató jelenléte kötelességeket is ró a művészre, még pedig elsősorban azt, hogy tekintetbe vegye jelenlétét. A közönség ezt ma már annál is inkább követelheti, mert ő tartja el a művészt.

És ezért *jogos*, ha ma azt mondjuk, hogy a művész személye mellékes, a műve a fontos. Melyek az eszközei, arra nem vagyunk kíváncsiak, mit tud velük kifejezni, ezt akarjuk látni. Mert ma ismét a dolgok végére járó művészetet akarunk, melyben ne az *eszköz* legyen a cél. Ismét súlyos és elmélyedő, céltudatos és szükségszerű, rendes formát tartó, értékeléseket és különbségeket tevő művészet kell.

És ezen új művészet kialakulásának legörvendetesebb jeleit láthatjuk már mindenfelé. Piktúránkban talán a leghatározottabb programmal, ha nem is teljes eredménnyel Kernstock és

fiatal gárdája, a „Nyolcak”, kritikánkban Lukács György, líránkban pedig mindenesetre *Babits Mihály* képviseli a szubjektívizmus anarkiájának reakcióját.

Hauser Arnold

(Temesvári Hírlap, 1911. július 16. IX. évf. 160. sz. 6–7. lap)

Közli: TÍMÁR ÁRPÁD

SZEMERE BERTALAN KIADATLAN LEVELEI KÖLCSEY FERENCHEZ

Szemere Bertalan 1834. december 9-én fölesküszik Borsod megye jegyzőjének. Azt várnánk, hogy az ifjú embert magába zárja a hivatal, a valóságban azonban nem ez történik. Igaz, levelének tanúsága szerint¹ mindennapos teendőit már az elején unja, de felül tud emelkedni sorsán: ironikus hangon és kedélyeskedve csipkelődik a jegyzői hivatal munkastílusán. Megjegyzései annál is érdekesebbek, mert túl azon, hogy pl. a feudális bíraskodás bürokratizmusát veszi célba, Kölcsey foglalkozását is bírálja.

Levele lényegi mondanivalóján a pozsonyi években kapott Kölcsey-tanítás tükröződik. Mesterének az 1835-ös Aurorában megjelent „Mohácsot ünneplő”, a mára ismert cím szerint az 1826-ban írott *Mohács*² alapján Kölcseynek két tanítását emeli ki: a múltidézést mint a

¹ Szemere Tár, XIV. 85. Sem itt, sem a továbbiakban nem fűzök magyarázatokat olyan tényekhez, amelyek kettőjük levelezése alapján egy korábbi közleményből már ismertek lehetnek (Csorba S.: *Szemere kiadatlan levelei*, ItK, 1981/1).

² Kölcseytől még a következő írások találhatók az 1835-ös Aurorában a szerző nevének feltüntetése nélkül: *Versenyemlék* (a Szállj versenyre . . . a nyitó és összesen hat darab szerepel; ma: *Versenyemlékek*, és hét darabból áll), *Emlékezet* (próza és vers váltogatja egymást, ami ellen maga Kölcsey is szót emel a Szemere Pálnak írott 1835. január 9-i levelében; ma: *Celesztina* a címe). Ezek Aurorabeli megjelenéséről nem tud a Szauderék által szerkesztett *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. I–III. Bp. 1960. (a továbbiakban: KFÖM) című kötet, ahogyan azt sem tudja, hogy az 1834-es Aurorában is jelenik meg néhány Kölcsey-mű, így a *Hős*, *Első Ferenc* (ma: *Beszéd I. Ferenc király uralkodása negyvened évi ünnepén*) és az *Intés*.

reformkori eszmék egyik fő kényszerítő erejét és a hazaszeretetet mint a kozmopolitizmusnál fontosabb hajtóerőt.³ Szemere Pálnak írott levelében az Aurora egészéről mond alapos véleményt, s itt is kitér Kölcsey írására.⁴

I.

Miskolcz, Január 28-ikán 1835.
Éjféلكor.

Kölcsey Ferenczet tiszteli

Szemere Bertalan skm.

Bizony majd a' nevem után írtam „aljegyző”, mert ez egész este, egész ez óráig minduntalan a' rabok 's tanuk' vallásaikkal bajlódtam; pedig itt az aljegyző, név nélkül ép olly keveset ér, mint a' pörökben a' név „aljegyző” nélkül. Kívánja édes Bátyám, e' hónap' 11-ikén költ böcsös levelében; vajha ne lenne unalmas lelkemnek a' jegyzői hivatal, s nem lehet tagadnom, hogy azon kívánat nem épen fölösleges, mert holmi lopási pörökben ítéletecskét írni, 's a' H. Tanács' rendeletinek kivonatit (:e' dicső! munka kizárólag enyim:) készíttetni, bizony nem sok élvet ad, 'sőt némikép csömör annak, ki érzi a' nyelv, stylus' szépségeit, 's minden parányiságot bizonyos szép lehelettel kíván megeleveníteni, legyen az bármí soványság. És jaj annak, kit Istene ősz haju elnök alá sujt haragában, mert ez azt fogja kívánni, hogy az Itélet mint az allegaõ⁵ hosszú legyen, 's emez rövid mint a' jó ítélet. 'S valljon ki mondaná, hogy nem bölcsen? miután a' hosszú védelem — 's vádat soká kell hallgatni, a' mi bajos a' széknek, 's a' főnek még inkább,

³Kölcsey és a pozsonyi ifjúság kozmopolitizmussal kapcsolatos véleményét Pándi Pál részletezi: „Kísértetjárás” Magyarországon. Az utóplsta szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. I–II. Bp. 1972. I. 94–96.

⁴Szemere Bertalan (a továbbiakban: SzB) levele Szemere Pálhoz Vattáról 1835. január 5-én. Szemere Tár, XIV. 3.

⁵ablegatio, perbeszéd

's egyedül az ügyész dicsősége: ellenben az Ítélet? józanságából kiki megkívánja a' maga részét, 's az Ezóp' oroszlánához képest nem méltán ragadja magának mind a' bölcs elnök? – Azonban, mint első héten dolgozó jegyző (:1834. Decz:), azért, mivel *röviden* 's világos rendben irtam (a' melly betegség eddig a' notáriák legtöbbször nem uralkodik:) szerencsés valék egy gyöngö „éljents” kapni. Kiáltani akartam e' nálunk szokatlan megkülönböztetésen „győztem, lerázták czombjaim a' fővenyt” – de a' főjegyző a vaskulcsot kezembe adta, hogy az iratcsomókat vigyem-be.

Megvallom, az én tollam igen nehezen akar a' jegyzői írásmód' járma alá hajulni, 's bár, miután a' szárnybul kihúzták, feje nincs is (:U. Bátyám szerint:), okosan cselekszik főtlenül is. Soknak maradni kell, a' mint a' szokás bélyegzé, de sok változhatnék is, mert mig nem változik, sokat szenved e' három: *logikai rend*, *világosság*, 's *stylistika*. 'S a' hol e' három, szolga vagy halott, ki uralkodik ott?

Két dolog van, amiről már rég akartam írni, 's miről azonban most sem írok, mert igen sok a' mit mondanom lehetne 's kellene, és még is keves fogna lenni ahhoz képest, a' mit érzek és gondolok. E' két dolog U. Bnák követi pályáról lelépése, e' lelépést okozott körülményekkel együtt, és az Aurórában megjelent „Mohácsot ünneplő”. E' darab valami fölséges, 's nem hiszem, hogy ha megennők, papírossal együtt lélektáplálékká nem válnék. A *multkort* nem kell feledni, a' *hazaszeretet* 'a' cosmopolitizmus *mellett* . . . Igaznak találtam ennek olvasásakor is, a' mit hála Istenimnek régóta érezek, hogy az *értelem* 's *érzelem* fejlődésének hármóniába' kell lenni az *emberben*. 'stb „*Rózsabokor*” 'stb 'stb. mert ó igen sok a' mit mondanom kellene.

Kun Miklós Bécsbe' van,⁶ írta, mikép sajnállá, hogy U. Bmät Po'sonyban nem találhatta. Ha lehet, külföldre utazik, a' mit résszint tesz, résszint nem.

⁶ Kun Miklós, ügyvéd, a 40-es években Miskolcon főbíró.

Magányos dolgaimat a' mi illeti, azok olyanok mint eddig valának, 's rettenetes, – vágy és körülállások, szív és ész, mi küzdésben vannak sokszor egymással. Egy vágyam szerü álom, gyakran napoknak ád örömet, 's a' mi csak *lehetne* annak örülök, mintha úgy volna. Ép ma is illy álmom volt, 's fölédredvén, buvtam-vissza párnáim közé, hogy folyjon a' kedves történet – de! a' gyöngé álomnak csak halvány emlékezete maradt a' meleg kebelben! Egy nemü szabadságomat, más nemünek megnyeréseért kell, legalább kellene fölálodnom, 's annyi gondolkodás után is gyáván, félig fájdalomban, félig reményben állok, mint a' kinek hosszú uta van, 's nem maradhat, mert menni kell, nem mehet, mert veszedelmektől retteg.

— — —

Szemere Miklós Po'sonyba fölmenend, – vagy éppen talán U. Bnál ül most. –

Byron Don Juanjával⁷ 's Schlegel dramat. leczkéivel megismerkedtem, 's csak ilyenkor nem jut eszembe U. Btól távol lakásom! skm

Az 1835. év második negyede Szemerét Pécelen találja Szemere Pál otthonában. Több okból is fontos az innen küldött levél,⁸ mert az egyhónapos vendégeskedés szinte teljes választ ad arra, milyen is egy reformkori nemesi udvarház és benne az értelmiség életmódja, szokásrendszere, sőt olvasmányai is. A korábbi levelekben azt láttuk, hogy az aktuális kérdések megvitatása (pl. az országgyűlés dolgai) és a legfrissebb magyar nyelvű művek olvasása (pl. Bölöni Farkas: *Utazások*) áll társalgásaik középpontjában. Most arról értesülünk, hogy a beszélgetéseket játékok, majd olvasás, alkotó munka vagy séta váltja fel, s a műveltséggyarapításhoz a német felvilágosodás eszmeköre kapcsolódik. Az

⁷Szemerét nemcsak közös érzékenységük és a fennálló rend elleni gyűlöletük fűzi Byronhoz, Kölcsey közvetítésével már korábban is a „byroni szenvedés” tudatára ébred, utazásának állomásai között pedig a *Childe Herold* svájci színhelyei is szerepelnek, sőt *A chilloni fogoly* c. elbeszélő költeményét le is fordítja (Morvay Győző: *Byron Magyarországon*. In: Koeppel Emil: *Byron*. Bp. 1913).

⁸Szemere Tár XIV. 97.

„udvari élethez” hozzátartozik a vendégeskedés is. Szemere Pál házában egyszerre kettő is van most: Sz. Bertalan és Szalay László (1813–1864). A háznépkel együtt ők is ismerik Kölcseyt, így nyilván sokszor beszélnek róla, különösen, hogy a követi megbízatás megszakadása után a főjegyzőségtől való visszavonulásának híre is elterjed. Ez a szűkebb körnek, de a liberális ellenzéknek és a kezdődő perbefogások eller tiltakozóknak is nagy csapás lenne. Maga Kölcsey is érzi ezt, s határozott lemondási szándékát az utolsó pillanatban megváltoztatja, hogy Wesselényit „hivatalból” is védhesse legalább a szatmári támadókkal szemben. „E kinézés miatt – írja Wesselényi Miklósnak 1835. május 22-én – engedek Miska tanácsának, s ezúttal még hivatalomat jobb remény fejében le nem mondom. Noha – kénytelen vagyok vallást tenni – e hivatal nagy terhemre van. S csak szerencsés siker a haza ügyére nézve teheti, hogy még továbbra is megtartsam.”⁹

Szemere Bertalannak mindig felüdülés a Pécelre utazás, most Pál bátyja mellett a Szalay Lászlóval való találkozás is azzá teszi. Ekkor ismerik meg egymást személyesen is, bár Sz. Bertalan sokat tud Szalay-ról, hiszen Kölcsey referált róla mint 1831-ben hozzá költözött patvaristájáról. Mintegy háromhetes együttlét után Szalay Pestre megy, Szemere pedig levélben foglalja össze az eltöltött idő tanulságait.¹⁰

II.

Pécel, Ápril 11-kén 1835

Kölcsey Ferencnek tiszteletét Szemere Bertalan skm.

Igen, higgyen szemének édes U. B., én Péczelen vagyok már két hét óta, 's a' mint érzem, örömmel ugyan, de szándékom' ellenére a' harmadikon is itt leendek. A' napok kellemesen telnek-el, 's azon bolgogságnak, mellyet Péczelen kívánhatunk, nincs más hiánya, mint U. B. távolléte. Ha a' sziv elégléné a' kedveltjére emlékeztést, ugy nem volna panaszunk, mert minden ebédnél és vacsoránál, melly mellett az itteni szokás szerint jó hosszasan ülünk, sőt csaknem minden órában, emleget-

⁹ Kölcsey Ferenc levele Wesselényi Miklósnak Károlyból 1835. május 22-én. KFÖM. III. 348. sz. levél

¹⁰ SzB levele Szalay Lászlóhoz Pécelről 1835. április 23-án. OSZK, Kt. Levelestár

jük U. Bmät, örömmel, melegen és tisztelettel. De mind ezt tudja U. B., ha nem mondom is, és miután mondtam, telje- sen elhiszi, – mert Pál b., Szalay L, és én alakítjuk azon kört, melly U. B. nélkül soha nem egész.

Szalay Laczival e' hét' első napján ismerkedtem-meg, ki egypár hetet szintén itt töltend. Mint mondá U. B. is, igen jeles ifju, 's akárki kedvesen veheti, ha tőle barátul elfogadtatik.

Itt föl van osztva az időnek minden órája, 's a' nap, dolgo- zás, játék és evés közt mulik-el. Délig irunk vagy olvasunk, ebéd után a' billiárd mellett egy órát töltünk, aztán ismét dolgozunk, est felé sétálunk, ekkor jön a' vacsora és ismét billiard, mellynek végeztével ki lenyugszik, ki ujjalag dolog- hoz ül.

Pál bátyám Wieland' életét Grubertől (: 4 kötetke :) ép' olly nagy gyönyörrel olvassa, mint olvasta hatszor egymás után Zelter és Goethe' leveleiket.¹¹ Kivévén egyegy kis változaskát, de a' melly örömét soha nem zavarja, kedv közt telik-el napja, 's nevetünk kaczagunk néha – mintha nem volna e' föld siralmak' völgye.

Naplóm növekszik, de leginkább azokkal, miket U. B. ön- panaszoknak nevezett. Sziv melly könnyen meggyul, elme melly nagy dolgokon függ, a' körülállások szerint, átok vagy áldás az emberen. Meglehet, a' sziv és ész közti forrás, az *emberre* hasznos leend, meglehet még a' fájdalokra vissza- emlékezés is kedves lesz egykor, – de érzem, hogy a' szenvedés nem édes. Büszkék vagyunk, midön a' sok kinra visszatekin- tünk, – de ki kíván azért szenvedni, hogy szenvedéseiben büszkélkedhessék?

Igen kívánám tudni, mennyi való van azon hírben, mellyet Durcsák püspöktől hallottam, 's mellyet Tokajon a' mult

¹¹ Gruber (1774–1851) német irodalomtörténész, 1815-től a hallei egyetem filozófiatanára. Zelter (1758–1832) német zeneszerző, Goethe több versének a megzenésítője. Bensőséges barátság fűzte őket egymás- hoz, levelezésük 1833–34-ben jelent meg.

hónap' végén költ levelemben megírtam,^{1 2} mint azt is, maradt-e U. B. főjegyző, vagy letevé a' tollat?

Nem lehet elhallgatnom, mint óhajtom, hogy se' körülállás se' szeszély ne tiltaná-el U. Bmāt egyegy rövid levelke' írásától. Hiv keblet, millyen enyim fog találhatni, ezt elhiszem, de enyimmél hívebbet bizonyosan nem. Midön üres pillanata akad, jó vagy rossz kedvében, írjon-fel egypár sorocskát, apródonkint az sokra gyüendő. De akár sok lesz, akár keves, én mindenkép kimondhatatlan örömmel fogom venni, 's őrizendem, mint drága kincset.

Kun Miklós levelének felét ide zárom. Látni belőle, mi lyrai calculusokat csinál. Ezt mondhatom én rola, mert őt jól ismerem. Ha írand U. Bnāk, adandó válaszában ne sejtse vele, hogy házi dolgait tudja, csak általánosan szoljon az utazásról, 's szegény legényről, özvegy anyáról. Jó szívü 's lelkü, bár milliómokkal bírma. Akkor okosan cselekednék, de mostani állapotában nem.

Mint kezdém levelemet változhatatlan tisztelettel, ugyan azzal zárom-be. skm.

Asszony néném igen igen tiszteli 's köszönti.^{1 3}

Szemere egyhónapos péceli tartózkodás után 1835. április 27-én Szemere Ábrahámmal, a Szemere család borsodi ágából való rokonával, annak szárazbőí pusztájára érkezik. 28-án a tűz martaléka lesz Ábris bátyja tanyája, de az ő személyes holmija is, közte az 1830 márciusától vezetett Naplója. Főként ez utóbbi elvesztése okoz neki olyan fájdalommat, hogy öngyilkosságot emleget. Erről a lelkiállapotáról tudósít következő levele.^{1 4}

Naplói ugyan nem maradtak ránk, de bőven van róluk adatunk, ugyanis Szemere 1848 utáni száműzetésében ismét ír naplót, s ennek egy részét korábbi dolgainak felelevenítésére szánja. Innen tudjuk meg,

^{1 2} A Tokajból kelt 1835-ös levél ez ideig nem ismert.

^{1 3} Szemere Pálnéről van szó.

^{1 4} Szemere Tár, XIV. 101.

hogy végül is nem égtek meg írásai, csak súlyosan megsérültek, a sors azonban továbbra sem kedvezett munkáinak, mert az elföldelés, dugdosás során tönkrementek.^{1 5}

III.

Szárzsbői pusztán, April, 29-kén 1835.

Kölcsey Ferencznek tiszteletét Szemere Bertalan skm.

Az én állapotom igen szomorú, 's rám nézve nincs vigasztalás.

Pécelről 27-kén indultam-el Szemere Ábrahámmal 's értünk még e' napon Szárzsbőre. Másnap látogatóul mentünk egy szomszéd tanyára, 's a' mint beszélgettünk, befut az ispán, 's kiált: a' T. Szemere ur tanyáján tűz van! Néhány percz alatt haza nyargaltunk, de a' ház körül a' nagy szélben nagy lánggal égő lesimult nád sem ajtóhoz, sem ablakhoz menni nem engedett. Az ajtótol, ablakfáktól a' házbeli készültek is meggyultak, 's a' gerendák belülről összeégvén, a' padlás leomlott, és *minden* földig égett. Még a' vasak is összeégtek, 's Ábris bátyámnak semmi egyebe nem maradt, mint a' *mi ruha rajta* volt.

Nekem is csak rajtam volt ruháim maradtak-meg; könyveim, egyéb ruháim, ládámmal együtt összeégtek, és 100 forintom banknotában. Károm mintegy 300 frā megy, 's szegény legénynek ez vajmi hátraesés!

De nem ez az, mi engemet vigasztalhatatlanná tesz. A' miért szívem elfojtódik, 's mi miatt sirtam mint gyermek, azt nekem Isten sem adhatja vissza. T. i. *Naplómnak* három kötete szintén beégett. Uram Bátyám a' III-ik kötetet látta, azóta kettő készült, 's annál ez mindenik érdekesb. Mit én Naplómban vesztettem, azt senki nem érezheti, 's még kevésbé pótolhatja-ki. Ó Istenem – szintén megunom az életet, ha eszembe

^{1 5} Szemere Bertalan: *Naplóm* (száműzetésben). In: *Összegyűjtött munkái*. Pest, 1870. I. 178., II. 34–37.

jutnak íratim, 's nem tudom hinni, hogy ezt a' gondviselés javamra fordithatná. Mintha kivágták volna életemből azokat, mik e' három kötetben voltak! Nem tudom kimondani a' mit akarok, de rettenetes állapotban vagyok. Lelkem fejlődésének, küzdésének, szivem fájdalmainak és örömeinek történetét olly hiven jegyezgettem én, 's ime össze van szakgatva a' gondosan nyujtott fonal, 's lehetetlen ismét összekötni a' mi összeégett. Szinte' sajnálom, hogy e' napot tul tudom élni.

Első elkeseredésemben nem akartam a' Napló' jövendőben viteléről semmit sem tudni, mert a' kit az ég haragjában teremtet, annak örömei ugyan annyi átkokká válnak; azonban később, egyenesen és egyedül a' bolond sors' daczára feltevém magamban, hogy felveszem életem' elszakadt fonalát, a' hol elszakadt.

Legyen olly jó édes U. Bátyám, szánjon egypár órácskát vígasztalásomra, 's azt, mi Naplóm III-ik kötetéről *érzelme, vélekedése* volt (:NB ezt, 's a' IV-ket látta Pál b. is, 's igen nagy örömmel olvassgatta, és szerette, – az V-iket mellyben életem' legédesb órái, 's szivem' legzajosabb pillanati, az ész és sziv közti legkeményebb küzdés volt feljegyezve, egyikök sem látta:), írja-össze és küldje-meg. Ezt fogom az uj kötet' elejére tenni. Kérem édes U. Bmāt, teljesítse ezt, mert lelkemre mondom, *csak ez* szelidítheti fájdalmamat. Mivel elfelejtteni e' sebet soha sem lehet, 's talán még mélyebben fogom öregkoromban érzeni, mint most. – Elég nyomoruságot vetett nyakamba az ég, – minden örömem abban állt, hogy e' hiv barát' keblébe öntém-ki panaszimat, és ime ezt is el kellett vesztenem, mi olly szorosán összeforrva szivemmel. Midön látta a' nem-isteni gondviselés, hogy a' fájdalom és kin a' leírás által örömemmé vált, megboszankodott, és kinná tevé, a' mi kin volt.

Ó be nyomorult teremtés az ember, hogy minden csekélység elkeseritheti, 's hogy csak két órányira sem láthat a' jövőbe. Hiszem, 's életemben most 2-odszor *hiszem*, hogy gyakran helyes oka van az embernek, maga erejével 's akaratából kibalagolni az életbül. Ezt az örökös keserüséget szenvedni? Ha van

az életem kívül boldogság, annál jobb; ha nincs, nem rosszabb.

Nekem még *időm miatt* nem lehet, de 40 esztendő embernek már lehet elégséges oka, hogy mint önéletének ura, maga felett vesszőt törjön.

Még eddig keveset elmélkedtem Naplóimról, 's úgy vagyok velök, mintha megvolnának, De a' midőn erre és amarra emlékezem belőlök, s tudnom kell, hogy csakugyan elvesztek, – szintén elkábulok! Ugy nyilallik fejem. – Nem, nem szégyenlem hogy nehezen tudom türni, sőt hogy tudom türni, azt szégyenlem.

Rettenetes dolog. Kérdem: visszakaphatom-e még? Nem 's – szédülök e' gondolatra.

Becsés választ kérem, egyszersmind, ha megvolnának, azon észrevételek' átküldését, miket a' Muzáronra Po'sonyban tettem.

Másszor haragszom ha szánnak, most jól esik.

De segít-e?

Szemere következő levele¹⁶ a megyei bürokratizmust és az ellene megindult folyamatot mutatja be Wesselényi ügyének kapcsán a kezdeti manipulációktól a végső kifejtetig. Az van ugyanis a levél háttérében, hogy 1834. augusztus 28-i leiratában a király visszautasítja az úrbéri javaslatok reformjait, az örökváltságot, a jobbágy személyes és vagyonszolgálatát, de az üléselő országgyűlés ellenzéke nem fogadja el a leiratot, s Kölcsey felhívására folytatja a harcot a reformokért. Az udvar azzal válaszol, hogy főként a főispánok útján megpróbálja megváltoztatni a javaslatot támogató megyei utasításokat. Ezért azt híresztelteti a bocsoros nemesek között, hogy az úrbéri javaslat a nemesi kiváltságok megszüntetését vonja maga után. A hatás nem marad el és a 33 pártfogó megye közül novemberre már csak 25 marad. A visszalépett megyék között van Szatmár is, Kölcsey tehát itt is szervező munkába fog, az eredeti követi utasítás érvényben maradásáért harcol. Levelet ír Wesselényinek, hogy ha az erdélyi országgyűléssel kapcsolatban teendői megengednék, jöjjön el Nagykárolyba, a megyegyűlésbe: „E hónap 9-dikén, azaz jövő kedden itt közgyűlés lesz; representációm akkor beadom. Kedvező kimenetel kétséges sem lenne előttem, ha most

¹⁶ Szemere Tár, XIV. 107.

Erdélynek diétája nem lenne, s te szabadon jöhetnél vívni és győzni. Most, jöhetéshedhez reményem nem lévén: a kimenetel előttem bizonytalan; pedig rossz kimenetel után felszámálhatlan a veszély, mely a mi országgyűlésünk egész jövődjét fenyegeti. Az oligarchiának e próbája a megyékkel, ha ez alkalommal vissza nem igazíttatik, tág kapút nyitand hasonló reményekre; s a kötelező utasítások lesznek az országgyűlés, s általa a nemzeti szabadság sírjává; mivel azokat a kormány kéj szerint fogja eszközölni.”¹⁷ Wesselényi megjelenik a gyűlésen, a várt győzelem azonban így is elmarad. Kölcsy beszámolójából tudjuk,¹⁸ hogy alapos előkészület történik, s az a cél, ne szólalhasson fel Wesselényi. „Iszonyú lármás” körülmények között végül is szóhoz jut, s ő lesz az egyetlen, aki Kölcsy elveit pártfogolja. Beszéde közben többször elítélőleg szól a kormányról, s többek között kijelenti, hogy „a kormány 9 millió köznépek zsíriját szívja”. A szolgálalkúek új teóriát agyalnak ki, miszerint aki a kormányt sérti, az magát a királyt támadja, s így Wesselényi hűtlenségi perbe fogható.¹⁹ A kormány nem is tétenkedik sokáig, előbb megvárja a marosvásárhelyi királyi tábla 1835. március 20-i ítéletét Wesselényi erdélyi magatartásának megbélyegzésére, majd 1835. május 5-én „hűtlenségi bűnben való elmarasztalásért” keresetet indít ellene. A kortársak és Kölcsy véleményét jól ismerjük ebben az ügyben: Wesselényi ügye nem magányos ügy; közhelyen szabadon szólni alkotmányos jog; a joggal visszaélőknek csak az a gyűlés lehet bírója, ahol az eset történt; ha más bíróság avatkozik be az ügybe, akkor a szólásszabadság kerül veszélybe. „Ki fog közgyűlésen, vagy diétán mérés szavakat mondani, bár igazságos ügyben is – kérdezi Kölcsy –, ha a távolban tömlöc és pallas mutattatik? Azt hiszem, minden törvényhatóság a közjuss fenntartása miatt köteles ez ügyet fontolóra venni; s a diétán a pört még kezdete előtt elenyészítő indítványt tétetni.”²⁰

Az eddigiek ismeretéhez kapcsolódik a levél, amelyből világossá válik, hogy az a megyegyűlés, amely országgyűlési követeinek megfogalmazza és kötelező képviseléssel átadja az utasításokat, csak törvény-

¹⁷ Kölcsy Ferenc levele Wesselényi Miklóshoz Károlyból 1834. december 2-án. KFÖM, III. 330.

¹⁸ Kölcsy Ferenc levele Szemere Pálhoz Csekéből 1834. december 14-én. KFÖM, III. 331.

¹⁹ Bővebben Dr. Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. I–II. Bp. 1905. VII. fejezet

²⁰ Kölcsy Ferenc levele Péchy Lászlóhoz Csekéből 1835. március 16-án. KFÖM, III. 345.

hatósági – megyei vagy királyi táblai – közlésre válaszolhat felirattal, de egyéni kezdeményezésre nincs lehetősége, és az a gyűlés, amely köteles az első három napon minden fontos témát felvenni napirendjére, soha nem tudja, mit és mikor fog megtárgyalni. Szemere most az utóbbi gyakorlat megreformálására tesz sikeres javaslatot, egyúttal ténybeli értesülést szerzünk arról, hogy hozzákezd a liberális ellenzék szervezéséhez, amikor a Wesselényi ügye melletti „vívást” készíti elő.

IV.

Vatta, Jun. 4kén 1835

Kölcsey Ferencznek tiszteletét küldi Szemere Bertalan skm.

A' Május' 18kán 's többi napokon tartott gyűlésről írok Wesselényi barátjának.

A' mondott napon utasítást adánk követeinknek, hogy ha Wess. megidéztetése által a' szólásszabadság' korlátoltatása tapasztaltatnék, 's a' diaetán szóba jönné; pártolják azt a' Megey' nevében. Nem tudtuk, hogy e' tárgy előkerülend, 's megvoltunk lepve. És minthogy Hevesnek e' tárgyban küldött lelkes levele hátra volt, annak felolvastatását másnapra halasztattuk. Estve megkértem néhányat, vivnánk azon férfiu mellett, ki a' két hazában lakó nemzetnek közös bajnoka, ki érettünk szenved, miattunk üldöztetik. Játékszín után én is asztalhoz ültem, 's összeírtam azt, mit ide mellékelve küldök. Most szoltam előszer polgári dologban közönség előtt, 's éppen azon okbul küldöm-meg, mint polgári pályám' első zsengejét. Sok tekintetek miatt 's bizonyos tactus' következtében eszembe se' volt, hogy egypár évnél korábban szoljak, azonban voltak néhány tárgyaim, mellyek lelkem' és szivem' életébe olly lényegesen beszövédtek, hogy veszedelembe forogtukban el kell hallgatni minden álszerénységnek. Illyen tárgy előttem: nemzetiség, nyelv, sajtó- szószabadság 'stb, illyen Wessel. sorsa is, ki előttem nem egy, hanem morális sok, – nemzeti vagyon, kincs. Ugy mint ő, ott a' hol ő munkálkodik, nem munkálkodhatni másképen, egyedül a' *nemzet'* nyilván vagy hallgatólag kimondott *ótalma* alatt. Ügyének védelmét én olly lélekismere-

tes kötelességnek tartám, mint fő megtartani a' törvényt; védeni a' hazát; tisztelni mások' jogait; véni a' szabadságért stb. S csak illy ok vihett engemet arra, hogy szóljak 23-ik évemben.

Indítványomat, azok közül a' kik beszéltek, csak 4-en pártolták kívülem. Egyébiránt beszédem szerencsés volt. Az egész gyűlés, öreg 's ifju, udvari 's szabadelmű megkapatott, 's többen könnyeztek. Valami különös erőt érzék én e' pillanatkor magamban, 's hangomnak a' leghatőbb intonációt adám. Beszédem tetszett még azoknak is, kik elveimet nem javallhatják. A' beszéd' resultatuma lett: én nyertem sokat, az *ügy* semmit. De a' következesek' fonalán menve még is azt merem állítani a' *jó ügy* (:általában:) is nyert. Mert a' mint a' szónok a' tiszteletben éléhalad, azon mértékben könnyebbedik az ügy győzedelmének kivivása.

Beszédem nem azért illyen, mert a' toll ide vitte, hanem mert Borsodot ismerem. Sokan vannak, kik nagy hírében ismerik Wesselényit; kevesen, kik esetéről komolyan gondolkodtak volna. Minek beszéljek azoknak *okokat*, kik vagy nem fognák érteni, vagy a' kik előtt okaimnak minden erejük egy elmés válasz után elenyészne? Pedig e' felekezet teszi a' *nagyobb* részt. Ennél a' határozat pillanatnyi benyomásnak következesete, 's minden határozata miként percz alatt támad, úgy csak pillanatig tart. Tehát a' beszéd' minden része indulat gerjesztésre irányoztassék. Ez okbul vala beszédemben minden izgató, minden érzékenyítő. 'S valóban olly keményen munkált beszédem' második része, hogy csak az alispán, vagy egypár tekintetes ember nyilatkozzék részünkre, és a' felírást senki nem fogja gátolhatni. (:Mellettem volt: Lónyai, 1830-ki követünk; Ágoston pesti ügyész; Garas táblabíró; Fodor fiatal ügyész; a' vita majd két óráig tartott:).

A' mi a' dolog' velejét illeti, minthogy azt meg nem akarták engedni, hogy a' mit nem törv. hatóság közöl velünk, hanem csak privat uton tudunk, fölírás tárgya lehessen (:mint most Wesselényi' beszéde, melyet sem Szathmár Vgye, sem a' Kir. tábla nem közölt velünk:); én azt akartam, 's azt kellett

nekem megmutatnom, hogy nem szükség tudni, mit mondott Wessel. mit nem, 's a' nélkül is világos sérelmünk támadt, mely fölterjesztést érdemel és kíván. A' többi pártolók e' menedéket nem vették-észre, — egyébiránt a' pesti ügyész, ki a' Hevesi gyűlésekről jött, a' procedurát, inquisitiót mutogatta törvénytelennek. —

Wesselényi' dolgával így meglepetvén, 's sükeretlenül víván, indítványba tettem másnap, hogy: közgyűléskor az előforduló fontosabb tárgyak előző napon, jó eleve a' közönségnek tudtára adassanak; mert arra, hogy fontos tárgyhoz nyomósan szolgáljunk, nem elég sem ész, sem tapasztalás, sem tudomány; ahhoz combinatio is kívántatik, mi csak időnek 's előleges gondolkodásnak lehet resultatuma. Azt hívék legtöbben, az elnöki fortély ellen van irányozva indítványom; pedig ez magát a' statust érdekli. Hogy az elnök a' nevezetes tárgyakat az első három napon fölvétesse, arról határozatunk van; de hiszen, ha én nem tudom, mit vesznek fel a' három első napon; azt eleve nem lehet megfontolnom, és így a' dolog' megfontolására nézve mindegy, ha az utósó napon vennék is fel. Az egy hiba, hogy az elnökök utósó napokra hagyják a' nagy tárgyakat, midőn a' keves számmal birhatnak; de más hiba, hogy gyakran nem érti a' dolgot a' status, mert többnyire akkor hallja előszer, midőn a' jegyző felolvassa, 's gyakran azon kellemetlen dilemába jövünk, hogy vagy meg kell tartani a' rosznak megismert határozatot, vagy el kell tőle állani, 's a' mit ma határozatunk megváltoztatni holnap. Az első hiba ellen van rendeletünk; a második ellen kívántam én most. És végre, hoszu vita után, annak kijelentésével, hogy a' státusnak joga van, ha szükségesnek találja, a' tárgyat másnapra halasztani, az határozatott: hogy az elnök gyűlésnyitó beszédében, a' nála levő fontosabb iratok' tartalmát, 's tudomására lévő nevezetes dolgokat röviden előszámlálni tartozik. —

Igen szeretném, ha k. U. B. a' Wesselényi dolgát, esetét valamiképp nekem tudtomra adná, 's egyszersmind véleményét is közlené velem.

Nagy örömemre hallám még Péczelen, hogy polgári alkotványunk' történetének pragm. leírását²¹ munka alá veendi k. U. B. Így tehát sokszor újított kérelmeim meghallgattattak. Isten adjon kedvet és egészséget Bátyámnak. Ó mi derék lesz azt olvasni; mint fog az sok uj ideát elterjeszteni. Csak megíratassék, nem fog kiüzetni a' sajtó alól, ha egyenkint lopdosom is össze a' bötüket.

Előbbi levele mellékleteként küldi Szemere a borsodi megyegyűlésen mondott beszédét.²² Az általa minősített szerkesztési fogások mellett a Corpus Juris nagyszerű ismeretének és kitűnő használatának is hű tükré ez a beszéd. Csak az idézett törvénycikkek vonalán haladva is szembe-tűnővé válik a felvetett téma alkotmányjogi körüljárása és ezzel törvényteleniségének bizonyítása. Az 1565:49., az 1723:29. és az 1507:12 tc. azt írja elő, hogy a bíraskodásban és a bírói végrehajtásokban szünet van az országgyűlés megkezdése előtti 30 naptól az országgyűlés befejezéséig, illetve a követek visszaérkezéséig és jelentéseik leadásáig, másrészt pedig aki ahol elköveti vétkét, oda idézhető meg, s ítéletet is ott kell mondani róla. A következőkben a kormány és a királyra vonatkozó törvények megtartásáról szól. Az 1507:7. törvénycikk kimondja, hogy az ország szabadsága és közjoga ellen vétőket a királyi tanács tagjai közül is meg kell idézni az országgyűlés elé, az egyes ülésszak pedig nem tarthat tovább két hónapnál, mert sok az idővesztés és nagy a pazarlás (1649:44). De ki tartja ezeket meg akárcsak a szász (1791:13) vagy székely nemzet kiváltságaira hozott törvényeinket? A minisztérium és a király biztosan nem, a feladat tehát világos: a megyéknek kell cselekedniük követi utasításaik útján.

V.

Miskolcz, Máj' 19-kén.

T. KK és Rk!

Elöttem e tárgy olly fontos, hogy fölment a' hallgatas' azon korláti alul, mellyek alá magamat önkényt vetettem, 's szavamat az úgy mellett okaimmal 's érzésimmel párosítva adom.

²¹ pragmatikus, oknyomozó leírás

²² Szemere Tár, XIV. 103.

A' tennapi határozat követeinknek ad utasítást, 's maradjon ugy a' mint van. Ezen határozattal el van végezve, miként fog cselekedni Borsod, mint országgyűlési test' taga, de az nincs elvégezve, hogy itt megállapodjunk, az nincs elvégezve, hogy Borsod a' törv. hatóság, mielőtt a' diaeta mozdult volna, föl-írással ne keresse-meg a' fejedelmet. Kivánságom tehát az, hogy Borsod a' megye, Wesselényi' ügye mellett fölírjon.

Kivánom pedig, mert azt hiszem *először*: hogy Wesselényi az 1565:49, 1723:29: 1507:12 t. cz. értelme szerint, most az országgyűlés' folyamata alatt, most midőn a' Kir. táblán, mint l ae instantiae fórumon²³ semmi pörök nem folyhatnak, ugy is mint nemes, annyival inkább mint regalista, kinek a' képviselői alkotmány' szelleme szerint, 's az említett t. cz. egyikében is kijelentett azon okbul „ut unusquisque rebus totius Regni eo facilius intendere valeat” természetesen salvus conductusa van,²⁴ – hogy, mondom, Wesselényi pörbe sem idéztethetett. E' törvények alul kivétel nem tétetik, nem a' nota' esetében sem, azok általánosak, és így meg nem tartásuk sérelem. – Kivánom *másodszor*, mert azt hiszem: polgári szabadságunk legérzékenyebb oldaláról sértetett-meg. Mi mostan alkotványunk' garanciája? A' szabadsajtó talán? Ez eltapodtatva. A' király körüli tanácsosok, ministerek' felelősége az 1507:7 szerint? E' törvényünk eltemettetett. Vagy a' hol 3, hol 13 esztendőben összehívni szokott országgyűlések? Legnagyobb országos férfaink azt vallják, a' magyaroknak újabb időkben egyetlen diaeta sem vala üdvességökre. Mi tehát alkotványunk' garanciája? Nem egyéb KK és Rk., egyedül csak a' szabadszólás; ez az, mi municipalis szerkezetünknel fogva legdrágább kincsünk, mi a' sajtó szabadság' nem léteben terjesztője, formálója, vehiculuma a' közértelmességnek. Ha ez is megkorlátoltatik, akkor semmi nincs bennünk szabad, csupán a' gon-

²³ első kérelmezési fórum

²⁴ ... hogy mindenki annál könnyebben oda folyamodhasson az egész királyság ügyeiben . . .; Salvus conductus, mentelmi jog

dolat; akkor el van zárva a' közintelligentia' 's polgári érzés kifejlésének minden uta, — alkotványunk test lélek nélkül, 's egy olly régiség, mellyben nincs semmi becsülni méltó, mint az hogy régi, 's az antiquitás cabinetbe való. Wesselényi' megidéz-tetésében szabadságunk' ez egyetlen palládiumát látom meg-támadtatva; itt nem személy hanem principium forog kérdés-ben, élet 's polgári lételünk' principiuma. Ugy hiszem KK és Rk. a' mondott két tekintet igen méltó matériája a' felírásnak, a' nélkül hogy szükséges volna tudni, Wesselényi Szathmárt mit mondott, mit nem.

Engedjék-meg t KK és Rk, én még tulmegyek e' jogi két tekinteten, 's kérdem, lehet-e az, hogy a' ki lelkének sem szülékkel, sem testvérrel, sem feleséggel meg nem osztott sze-relmében egyedül a' hazáért beszélt, a' hazának áldozott, hogy azt viszont a' nemzet' sympathiája védelmezőleg karjaira ne vegye? Mint fog az lélekisméretesen megtörténhetni, hogy ő érettünk mindent tett, és mi semmit ő érette? Mit fog rólunk feltehetni a' kormány, mit fog velünk próbálhatni, ha látandja, hogy a' nemzet nemzetjogai rettenthetetlen bajnokának vesze-delmekor még csak azon eszközöket sem próbálja-meg, miket alkotványos állásunk nemcsak enged, sőt kínál. A' hol illy esetekben erkölcsi erő nagymértékben nem fejlőd-ki, ott egy csöpp sincs. A' kormány másképp védi embereit, például 1825-ben, pedig ellenök volt természet 's törvény, mint Wesselényi mellett mindkettő áll, 's KK és Rk! ez egyetlen pontban lélekismeretesebb volna a' kormány, mint mi nemzet, mi 10–13 millió? Vigyázzunk, mert ha azon kormány, melly az 1649:44, 1791:13 t. cz. egy szóval a' Corpus Juris' felét meg nem tartotta 's meg nem tartatta, látni fogja, hogy actióira erkölcsi rugóság 's reactio nem válaszol; egykor még eszébe jutand az is, hogy azon törvényt is mint szükségtelent felfüg-gessze, melly személyes szabadságunkat biztosítja.

T. KK és Rk! legyenek igazságosak Wess. iránt, ki 14 éves korában a' felkölt nemes seregbe lépett, ki 22-ik esztendejében Erdély' éhező népét táplálta, 's azóta legtöbbit nekünk nem-

zetnek, legkevesebbet magának élt; emlekezzenek a' férfiura, kinek két hazája is van, 's midőn egyikből kiüldöztetik a' másikban sem talál maradást, mert mindkettőt forrón szerette. A' kormánynak 's kormány bérletteinek fényvesztő játéka a' megyék' nyomós felírása világot vetend, 's a' jó szívű király meg fogja ismerni a' tiszta és sértett férfiat. Sz. B. skm.

Szemere Bertalan megyei közszereplésének első szakasza, nemcsak önmaga számára hoz sikereket, hanem nagy nyeresége az országosan meginduló mozgalmaknak is. Jó érzékkel köti egybe a magyarság és a borsodiak égető ügyeit: miközben a nemzet számára épülő színház múzeum és katonai iskola pártfogolásáért „vív”, a megyei játékszín ügyét is kimozdítja a holtpontról, s ekkorra már ő lesz „a játékszín tollvivője is”. Az elméleti felkészülés pedig egyre határozottabb arculatot ad közéleti hitvallásának: mindenki bizalmának megnyerésére törekszik, az igazságot kívánja szolgálni és független akar maradni, hogy meggyőződése szerint cselekedhessen a hazáért.

Az itt következő levél²⁵ hű krónikája annak a reformkori összefogásnak, amely most egyszerre akarja pótolni az eddigi elmaradásokat, köztük a nemzeti jelleg hangsúlyozását is célzó intézmények felépítését. A „Nemzeti Múzeum” kiállítási anyaga már 1802, Széchényi Ferenc könyv-, régiség- és éremtárának felajánlása óta megvan, de az épület csak 1837–47 között készül el; A „Pesti Nemzeti Játékszín” a Duna-parti rondellából a budai deszka arénába és Hacker-százába kerül, arra vágyva, hogy állandó helye legyen, de csak 1837. augusztus 22-én avatják fel a Grassalkovics telken épült kőszínházat; A „Ludovicae” felállítására is határozat van az 1808-as országgyűlés óta, de hiába épül fel 1836-ra, a kormány másra fordítja az összegyűlt összeget, s annyi akadályt gördít a megnyitása elé, hogy csak 1872-ben avatják fel.

²⁵ Szemere Tár, XIV. 134.

VI.

Miskolcz, Decz 13. 1835
indul 26-án

Kedves Uram Bátyám!

Ó mi rég hallgatok 's hallgatunk, — mert bár mindenik levelemre választ nem kérhetek is; de még is nem élhetek úgy, hogy választ egyet sem reményljek.

Mit csináltam nyár óta? Biz én sokon áltmentem, mint rajtam is sok áltment, sok pedig bennem van, 's kőként nehezedik melljemre.

Bátyám, mestereimnek egyike (:bár bátyám nem számít is tanítványi közé:), és így számot adok polgári sáfárságomról. De nem, kis levelkére, milyen e' jelen, nem férne, tehát az Auguszt. 's Szeptemberi gyűléseken áltröppenek, 's szólok a' Novemberiről.

Utasításul adók, hogy vagy egyedül magyar törvény, vagy semmi törvény. — A' pöcsét iránt, jog fentartó ugyan, de még is kedvező választ kaptunk. A' magy. fölírástól eltiltattunk több cancell. parancsolatok által (:Márcz óta mindig magyarul írunk:); de én 1 sz. alatti indítványomat megtévén, a' magy. nyelveni fölírásnak továbbra is folytatása határoztaték; az hogy hasonló tétre szólíttassanak-fel a' többi megyék, nem vettetett-el, de még is elmaradt. Ekkor mondtam a' 2-ik sz. a. beszédemet is. — Ha sérelmeink nem orvosoltatnak, az ado megtagadása határoztaték. (:ezt a' Balogh' történetekor pendítém-meg előszer:).²⁶

²⁶ Az országgyűlésen a rendek elfogadják a Wesselényi Miklós védelmére készített feliratot 1835. június 22-én. Balogh János Bars megyei követ az ártatlanság bizonyításául megismétli Wesselényi inkriminált szavait, erre a kormány őt is perbe fogja, de a szintén országos elzúdulás hatására a következő évben meg is szünteti az eljárást.

A' Nov. 26-ki rendkívüli gyűlésen a' (olvashatatlan szó); Nemz. Musaeumra; Pesti Nemz. játékszinre; és a' Ludovicaeára 33,000 p.f. ajánlottunk. Ezeket tárgyazza a' 3-ik beszédem. A' pesti színház ellen két szó volt, egy püspöké, egy kamarai ügyvédé; de feleletem zajos javallatra találván, a' vita megszakadt. A Lukovicae iránti aggodalmamban a' megye osztozott, 's véleményemet egy diaetai állandó biztosságról kifejtvén, mellynek közvetlen igazgatása, felügyelése alatt lévén az intézet, ennek legyen joga egyedül, kitenni a' tanítókat 'stb, — az utasításul adaték. —

Ezek után pedig indítványt tettem, hogy a' Miskolczi színház' részére 22,000 p.f. után minden forintra néhány kr. vettessék, s ez, közörrömmel fogadtatván, hogy nemcsak messze dolgokra, hanem magunk' közvetlen hasznunkra is áldozhatunk, — minden f. 10 p. kr. vetteté, a' mi teend majd 4000 p.f. (:Most munkában van, hogy Miskolcz kiburkoltassék; és miután az utcák nevezve vannak, kivilágítassék, — munkába vettük ép ma, hogy e' télen, akár e' csinos, akár a' máskép 's alkalmasb helyen épülendő csinosb játékszin' hasznára, urakból 's kisasszonyokbul álló egy társaság játszék:).

A' vitákba már eléggé beelegyedem. Ugy igyekzem, szerénység tartsa a' mértéket, 's tapintatomat híven használom, hogy mi tárgyakról szoljak. Kettőre törekszem: higyjék, hogy nem ifjui tüzelésből szólok, hanem mivel lelkemben igazságért égek; 2-szor higyjék, hogy gondolkodni szoktam a' tárgyrol, mielőtt szólanék. Hála Istenemnek, hogy törekedésemben első föllépésem óta szakadatlanul haladok. A' férfiak' becsülését 's bizodalját már nagy részben birom, 's ha többen felállunk, nálamnál idősbek is, eleve felém kiált a' többség. Mindent feláldozom a' bizodaloméért, csak meggyőződésemet nem; én az igazságé leszek mindenkor, bár kié legyen az igazság. Függetlenség a' drága kincs, de ugy a' kormánytól, mint a' nép' szeszélyeitől.

Itt ott már követségemről beszélnek, — de ha szemembe mondják, szinte égek szégyenletemben. Higyje-el édes Bátyám,

iszonyu compliment kaptam én ez életben, de soha nem tett elbizottá, nem magamban bízóvá sem, – 's hála Istennek ezért.

Kettőre kérem U. Bm̄at. Méltóztassék írni arról, mi vélekedéssel *volt 's van a'* Wessel. mellett mondott beszédemről, emlékeztén vissza azon pillanatra, mellyben előszer olvasta. Terjedtebb észrevételek még jobban leköteleznek. Második kérelmem, méltóztassék megírni, mikor 's meddig leend otthon ujév után, mikor megy-be N.Károlyba?

Ezek szebb oldalai életemben. Szóljak-e bajaimról, szorongásaimról, szenvedésemről? Nem, nem, – minap is éjszaka asztalomnal, a' kebel' szenvedései miatt sírtam mint a' zápor. Senki nem látott, bátran sírtam. Másszor ismét vadul sötétülök-el, 's kívánnék a' dulásnak Istene lenni. Oly sok kint rejt-el a mellj, miről embertársaink semmit nem tudnak!!

Emlékezzék rám éd. U. B, ki egész éjeken borzongva ülök a' gyertya előtt,
tisztelője Szemere Bertalan skm

Közli: CSORBA SÁNDOR

FILOLÓGIA

PETŐFI-MOZAIK 1848-BÓL

Lassan befejeződik a Petőfi életéről és tevékenységéről hírt adó korabeli tudósítások korszerű számbavétele. A figyelmet érdemlő adatok egy része levéltárakban lappang, mások – ha a sajtóban jelentek is meg – nem mindig nevezik néven a költőt. Az alábbi rövid összegezés ilyen: részben az 1848. évi minisztérium hivatalos irataiban levő adalékokat kíván bemutatni, részben a sajtóban található Petőfit érintő de nevét nem említő írásokra akarja a figyelmet felhívni. Egy esetben pedig a költő egyik írásának, a *Mit nem beszél az a német . . .* című költemény keletkezésének körülményeit vizsgálja meg a korabeli sajtó hírei alapján.

1. *Petőfi és Vida Károly*

A két név: a forradalmár költő és a hirhedt konzervatív, sőt ellenforradalmár lapszerkesztő nevének párosítása nyilván meghökkentő. Valójában nem is kapcsolatukról, hanem ellentétükről, Petőfi – tudtommal máshol nem szereplő – párbajozási szándékáról van szó. A megállapítható előzmények a következők:

A Vida Károly által szerkesztett és akkor Pozsonyban megjelenő Budapesti Híradó 1848. március 21-én a *Magyarország és Erdély* című hírösszefoglalójában így írt: „Pesten azt beszélik, valami poéták egyesültek azon drámának parodizálására, mit a parisi napszámosok febr. 23. és 24.-én játszottak el. Kérdés: hol vannak a karok, mellyel a költők képzelődésének multságára egy éjszaka 30,000 barricade-ot emeljenek . . .” Az írás a továbbiakban arra ural, hogy Pesten hiányzik mind Lamartine, mind Armand Marrast az események irányítására. Vagyis a poétákat emlegetve, a támadás a költő Petőfi és a szerkesztő Jókai ellen irányul. Vida azonban módot talál a pesti forradalmi mozgalom egész vezérkarának és tevékenységének elítélésére azzal, hogy ugyanitt ismereti Kossuthnak a nyilatkozatát, amelyben március 19-én a főváros

küldötteit figyelmeztette a pozsonyi országgyűlés vezető szerepére. Kossuth ismeretesen kemény szövegében azután kövér betűkkel szedte az „*azt eltiporni kész!*” befejező szavakat, közölve azt is, hogy e nyilatkozatot zajos helyeslés követte.

A fővárosban megjelenő Marczius Tizenötödike 5. számában, március 23-án nem hagyta ugyan szó nélkül a Budapesti Híradó provokatív magatartását, de meglegedett azzal, hogy leszögezze: a pozsonyi lap ócsárolja a március 15-i forradalmat. S jóllehet két nap múlva a Pesti Hírlap is visszautasítja Vidának egy Batthyány személyét érintő valótlan híret, majd március 26-án Vahot Imre a Pesti Divatlap hasábjain mindkét dolog miatt elmarasztalja a „régii kigyóbőrében” megmaradt pozsonyi szerkesztőt, – a pesti radikálisok lapja többé nem tér vissza a kérdésre. Vahot – együttérzésének kifejezésére – idézett cikkében még megereszt egy fenyegetést: „Szíveskedjék a gúnyíró úr közénk jönni s ezeket ismételni, – és majd megmutatjuk neki, hol vannak az emelő karok.”

A fejlemények azonban azt sejtetik, hogy Vida minősíthetetlen támadása szóbeszéd tárgya volt Pesten az ifjúság köreiben, s Vahot idézett fenyegetése ennek visszhangja. Ezt bizonyítja az, hogy a Budapesti Híradó április 8-i száma a címdalalon közöl egy állítólag Pesten, április 5-én kelt és Vida Károlyhoz intézett levelet. A „Tekintetes Vakand Úr!” megszólítással kezdődő levél előljáróban hangsúlyozza: nem testület nevében ír – arra a szerkesztő nem méltó –, hanem csak a maga nevében. Mondanivalójának lényege: „Ha ön még egy pecsovics sort irand gyalázatdús lapjában a pesti n.e.m. (nagy érdemű municipiumot?) és forradalmat csak távolról is érintőleg, nem soká szivandja ön az isten légét! – Azonban elhozandja ön a bőrért Pestre: leszünk timárok!” Az ezt követő, talán szándékosan képzavarokkal teli kioktatás végén mondja a levél: „Vívni akart önnel egy igen nemes költőnk, de annak láb? saruját megoldani sem érdemes ön. – Tehát csak ezt mondom: egy sort se ám, nyomorú hazátlan bércocsis!”

A levél aláírója: Kovács Boldizsár, nyilván álnév – ha Vida Károly valóban kapott ilyen levelet. Témánk szempontjából ez azonban nem is fontos. Ugyanis akár április 5-én, a fővárosi újabb forradalmi hullám elmúltával kelt Pesten a levél, akár Vida hamisította azt, ez utóbbi is csak azt bizonyítaná: híre volt annak, hogy „nemes költőnk” párbajra készült őt kihívni! Ellenkező esetben számolnia kellett valamiféle cáfolattal, tiltakozással, amire – tudomásunk szerint – nem került sor. Így valószínűnek tartjuk azt, hogy a személyében – és eszméiben – megtámadott költő első dühében valóban párbajozni akart, s barátai beszéltek le róla a méltatlan ellenfél miatt. Ha létezett a levél, akkor egyébként nem kell kizárnunk a lehetőségét, hogy arról többen tudtak, s

talán azt a célt szolgálta, hogy az országgyűlés befejezése után várhatóan Pestre visszaköltöző Budapesti Híradó szerkesztőjét megfélemlítse, esetleg lemondásra késztesse.¹

2. Petőfi és az államadósság

A király április 7-én kelt, az osztrák államadósság egy részének elismerését sürgető levelét – amelyet az alakulóban levő magyar kormány nem volt hajlandó a pozsonyi országgyűlés elé vinni – a hivatalos Wiener Zeitung április 16-án közzétette. Az esti lapként megjelenő Marczius Tizenötödike április 18-án, a kormány félhivatalosan, a Pesti Hírlap április 19-én közölte a dokumentumot. Az ezt követő egységes magyar elutasítás után sajtóháború bontakozott ki Bécs és Pest között, melynek során a bécsi bulvárlapok egyre fenyegetőbb hangot ütöttek meg. Erre reagált ismert, a költő életében meg nem jelent, *Mit nem beszél az a német . . .* c. versével Petőfi. Mivel a kritikai kiadás szerint a költemény hatodik versszakának első sora, az „Itt voltak csokolózni . . .” kitétel a bécsi ifjúság április 5-i, a magyar főváros radikálisai által is örömmel fogadott látogatására céloz, érdemes ezeket a napokat és a költemény keletkezésének valószínű körülményeit felidézni.

Petőfi versei kritikai kiadásának jegyzeteit olvasva, feltűnik, hogy míg a költő maga is szerepel a bécsi ifjúság április 5-i fogadásán – itt szavalja a tudósítások szerint a *Készülj, hazám!* c. költeményét –, rövidesen elítéli ezt a látogatást. Jóllehet ez a látszólagos következetlenség magyarázatát lelheti a politikai légkör gyors megváltozásában, felmerül a kérdés: valóban így történt-e? Az eseményeket megvizsgálva, meg kell állapítanunk, hogy nem így volt. Petőfi nem fordult szembe később sem a Bécsből idelátogató és testvéri érzelmekkel fogadott

¹ A levél léte mellett szólnak a fővárosba visszatérni szándékozó Vida Károly 1848. május 17-én Széchenyi Istvánhoz intézett sorai. Vida ebben – hangsúlyozva fenntartásait – ajánlkozik, hogy „önkéntes hajlamából” támogatja „a legnépszerűbb magyarokból álló kormányt”. Cserébe nem vár jutalmat, csak választ a kérdésre: van-e személy- és vagyonbátorság Budapesten, s tudja-e azt a minisztérium számára biztosítani akár Budán, akár Pesten? Ld. Magyar Tudományos Akadémia kéziratára, Széchenyi-gyűjtemény K 209/51. Széchenyi május 22-én a fenti ügyben Szemere Bertalan belügyminiszterhez intézett levelét, valamint Szemere aznap kelt válaszát ld. uo. K 200/4. ill. K 208/161. (Széchenyi levelét közli Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez*. 1808–1860. Bp. 1943. II. 682–683.)

ifjakkal – ha maga kissé félre is húzódott ezekben a napokban –, s nem őket marasztalta el azért, hogy az országot háborúval fenyegetik. Az éles kifakadás egy későbbi, a bécsi polgárok által kezdeményezett vendégjárásnak szólt.

Az április elején lezajlott látogatásról röviden csak annyit, hogy kilenc ifjú érkezett Pestre, mint a bécsi egyetem küldöttei. Tiszteletükre április 5-én délelőtt a Múzeum udvarán volt ünnepélyes fogadtatás, délben a megyebizottmány vendégei voltak, ezt követően az egyetemi ifjúság a Tigris fogadóban látta őket vendégül. Délután a városházára látogattak, majd este a Nemzeti Színházban – az eredeti műsor megváltoztatásával – a vendégek tiszteletére táncos-zenés egyveleget mutattak be. Mindezt csak azért soroljuk el, hogy rámutassunk: a napi- vagy hetilapokban megjelent tudósítások sorában nincs egyetlen egy sem, amely azt állítaná, hogy ezen a napon, vagyis április 5-én Petőfi a Múzeumnál szavalt volna! Ez a megállapítás – amely bekerült a kritikai kiadásba is – Endrődi Sándor tévedésére vezethető vissza, aki rendkívül hasznos kézikönyvében Bulyovszky Gyulának a Nemzeti Újság április 9-i számában megjelent tudósításából csak Petőfi szavait közölte szövegszerűen,² – de elhagyta a tudósítás bevezetését. Pedig Bulyovszky „Pest, april 8-kán” keltezésű írását így kezdi: „Tegnapelőtt délután 5 órakor népgyűlés tartatott . . .” Ez pedig nem hagy kétséget a helyes dátum felől: *április 6-án* volt tehát az a népgyűlés a Múzeumnál, ahol Petőfi szerepelt. A Marczius Tizenötödike nem számolt be az április 6-i eseményekről, a Pesti Hírlap csak egy mondatban említette április 8-i számában a 6-i népgyűlést, de nem szólt Petőfiről. Az április 4–7. között lezajlott események legrészletesebb krónikása Királyi Pál, de ő sem említi meg a Jelenkor április 9-i számában Petőfi szereplését. A Pesti Divatlap április 8-i száma azonban egyértelműen április 6-i újabb népgyűlésről is beszél, hol Petőfi egy „igen talpraesett satyrát” szavalt. A kétséget segít eloszlatni a Hetilap április 11-i száma, amely így ír: „Múlt csütörtökön a bécsi egyetemi küldöttek elbúcsúszván tőlünk a múzeum terén, Petőfi egy versezetet olvasott föl, mellyben azt kérdé, vajjon mi lesz már abból a sok elcsapott királyból, nagy fejedelemből, kis fejedelemből stb. a kik alól az trónust elrántották?” A múlt csütörtök, amit a beszámoló emleget, április 6-a volt.

Bulyovszky tudósítása tehát az egyetlen, amely a vers címét pontosan megadja, bár a többi sem hagy kétséget afelől, hogy a *Készülj, hazdm!*-at olvasta vagy szavalta a költő. A Nemzeti Újság idézett tudósi-

²Petőfi napjai a magyar irodalomban, 1842–1849. Összeállította: Endrődi Sándor. Bp. 1911. 405–406.

tásának azonban van még egy érdekessége: világosan megírja, hogy a költemény a népgyűlés hivatalos berekesztése után, a tömeg követelésére, vagyis „napirenden kívül” hangzott el! A történet hiteléhez nyilván nem fér kétség. Ahhoz sem, hogy Petőfi változatlanul a főváros egyik legnépszerűbb embere, s nincs abban semmi különös, hogy a nép „egyik kedvencét” kívánta hallani. Petőfi azonban több népgyűlésen is részt vett, s több új verset is írt ezekben a napokban, mégsem tudunk hasonló esetről. Úgy tűnik, hogy az eddig nem emlegetett Életképek, a költőhöz ez idő tájt kétségtelenül közel álló hetilap – amelynek május 1-től társszerkesztője lesz – talán szolgál némi magyarázattal. Az Életképek április 9-i tudósítása – dátum megjelölése nélkül – így számolt be a bécsi ifjúsági küldöttség esti programjáról: „Ma volt az egyetemi ifjúság lakomája a bécsiek tiszteletére . . .” Beszámolva a „két elem” közös szórakozásáról, amelyen egymás zenéjével és táncaival ismerkedtek, a tudósítás hirtelen közli: „Petőfi elmondá versét.” Mivel a Pesti Hírlap április 8-i híradása szerint április 6-án este a Kaszinó látta vendégül a bécsieket, fel kell tételeznünk, hogy az Életképek beszámolója az április 5-i, a színház utáni lakomára vonatkozik. Ebben az esetben pedig nyilván elterjedt a híre, hogy Petőfi előző este egy új verset szavalt, s most a nép követelésére a nyilvánosság előtt is elhangzhatott a költő egy olyan írása, amely életében nem jelent meg nyomtatásban. Ez megmagyarázná az Életképek szűkszavúságát, amely azonban a kortársak számára elegendő információt tartalmazott. (Ha a tudósítás mégis a 6-i, a Kaszinóban lezajlott vacsorára vonatkozna, akkor Petőfi aznap kétszer szavalta költeményét.)

Visszatérve most Petőfinek az államadóssággal kapcsolatos állásfoglalására, emlékeztetnünk kell arra, hogy a főváros lakossága április 18–19-én magyar lapokban is olvashatta a király április 7-én kelt levelét. A Marczius Tizenötödike azonnal állást is foglalt. A királyi levélnek az államadósság elvállalásának szükségességét hangsúlyozó kitételére utalva a lap leszögezi: „Fogadjuk el a status adósságokat, vagy legyen köztünk harcz és háború. E szónak *szükséges*, más magyarázata nincsen. E szó legkeményebb ultimátum.” A bécsi követelés, bár nyilvánvaló volt, hogy azzal a kormány sem ért egyet, kétségtelen izgalmat okozott Pest-Budán. A baloldal ingerültségét rövidesen tovább fokozta a hír, hogy a pesti egyetemi ifjúság által április 17-én Bécsbe menesztett küldöttségét nem várták, kelleetlenül fogadták és háromnapos ottani tartózkodásuk idején alig volt alkalmuk a magukkal vitt zászlók átadására. Bár a küldetés kudarcáról a beszámolók csak a hó végén jelentek meg (ld. Pesti Divatlap, Életképek), a fővárosi ifjúság előtt a történet hamarosan ismertté váltak. Valamint az is nyilvánvaló lett, hogy az egy

hónappal ezelőtt még olyan lelkes bécsiek magatartása az *államadósság* el nem vállalása miatt változott meg.

Ilyen előzmények után érkezett Pestre április 22-én, a Húsvét előtti szombaton a bécsi német és magyar polgárság mintegy 250 főnyi küldöttsége, mai nyelven szólva: nem hivatalos, „jószerzési megbízatással.” (A küldöttség ötletéről, szervezésének módjáról a mögötte meghúzódo elképzelésekről egyébként jelenleg nem rendelkezünk elegendő információval.) A márciusiak a bécsi hírek után – ezen megbízatással.” (A küldöttség ötletéről, szervezésének módjáról, a mögötte meghúzódo elképzelésekről egyébként jelenleg nem rendelkezünk elegendő információval.) A márciusiak a bécsi hírek után – ezen nem csodálkozhatunk – tüntetőleg távol maradtak. De a Batthyány-kormány sem volt lelkes, hiszen tagjai egyetértettek abban, hogy az államadósságot nem lehet elfogadni. Ennek kifejezését szolgálta – mintegy a bécsi küldöttségnek szóló figyelmeztetésként –, hogy a Pesti Hírlap április 23-i száma vezércikkben foglalkozott az államadósság kérdésével, leszögezve: „Hogyan is vállalhatná el Magyarország az ausztriai státusadósság bármely csekély részét? A magyar törvényhozás megbízásából történt-e azon adósság fölvétele? Vagy talán magyarországi beruházásokra fordítható az azon kölcsönök?” A kormány természetesen nem zárkozhatott el a vendégek elől: április 23-án délelőtt a nádor, majd Batthyány és a kormány tagjai – a beteget jelentő Kossuth kivételével – fogadták a bécsieket. A Pesti Divatlap tudósítása szerint (április 29-i szám) itt az egyik küldött az olasz háborúról kezdett szónokolni, s azt állította, hogy az olaszok ellen a magyaroknak érdekében áll összefogni Ausztriával. Akármiként történt is, Széchenyi – naplója szerint – undorítósnak tartotta az egészet, s a továbbiaktól: a Múzeumnál tartott ünnepi fogadástól (hol a vendégek Mátyás állítólagos pajzsát nyújtották át ajándékkul), valamint a Kaszinóban tartott bankettől távol tartotta magát. A kormány delegáltjai, Szemere és Eötvös megjelentek ugyan a Múzeumnál tartott négyülésen, de a nyilvánosság előtt nem beszéltek. A kormány álláspontja jutott kifejezésre abban is, hogy a Pesti Hírlap április 27-én – a küldöttség távozásának másnapján – semmitmondó tudósításban számolt be a történekről.

A Marcius Tizenötödike természetesen szenvedélyesen reagált. Április 23-i (helyesen: 24-i, hétfői) számában a címdalalon foglalkozott a bécsi küldöttség látogatásával. Ebben leszögezte: a régi Bécs halott, s az új pedig támaszkodjék saját kútforrásaira, szabaduljon meg valami módon államadósságától, „s azután kezdjenek olly kereskedést és ipart, amellynek felvirágzására a provinciák gyarmati állásban tartása ne legyen bele számítva.” A küldöttség tagjainak minden második szava – mutat rá a cikk – Magyarország és Ausztria egysége volt. „Dehát ha ez

ki is olvasható a törvényekből, lényeges különbség volt közöttünk. A magyar éljent kiáltott és azt érté: A király V. Ferdinánd. És punctum. A német Hoch-ot kiáltott, s azalatt egy kevéssel többet értett: Például, hogy éljen a nagylelkű magyar nemzet és fizessen évenként a németnek tíz millió forintot pengőben.” A szóban forgó Petőfi-vers szempontjából érdemes még a cikk alábbi kitétele: „A Museum terén tegnap nagyszerű csókolózások mentek. A sok czuppanás és csattanás kaczagásra indította azokat, kik a középponttól távol maradván biztosan érezték magukat.” A bécsi küldöttség pesti útjáról egyedül a Budapesti Híradó április 29-i számában megjelent „Fővárosi levelek” harmadik folytatása nyilatkozott lelkesen, de azt meg a szerkesztő jegyzetei hűtötték le, utalva a bécsi lapok ingerült hangú cikkeire.

Pest-Buda a Pesti Divatlap április 29-i és az Életképek április 30-i számából értesült a Bécsset megjárt pesti egyetemi küldöttség barátság-talan fogadtatásáról. Az Életképek beszámolóját Vajda János – maga is a küldöttség tagja – írta, aki a maga tanulságait így foglalta össze, nyilván nem függetlenül a bécsi polgárság pesti látogatásától sem: „És aki e történet után velem tart, mondja, hogy: le a sógorcsókkal. Mert statusadósság és testvércsók most sehogy sem férnek össze.”³ Az Életképek következő, május 7-én megjelent száma még tovább megy, s a Charivari-rovatban – feltehetően maga Jókai – így ír: „Egy sógor lap csúnyán kifakad ellenünk. Azt mondja: hogy köszönik a németek a mi csókjainkat, ha mi pénzt meg katonát nem adunk nekik Olaszország ellen. Ejnye, ilyen amolyan plundrás németje! Hát te azt akarod, hogy mi te néked azért fizessünk: hogy tisztességes bajuszainkat benyálazzad, s nyúzott fizimiskádat meg hagyjad csókolni?!... Tíz milliót egy csókért! Te! Hisz ennyit Cleopátra sem kapott...”⁴ (A szöveg az eredetiben mondatonként tördelt.)

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy a Marcius Tizenötödike május 5-i száma közli a bécsi lapok reagálását a Pesti Hírlap április 23-i vezércikkére, s rámutat, hogy az egyik lap szerint az államadósság elutasításának a következménye az lesz, hogy Magyarországot „másodszor is német vérrel” kell majd meghódítani! Másnap a lap levonja a következtetést: „Az austriai háború kétszer kettő négy...”

Az ismertetett események és megnyilatkozások tartalmazzák mindazokat a tényeket és érzelmi elemeket, amelyek beleépülnek Petőfi *Mit nem beszél az a német*... kezdetű, szenvedélyes és meglehetősen nyers

³ Közli: Vajda János *Összes Művei*. IV. S.a.r. Seres József. Bp. 1972. 290.

⁴ Közli: Jókai Mór *Összes Művei*, Cikkek és beszédek. S.a.r.: Szekeres László. Bp. II. 1967. 117–118.

hangvételű költeményébe. A Marczius Tizenötödike híryanagára támaszkodva feltételezhetjük, hogy a vers frissiben, a május 5-i információt követően született. Talán nem alaptalan arra gondolni, hogy Jókai szarkasztikus csipkelődése és Petőfi eruptív megnyilatkozása egyidejűleg, egymást gerjesztve jöttek létre. A frissiben egymás mellé került két szerkesztő esetében ebben nem is volna semmi különös. Jelzi ez egyben azt is, hogy ekkor és ebben a kérdésben Petőfi és Jókai között nem volt nézetkülönbség, miként egy volt ebben a kérdésben a baloldal és a kormány véleménye is. Nem változtat ez utóbbi nézetazonosságon az sem, hogy a Pesti Hírlap május 18-i számában Kemény Zsigmond felemelte szavát a sajtóban jelentkező németellenes hangvétel miatt: „Szükségesnek látnók – írja vezércikke befejezéseként –, hogy némelly lapoknak handabandázásai a németek ellen, melyek kárt okozhatnak, de hasznat nem teendenek, valahára szűnjenek meg.”

A vers, mint ismeretes, Petőfi életében nem jelent meg. Nem kétséges azonban, hogy a kortársak ismerték azt. Talán Kemény figyelmeztetése is szerepet játszott abban, hogy a költemény – *A királyokhoz* mintájára – röplapon nem jelent meg. Mivel Vajda János és Jókai is, meg a Marczius Tizenötödike is szót ejtettek a húsvétkor elcsattant „testvéri csókok”-ról, nem tudhatjuk, hogy a sajtóban későbben felmerülő utalások ezekre, vagy Petőfi versére utalnak-e, s kacsintanak össze ez utóbbi esetben az olvasóval. Mindenesetre a Reform július 18-án a bécsi küldöttek húsvéti „puszijairól”, a Népelem augusztus 4-én az „átkozott csókok áráról”, az államadósságról szól, s a Pesti Hírlap augusztus 17-i száma is a „testvéri csókokat” és az azt követően a zsebeket kutató bécsieket emlegeti.

3. Petőfi petíciója a szegedi olasz foglyok érdekében

A pozsonyi országgyűlés egyik szép gesztusa volt 1848. március 15-e után a lengyel és olasz politikai foglyok érdekében szerkesztett felirat. Javaslat március 20-án került napirendre, de csak március 30-án egyeztek meg a rendek és a főrendek a felirat végleges szövegében. Április 3-án már meg is érkezett a királyi válasz, amely az időközben meghirdetett amnesztiára utalva közölte, hogy a kérést öfelsege „atyai szívének sugallatát követve, már kegyesen megelőzte légyen”.

Az amnesztia kiterjedt az egész birodalomra, – de a valóságban végrehajtása nem haladt valami gyorsan. A munkácsi vár lengyel foglyai csak május elején szabadultak ki, míg a Szegeden levő „Italianische Deportati Institut” ekkor 403 főnyi foglyáról nem történt intézkedés.

Kossuth utóbbiak ügyében április 26-án kereste meg Batthyányt,⁵ míg a nádor – Deák Ferenc igazságügyminiszter felkérésére – május 6-án a királytól kért felvilágosítást róluk. Latour osztrák hadügyminiszter június 5-én válaszolta meg a kérdést úgy, hogy szerinte ezeket a deportáltakat az adott itáliai helyzetben hazaszállítani nem lehet, s a birodalomban nincs más alkalmas erőd őrizetükre. Vagyis a válasz a lényegre, hogy ti. politikai okok miatt vannak-e elítélve, s egyáltalán: el vannak-e ítélve, nem adott választ. A nádor Latour levelét június 11-én áttette Deák minisztériumába, s a miniszter továbbította az ügyet Ghyczy Kálmán államtitkárnak.⁶

Ezen a Ghyczy számára készült, június 17-én kelt feljegyzésen, annak külzetén találjuk Ghyczy kezeirásával a következő utasítást: „*Petőffy petíciója praefereñter kikeresendő*”. Mindjárt hozzá kell tennünk, hogy az irat mellé nincs csatolva az említett petíció, és egyelőre semmi más nyomát nem találni.

Miért érdemes mégis említésre ez a feljegyzés? Mindenekelőtt azért, mert azt mutatja, hogy Petőfi, akár közösség nevében tette, akár egyedül, foglalkozott a szegedi olasz deportáltak ügyével. Ez annál inkább érdekes, mert annak, hogy a közvélemény 1848 nyarán törődött volna ezekkel a szerencsétlenekkel, – tudomásunk szerint – nincsen nyoma. De érdekessé teszi az a tény is, hogy Petőfi írásos petíciót adott be a kormánynak, amellyel – eddigi ismereteink szerint – csak a május 12-i népgyűlés küldöttségének vezetőjeként került valamiféle hivatalos kapcsolatba.

A petíció tehát szövegében nem ismert. Létének azonban nyoma van, sőt annak szövegét a jelek szerint Ghyczy „preferálta” volna a Deák számára, – pontosabban a Bécsnek szóló válasz elkészítésekor. Mikor adhatta be Petőfi a petíciót? Feltételezhetően április végén – május elején. Mit tartalmazhatott? Csak sejtethetjük. Mindenesetre ha valahol Petőfinek erre a lépésére utalás történik, a fentiek alapján nem kell lehetetlennek tartanunk.

⁵Ld. *Kossuth Lajos Összes Munkái*, XII. S.a.r.: *Sinkovics István*. Bp. 1957. 73. Uo. Lábjegyzetben a szegedi olasz foglyok történetének rövid összefoglalása. Októberben Kossuth által történt kiszabadításukra ld. még Reizner János: *A régi Szeged*. Szeged, 1884. I. 175–176.

⁶Országos Levéltár, H 67. Igazságügyminisztérium, államtitkári iratok 1848–39–1. (2325/Ig. sz.)

4. A Népelem c. lap Petőfi ellen?

A Petőfiről szóló irodalom közismert ténye, hogy a költőnek az Egyenlőségi Társulat nevében kiadott felhívását a Társulat lapja: a Népelem publikálta szeptember 20-án. Miként azonban Petőfi csatlakozása az Egyenlőségi Társulathoz nem volt magától értetődő,⁷ úgy – a jelek szerint – a Madarász-fivérek lapjával való kapcsolata sem alakult zökkenőmentesen.

A július 1-én indult Népelem Petőfivel július 7-én foglalkozott először, amikor közölte a költő rövid, „A nemzetgyűlés követihez” címmel röplapon megjelent nyilatkozatát, amelyben Nagy Károlynak a Pesti Hírlapban megjelent „Szózat”-a ellen tiltakozott és megbélyegezte választási ellenfelét, mivel az nem fogadta el a párbajkihívást. A szerkesztőknek ehhez semmi megjegyzése nem volt. (A Reform július 9-én – közreadva a nyilatkozatot – pár szóban elmarasztalta Nagy Károly magatartását.) A Népelem július 10-i száma ismét foglalkozott a költővel, amikor röviden hírt adott arról, hogy az országgyűlés határozata értelmében bizottság vizsgálja meg a szabadszállási választások körülményeit. A közlemény középpontjában nem Petőfi áll – róla csak annyit mond, hogy „fenyegetve kényszerült a választási tért oda hagyni” –, hanem a vizsgálatot indítványozó Nyáry Pál és maga a képviselőházi vita. Kétségtelen, hogy a frissen megnyílt népképviselői országgyűlés, annak első ülései fokozott figyelmet érdemeltek. Jogos a beszámolóban az a törekvése is, hogy a képviselőház „táblabíráinak” kudarcot vallott kísérletét állította előtérbe, amellyel a választási visszaélés kivizsgálását az érdekelt hatóságokra akarták bízni. Az ez ellen tiltakozó Madarász, majd a képviselőház kizárólagos illetékességét elvileg is indokoló Deák felszólalása így érthetően kapott teret – és szorította háttérbe a költő egyéni sérelmét. Mégis, érezhető, hogy a Népelem beszámolója nem azonosul a vereséget szenvedett Petőfivel. Úgy tűnik, mintha a lap számára az eset nem a radikális költő miatt, hanem csak elvileg: a megtámadott mandátumok vizsgálatának módja miatt lett volna érdekes. Más szavakkal megfogalmazva: az Egyenlőségi Társulat orgánuma mintha azt akarná érzékeltetni, hogy nem kívánják „saját pártjuk” ügyeként kezelni a Petőfivel történeteket. Ez a magatartás különösen akkor szembetűnő, ha összehasonlítjuk ezt a közleményt a Marcius Tizenötödike aktivitásával, a lap július 7–8-i írásaival.

A kései olvasó igaz meglepetését a Népelem július 29-i – vagyis már a Radicallappal történt egyesülést követően megjelent – száma okozza.

⁷ Ld. a részletekre Urbán Aladár: *A nagy év sodrában*. Bp. 1981. 349–355.

A harmadik oldalon, a „Fővárosi mozgalmak” című rendszeres hírvonatban a következőket találjuk: „Az Ungar azzal vádolja a pesti márciusi fiatalokat, hogy ők, kik akkor olly lelkesedést mutattak, most kényelmesen ülnek a hivatalbéli szobákban, s eszükbe sem jut a haza védelmére sietni . . .” A cikkecske írója ezt egyébként visszautasítja, s hivatkozik az első két önkéntes (vagyis a fővárosban toborzott két honvéd) zászlóalj legénységére, majd így fordul az Ungar cikkírójához: „s nem tudja-e, hogy jelenleg közel hétszáz fiatal ember áll indulásra készen, s nincsenek-e a martiusi fiatalok közül igen sokan, mint a megyéjükbeli nemzeti őrsereg tagjai a csatatéren.”

A márciusiak becsületének megvédése után, új bekezdésben következik a támadás: „Igaz, hogy néhány ember, ki akkor úgy szónokolt, meg énekelt, hogy azt gondolta az ember, hogy hat tündér nem tarthatja majd vissza, ha csak egy ellene lesz is hazánknak, most hozzá nem nyúl a kardhoz, mellyet holnapokig éjjel nappal hordott, de a márciusi ifjúságra a gyanúság bélyegét egy általjában nem lehet rá nyomni.”

Eddig a vitriolos kis cikk, amelynek első részét – a hivatalokban kényelmesen ülőkre tett megjegyzés miatt – Vasvári Pálra is érthetjük. A hétszáz főnyi indulásra kész csapat ugyanis Földváry őrnagy önkéntesekből álló, augusztus 1-én a déli táborba indult zászlóalja, amelynek soraiban szép számmal voltak ideiglenes tábori szolgálatra vállalkozó miniszteriális tisztviselők és egyéb értelmiségiek (pl. Vajda János, Degré Alajos, Görgey István), s akik közé Vasvári nem jelentkezett. A második bekezdés azonban nem hagy kétséget, hogy az a rész Petőfi ellen irányult. Ezt az „úgy szónokolt, meg énekelt” kitétel teszi egyértelművé, s amelyet már csak kiegészít az „elnyugtatott” kardra tett utalás.

Míndez miért? – merül fel a kérdés. Erre vagy az életrajzi, vagy a negyvennyolcas baloldallal foglalkozó részletes kutatás adhat – ha egyáltalán – választ. Egy bizonyos: nem a rovatvezető személyes ellen-szenvéről van szó, mert a cikkecske megjelenése után a szerkesztők – ekkor már Madarász József és László mellett Mérei Mór és Rosti Zsigmond – nem tettek közzé semmiféle helyreigazító, magukat mentető nyilatkozatot. Holott még a Pesti Hírlap szerkesztői (Csengeri Antal és Kemény Zsigmond) is szükségesnek látták lapjuk július 6-i számában leszögezni, hogy az előző napon a *hirdetési rovatban* megjelent „gyalázatos czikk” – ti. Nagy Károly támadása Petőfi ellen – tudtuk nélkül került be a hirdetések közé.

A fentiek kiegészítésére azt még el kell mondanunk, hogy a Népelem részéről rövidesen sor került egy sajátos békülékeny gesztusra: Madarász József augusztus 11-én „A baloldal férfiaihoz” című cikkére. Ez azt veti a baloldal egyes vezetőinek szemére, hogy vezérkedni akarnak, s „nincs közöttük hajlam az egyezésre”. Madarász mondanivalójának lényege:

„Ne halasszuk tovább, ébredjete fel és mint párt alakuljatok!” Úgy tűnik azonban, hogy ehhez a megnyilatkozáshoz Petőfinek a Marczius Tizenötödike augusztus 11-i számában megjelent írása adta az alkalmat. Az a cikk, amely így kezdődik: „Felszabadultunk a Metternich-kompanya alól, s kaptuk a Batthyány-ministeriumot . . .”

Nem tudjuk, mi módon zajlott le a közeledés, miként kapott az önérzetes költő elégtételt a szerkesztőktől – akiknek lapja elismerten az Egyenlőségi Társulat szócsöve volt. Tény, hogy Petőfi legkésőbb augusztus 23-án megjelent az addig általa mellőzött Egyenlőségi Társulat ülésén.

5. *Petőfi a rendőrségi jelentésekben*

Más alkalommal rámutattunk már, hogy az 1848. évi minisztérium belügyminisztériumának levéltára, s azon belül a rendőri osztály iratai számos vonatkozásban értékes forrásul szolgálnak a baloldal tevékenységének megismeréséhez. Így tudjuk meg például Perczel Mór május 16-án Szemere Bertalanhoz intézett jelentéséből, hogy előző este a Forradalmi Csarnokban miként hazaárulózták le Petőfit és Pálffy Albertet, a lap-szerkesztőt.⁸ Az alábbiakban azokat az adatokat szeretném közreadni, amelyek a rendőri osztály úgynevezett napi jelentéseiben találhatók.

Az említett iratsorozat csonka. Valójában csak július–augusztusból található majd minden napról jelentés; s az első június 30-ról, az utolsó szeptember 7-ről. Létrejöttének magyarázatául annyit, hogy a június 11-i (pünkösdvasárnap) Károly-laktanyai összecsapás után a kormány létrehozta az úgynevezett Országos Rendőri Hivatalt, a modern államrendőrségnek valamiféle kezdeti szervezetét, amely elsősorban a fővárosban megforduló idegenek ellenőrzésére és az ezüstpénz kicsempészésének megakadályozására specializálta magát a vasút- és hajóállomásmánál végrehajtott ellenőrzéseivel. Azon azonban nincs mit csodálkozni, hogy a Rendőri Hivatal rövidesen kiterjesztette megfigyeléseit a kormány ellenzékére, mindenekelőtt az Egyenlőségi Társulatra. Augusztus 6-ától ennek üléseiről rendszeresen jelentett Dobos György „országos rendőri segéd”.⁹

Petőfi neve először az augusztus 23-i ülésről szóló jelentésben jelenik meg. Madarász László javaslatára ekkor halasztották el az országgyűlés hadügyi törvényjavaslata felett e napra tervezett vitát. A határozatok leszögezték, hogy a törvény „a társulat meggyőződése és a nemzeti

⁸ Ld. i. m. 287, 291–292.

⁹ Országos Levéltár. H 15. Belügyminisztérium, rendőri osztály iratai. Az Országos Rendőri Hivatal jelentései.

közvélemény ellen van”, majd héttagú választmányt küldtek ki egy szeptember 8-ig kidolgozandó „nyilvánlat” elkészítésére. A választmány tagjai, a jelentés sorrendjében: Perczel Mór, Madarász József, Petőfi, Vasvári, Zerffi, Horárik és Gajzágó.

Az augusztus 27-i ülésen Petőfi is felszólalt. A jegyzőkönyv szerint előbb Zerffi ismertette a négy nappal korábban kiküldött választmány véleményét a teendőkről: a vidéki szervezés megindításáról és a Társulat német nyelvű tagozatának létrehozásáról. Ekkor merült fel a javaslat: a szeptember 8-i rendezvény inkább a fővárosiakat fogja megmozgatni, ezért a novemberi vásár idején egy „országos lakomát” kell rendezni. Perczel Mór ismertette a bécsi demokrata társulat rokonszenv-nyilatkozatát, majd Petőfi szólalt fel. Mint a jelentés mondja: „Végül Petőfi indítványozta, hogy Egressi Gábornak a táborban tett jegyzeteit s észrevételeit, – melyekből az árulás kitűnend, minél több példányban a társulat nyomtassa ki. Ez közakarattal elfogadtatott.” Az idézett jelentés tulajdonképpen csak melléklete a tényleges napi jelentésnek, amelyet augusztus során már rendszeresen Hajnik Pál, a Rendőri Hivatal megbízott vezetője írt alá, – sőt gyakran ellátott saját kezű kiegészítésekkel is. Az aznap este készült összefoglalóban Hajnik is visszatért Petőfi javaslatára és a következőket írta Szemerének: „Az Egyenlőségi Társulat mai ülési tanácskozmányi tárgyait, mellékelve van szerencsém bemutatni. Petőfinek ezen indítványát illetőleg – miszerint Egressi Gábornak jegyzetei, melyekből árulást bizonyít, kinyomtatni határozattak, – részemről a szükséges lépéseket megteendem. Nem lehet álladalmunk érdekében túrni, hogy ismét általánosságban (sic) támadtasék meg árulási váddal az egész katonaság. A katonaságot illetőleg azonban meg kell vallani, hogy Pesten mindenütt nagy levertség mutatkozik. Úgy látszik általános a meggyőződés a tiszték árulása felől.”

Hajnik reagálását akkor értjük meg, ha az országgyűlés augusztus 21-i viharos ülésére gondolunk, ahol Perczel Mór árulással vádolta a déli tábor katonai vezérletét, s Batthyány – bár a kormány is nyugtalanító információkkal rendelkezett – ragaszkodott ahhoz, hogy a ház elmarasztalja Perczelt kemény vádjai miatt. A rendőrfőnök magatartása jól mutatja, hogy felfogta: Petőfi javaslatát tulajdonképpen Perczel korábbi fellépése kiegészítésének és igaza bizonyításának szánta. Tudunk arról is, hogy Hajnik valóban megkísérelte, hogy megakadályozza Egressi „jegyzeteinek” kinyomtatását. A Társulat mozgalmas szeptember 4-i üléséről – ahol Perczel Mór elnöklete mellett többek között Batthyány és Deák bécsi útjának várható eredményeit vitatták és elfogadták Vasvári javaslatát, hogy szeptember 8-ra hirdetett lakoma helyett nagygyűlést tartsanak – a rendőrségi munkatárs a következőt jelentette: „Végre Zerffi felhozta, hogy Hajnik Pál úr rendőr igazgató Egressi Gábor tábori

jegyzeteire az előleges cenzúrát akarta használni, mit ő a factortól tud; ő ezt jelenleg, midőn a sajtó szabad, igen sérelmesnek látja, s e tárgyban – a factor még egyszer többek jelenlétében kikérdeztetvén – a ministeriumhoz, vagy az országgyűléshez folyamodni kíván. Az elnök elégnék vélte ezt hírlapilag rosszalni, – Madarász József felszólalására azonban a társaság Zerffi indítványát pártolta.”

A történetek megértéséhez tudni kell, hogy Hajnik az „előzetes cenzúrát” csak *akarta* érvényesíteni, mert a panasz elhangzásakor már megjelent Egressi röpirata, „A rácz lázadás és a magyar ügy”, amely nemcsak súlyos vádakot tartalmazott, de orvoslatot is: forradalmi diktatúrát és tömeges népfelkelést javasolt. Minden bizonnyal e javaslatok Petőfi egyetértésével találkoztak, – ha ugyan nem az ő tanácsára születtek.

6. A Nemzeti dal temesvári kottája

Ismeretes, hogy a *Nemzeti dal* megzenésítései gyorsan elkészültek. A Pesti Divatlap április 8-i szerkesztői üzeneteiben már azt írja K. Jánosnak, hogy a beküldött megzenésítését nem közlik, mert már Kálozdyét (ekkor még y-al írva) fogadták el, s „ezt már nyomják”. A lap április 22-i száma azután közölte, hogy mellékelik Petőfi *Nemzeti dalát* „Kálozdi által zenére és énekekre alkalmazva”.

Kiss József írja, hogy a *Nemzeti dal* egykori megzenésítései közül a német sajtóban a temesvári Feldinger (Földényi) Frigyesének volt a legnagyobb visszhangja. A korabeli fővárosi lapok tudósításai alapján – állapítja meg a tanulmány – a kotta április végén került a temesvári és a fővárosi könyvesboltokba.¹⁰

Az 1848. évi belügyminisztérium iratainak jóvoltából megtudjuk, hogy Preyer József temesvári polgármester április 25-én – más nyomdátérmekek kíséretében – felterjesztette a kottát.¹¹ A kis formátumú, négylapos kiadvány szerencsésen fenmaradt az iratok között. Címlapján: „*Nemzeti dal Petőfy Sándortól*. Zongorától kísért énekhangra alkalmazá és a költőnek mély tisztelete jeléül ajánlá Feldinger Frigyes.” A címlap szerint készült Weigel József könyvnyomdájában, Temesvárott. A kotta „a szerző tulajdona” (kiadása), ára 15 kr. pp. A belső oldalon a kotta és az első versszak alája írt szövege, a szemközti oldalon a további

¹⁰ Kiss József: *A Nemzeti dal egykorú fordítói és fordításai*. In: *Petőfi és kora*. Szerk. Lukácsy Sándor és Varga János. Bp. 1970. 474.

¹¹ Országos Levéltár. H 12. Belügyminisztérium, közösen kezelt (általános) iratok 1848:763.

öt versszak található. (A költeménynek a magyar szövege szerepel.) Az utolsó oldal üres. Az egész kiadvány litográfiai eljárással készült.

Temesvár tehát nem maradt el a fővárostól, hiszen Kálózdí és Feldinger kottája szinte egyszerre jelent meg. Azt látszik ez mutatni, hogy a fekete-sárga Temesvár, a birodalom egyik legfontosabb erődjé – amely nem tűzte ki 1848 őszén a magyar zászlót és 1849-ben végig ellenállt a magyar fegyvereknek – az első hetekben maga is érzékenyen reagált a forradalom eseményeire. Van valami sajtóságos abban, hogy amíg Temesvárról Feldinger Frigyes tisztelete jeléül ajánlja szerzeményét Petőfinek, – Debrecenből, pontosabban Hajdúböszörményből szinte egyidejűleg érkezik a hír Mező Dániel Petőfi-ellenes *Honfi szózatáról*. Kicsiben tükrözi ez Petőfi 1848-as fogadtatását: a szabadságeszme dalnokát méltányolják és ünneplik, de republikánus eszméivel ellenszenvet, ingerült támadásokat provokál.

URBÁN ALADÁR

A HOMÁLYBÓL

JÓKAI ÉLCLAPJAIRÓL

A magyar humorisztikus sajtó, élclapjaink virágkora a múlt század második fele. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján fellendülő élclap-irodalmunk (Nagy Tükör, Üstökös, Bolond Miska) úgy tűnik – előzmény nélküli. Lauka Gusztáv 1848. július közepén indult szintelen-élctelen Charivari-Dongóját (amely közel negyedévig egzisztált) legalábbis aligha lehet ilyenül tekinteni.

Az önkényuralom kezdeti körülményei nem kedveznek az élclapkedeménynek. A Hölgyfutár Hírharang rovatába degradálódik ismét a terét veszített humor és satíra (az utóbbi főleg az elnyomó hatalommal szemben kap szerepet, amíg a szerkesztőt, Nagy Ignácot, a Hírharang íróját és összeállítóját meg nem intik). Kevésbé sikerült irodalmi paródiák, humorban szegény eszmefuttatások továbbra is olvashatók a Hölgyfutár hasábjain, primitív karikatúra-rajzoktól kísértén; 1853 januárjától ismét önálló rovatba gyűjtve, Dongó, Szatmári mogyoró címen, ez utóbbit Butter Flórián (Lauka Gusztáv) írta.

1854. máj. 7-étől „humoristicus divatlappá” alakul át a hányatott életű Budapesti Viszhang. Vadköltészet rovat (1855. júl. 8-án indul) a Petőfi-epigonok, a népieskedők silány verselését, képzavarait, provincializmusát parodizálja. Van *Felfordult világ*, *Adoma* rovata is, Vas Gereben, Lauka Gusztáv az elsőrangú szállítói. Nehézkes, erőltetett „Kopfhumor” ez, a korszak magyar nyelvében polgárjogot nyert, találó német szóval jellemezve. Élclapjaink virágkorának előzményeiül nem ezek szolgálnak.

Az adoma-anekdota műfajának végleges meghonosodása, továbbá a néphumorral való termékenyítő érintkezésbe kerülése lesz elsőrendű tényezője a színvonalas humorisztikus folyóiratok létrejöttének (élclapjaink a magyar adoma-anekdota legfőbb forrásai). Nemzeti műfajjá válásában az adomát több körülmény segíti. Az elnyomatás korának viszonyai között, szinte küldetést tölt be a lehangolt nemzeti kedély élesztésében, a kitartás rugóinak edzésében. Közeli rokonáról, némi képp leszármazottjáról, a viccről, Freud állapítja meg, hogy az emberi

gátlások legyőzésének egyik formája. A gátlások pedig a társadalom életében éppen az erotika és a politika terén a legerősebbek, még a demokratikus társadalmakban is.

Népszerűvé válásában azonfelül egy kiváló humorista, epikánk nagy mestere, Jókai Mór bábáskodása is szerepet játszott. Jókai *A magyar néphumorról* (1860) tartott akadémiai székfoglalójában a magyar népdalokkal egyenértékű művészi teljesítménynek tartja a nép adomáit („Semmi népleírás oly jól nem rajzolja a nép életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint ahogy az képes önmagát rajzolni – adomáiban”).

Az ötvenes években kezdi meg emyedetlen szorgalommal adomagyűjtő munkásságát, székfoglalója tanúsága szerint maradandóbbnak tartja e működését írói alkotásainál. Nemcsak ő gyűjt (*A magyar nép adomái* 1856, 1857), hanem sokféleképpen szervezi is a gyűjtő munkát. A Vasárnapi Újság 1855-ben – nyilvánvalóan az ő inspirációjára – öt aranyat tűzött ki „a tíz legjobb adomára, amelyek sehol közölve nem voltak és magyar tárgyúak” (az eredményről l.: VU, 1856. márc. 9.)

Ez a nagy arányú népi-, nemzeti adomagyűjtés megújította, átalakította addig jellegtelen, nemzetközi sablonokkal dolgozó, ötleteit főként német forrásból merítő vicclapjaink, rovataink humor-készletét, népi, nemzeti árnyalásúvá formálta azt (analóg esemény tanúi lehetünk költészetünkben is). Elérkezett a pillanat egy *karakterében* magyar humorisztikus folyóirat megteremtéséhez.

*

Forradalom utáni első élclapunk, a Heckenast kiadásában megjelent, Jókaitól szerkesztett Nagy Tükör (1856. nov – 1858. jan), voltaképpen az Űstökös „előjátéka”. Jókai kora ifjúságától rendkívüli vonzalommal fordul a humor, a magyar néphumor felé. Már kecskeméti diák korában saját rajzaival illusztrált humorisztikus folyóiratot ad ki. Az általa szerkesztett Életképek, Charivari rovata, figyelembe véve jól válogatott adomáit, humoreszkjeit, freskóképeit, nem egyéb egy jól sikerült élclap ígéreténél. Ezért tanácsolja a Jókaiért különben nem lelkesedő Gyulai a Pesti Röpívek megindításán fáradozó Szilágyi Sándornak: „Hallgass Sajó (Jókai álneve) tanácsára s különösen kérd meg, hogy tárcájában sok humoreszket írjon; mert ez fogja leginkább fenntartani a lapot.” (1850. szept. 15.)

„Nem volt még ilyen dolog mi nálunk; – emlékezik a kezdetre Jókai – sem írók, sem rajzolók hozzá.” „Magamnak kellett írnom is, rajzolnom is, később segített maga a „közönség””. Olvasói mind gyakrabban jelentkeztek ötletekkel, adomákkal. Folyvást kérte a lap a művészeket és a dilettánsokat is torzképek, zsánerképek beküldésére. Forrásként

használta továbbá a szerkesztő a francia Charivari, elsősorban Grandville rajzait.

Kezdése külsőségeiben tehát sok elem a müncheni Fliegende Blätter (1844–1928) indulására emlékeztet. Alapítói Kaspar Braun és Friedrich Schneider – Jókaihoz hasonlóan – az olvasóközönség segítségére apelláltak. S rövidesen Németország minden zugából zúdultak a humorisztikus ötletek, adomák, tréfák a szerkesztők kezéhez.

A Fliegende Blätter Magyarország-szerte is nagy népszerűségnek örvendett. Egy-egy jól eltalált figurája, például a tőkés-vállalkozó alakját megtestesítő Master Vorwärts, a politikus bányász, a németországi utazásairól és tapasztalatairól tudósító báró Beisele és udvarmestere dr. Eisele nálunk is fogalommal vált. Csak természetes tehát, hogy amikor híre jár egy magyar élclap indulásának, a Hölgyfutár az alábbi módon hozza olvasói tudtára: „Egy magyar humorista, humoristikus röpíveket (à la Fliegende Blätter) szándékozik megindítani öt hetes füzetekben” (1856. okt. 25., 247. sz.)

Mérték és modell marad a Fliegende Blätter a későbbiek során is. A Nagy Tükör 6. és 7. számáról szólva újfent a Hölgyfutár jelenti ki: „mind elmésségei, mind kitűnően sikerült fametszeteivel bátran versenyezhet a világhírű 'Fliegende Blätter' bármelyik szállítmányával” (1857. aug. 8., 180. sz.). (Csupán a kuriózum kedvéért álljon itt a Nővilág egy epés megjegyzése, 1861. febr. 15-éről, az élclap-dömping idejéből. Debrecenben – írja – Repülő Lapok néven szándékoznak humorisztikus folyóiratot indítani. Ez „szerénységében látszik különbözni a többitől, mert azok csak képeiket veszik a külföldi élclapokból, de ez már címét is egy ösmert német – a Fliegende Blätter – laptól veszi. Valóban nagy szellemi nyomorúság korszakát éljük”.)

*

A kiadó és a szerkesztő öthetenként három kis íven szándékozik megjelentetni a folyóiratot (évi 2 forintért). Első számára – Jókaitól tudjuk – 36-an fizettek elő. A gátszakadás ezután történt. A 2. számmal egyidejűleg az elsőből 2. kiadást kellett kibocsátani (a tény a Budapesti Viszhang 1856. nov. 27-én „magyar irodalomtörténeti ritkaságként” véli szükségesnek feljegyezni). Az előfizetők igénye rövidesen meghaladja a tervezett 5206 példányt.

Az olvasók lelkesedésével szemben a lapok állásfoglalása nem egyértelműen pozitív. A 6. és 7. szám megjelentéről tudósító Pesti Napló glosszáírója azt remélte: Jókai felhagyott folyóirata szerkesztésével („miután e haszontalanságok nem méltók sem nevéhez, sem irodalmi állásához”. – 1857. aug. 9., 181. sz.) A Hölgyfutár viszont arra figyel-

mezteti a „humorában páratlan” Jókait: „sokkal szívesebben venné a közönség, ha ily burleszk,ephemer becsű históriák helyett oly gyönyörű regényeket írna, mint a ‚Kárpáthi Zoltán’ meg a ‚Magyar Nábob’.” (1856. okt. 27., 248. sz.) A prenumeránsok állandó gyarapodása nem látszik igazolni észrevételét (utóbb mindkét lap revideálta álláspontját).

Állandó rovatai a lapnak: a *Beszélyek és effélék*, *Satyrák*, *Genreképek*, *Versek*, *Humoristicus ötletek*, *Caritacurák*, *Furcsa ötletek*, *Adomák*, *Politikai körút gyalog* (ennek országszerte ünnevelt „szerzője” a *politikus csizmadia*, Jókai humorának egyik legsikerültebb alkotása).

Munkatársai sorában találhatjuk Bernát Gáspárt, Petőfi kedvencét, a „gazsiadái” okán elhírült humoristát, a nemes úrnak és az élőlisködő bohócnak e különös keverékét, Berecz Károlyt. Ám a döntő tényező, mind minőségi, mind mennyiségi tekintetben – az ország minden részéből érkező küldeményeket is felülmúló módon – Jókai humorban sohasem fogyatkozó fantáziája.

A politikus csizmadia elmékedései a hírlapok glossza („újdonság”) rovatának paródiája, s mint ilyen részben a napi aktualitásokhoz fűződik, részben maradandó emberi gyarlóságokat tesz élc tárgyává. A mindenkori hadijelentéseket például: „Emlékszel, ugye, tavaly, mikor olyan javában folyt a háború (a krími háborúról van szó) a muszkák minden ütközet után azt jelentették, hogy nekik az egész hadseregükből csak egy emberük esett el, de már *az is egészséges*”. (1856. 1. sz.)

A politikus csizmadia nem Jókai találmánya, bár előzménye már az általa szerkesztett Délibáb Hugli borbélyában is felsejlik. A világ eseményeit az egyszerű ember bölcsességével, olykor tudákosságával kommentáló figura Európa csaknem minden jelentősebb élclapjában föllelhető ez időben. Jókai érdeme, hogy jellegzetesen nemzeti karaktert formált belőle, viszi is „munkatársként” előbb a Magyar Sajtó, utóbb az Űstökös hasábjaira (itt 1860. okt. 27-én öltözteti magyar ruhába).

A Nagy Tükörben az adoma-tár játssza a vezető szerepet, a műfaj legnépszerűbb hazai típusai a színész, a diák, a zsidó, a cigány, a városban botladozó falusi felvonultatásával. Napirendre kerül társadalmi életünk sok kérdése is, viszonyainkból következően, nem a satíra, hanem a humor hangnemébe ágyazottan. Irodalmi paródiái közül az irodalmunk külföldi népszerűsítésén nagy szorgalommal, de fölöttébb balkezesen munkálkodó Kertbeny Károly, „Kertbőlki” németre fordított magyar népdalai (3–4. sz.) keltettek tetszést. Országos sikert aratott, mondhatnók „slágerre” lett az 1858-as lapszámonkénti egy krajcáros illeték elrendelését hírül adó *Szaladj, szaladj, jön a billog* című Kakas Márton-vers (8. sz.)

A Nagy Tükör megszűntének oka Jókai sok irányú elfoglaltsága. A Vasárnapi Ujság mellett főmunkatársi minőségben a Magyar Sajtónak is ő lesz 1857. jún. 6-tól szellemi irányítójává.

*

A Nagy Tükör sikere, az országos méreteket öltött adomagyűjtés hatalmas anyaga, egy hetenként megjelenő humorisztikus folyóirat alapítására készítették Jókait. Az ötlet már 1857 végén felvillant. Áttekintve az 1858 első felében létesülő sajtótermékek névsorát, írja: „s e roppant sokaságban nincs egy kritikai lap, nincs egy humoristico-satyricus-lap, pedig mennyire volna dolga mindkettőnek”¹

1858. aug. 21-én, szombaton tűnik fel pályáján az Üstökös (1858–1918) kis íven, „sok képpel ellátva”, évi 6 forint előfizetési díjért. Felelős szerkesztője s egyben kiadója Jókai Mór, az egyes számok Heckenast nyomdájában készülnek. Nevét az 1857 nyarán feltűnt Donati-féle üstököstől nyerte, amelyről úgy hírelett, össze fog ütközni a Földdel. („A néphit háborút jósolt belőle. Akkoriban ez volt az általános imádság: háború”).

Rendre visszatérő rovatai a *Költemények*, *Elbeszélések és történeti adomák*, *Borkorcsolyák*, *Feljegyzésre méltó dolgok*, *Aranymondások*, *Szép hegedűszó*, *Kapaciózus kérdések*, *Retrospectus*, *Távírtati sürgönyök*, *Kocsmai diplomaták*, *Hiteles hírek*, *Tutti frutti*, *Keserű cseppek*, *Humoreszkek*, *Korrajzok*, *Szatírák*, *Epigrammák*, *Tréfák*, *Adomák*, *Furcsaságok*.

S e változatos, mindig újulni kész rovat-áradat mögött jelentékeny részben Jókai kimeríthetetlen találékonysága áll – szerzőként vagy szerkesztőként. „Hogy tárgyamból nem tudok kifogyni – írja – abban segítségemre van maga a közönség. Ami csak jellemző adat felmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy-egy ismeretlen jóbarát... mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem”²

A beküldött ötleteket a szerkesztő sokszor kezeli nyersanyagként, s hajt végre rajtuk stiláris és egyéb szempontból indokolt változtatásokat. A lap egy-egy hosszabb lélegzetű vállalkozása, a *Kukliné prédikációi* sorozat például Jókai mellett „beugró” szerzőket feltételez. Elgondolárait, a jártában-keltében hallottakat-olvasottakat rögzítő témanoteszei,

¹ VU, 1857. dec. 6., 49. sz.

² Jókai Mór *önéletrása*. PH, 1896. aug. 4.

arról tanúskodnak: nemcsak kapott, de ő is adott inspirációkat rajzolónak, írónak.

A névtelenségben maradt humorfák és az Ústökösben csak rendszeresen dolgozó szerzők mellett állandó munkatársak (Dienes Lajos, Gyárfás Ferenc, Balogh Zoltán) és kéziratot rendszeresen küldők (Kukorica János: Tamásfi-Tomsics Gyula, Kappan Tóbiás: Kiss József, Bicegő Dani: Dobos Dániel) segédkeznek a szerkesztőnek a lap készítésében. Dienes 1863. ápr. 25-től 1865. aug. 25-ig ideiglenesen szerkesztője is lesz. A főmunkatárs és kiadó-tulajdonos Jókai marad, (akit a Honban elkövetett sajtóvétségéért 6-ról 1 hónapra mérsékelt börtönbüntetéssel sújtanak) a lényegesen mindez nem változtat. Jókai – mint az az *Azért az „Ústökös” még is csak megírom* című, 1864. szept. 24-én közölt versében olvasható – változatlanul gazdája maradt az Ústökösnek.

Roppant nyereséget jelentett a lap számára Jankó Jánosnak állandó munkatársként történt alkalmazása (l. *Előfizetési felhívás*. 1863. jún. 13.). A „rajztooll humoristája” – ahogyan Lyka Károly nevezte Jankót – a 19. század második felének legnagyobb magyar karikatúrismegteremtője és fejlődése útjának évtizedeken át meghatározója. Jókai humorra Jankó karikatúráiban talált méltó szintű és jellegű rajzos megjelenítésre. Nemcsak küldetésük (nemzetivé tenni egy lényegében adoptált művészeti ágat), hanem alkatuk is azonos. Jankóból éppúgy, mint Jókaiából hiányzott a szatirikus hajlam, apadhatatlan humoruk leggazdagabb forrása a helyzetkomikum.

Jankó – nem rendszeresen – 1858 óta dolgozott az Ústökösnek (egy-egy illusztráció arra engednek következtetni, hogy már a Nagy Tükörnek is). Közreműködése 1861 táján sokasodik. Ez idő tájt kap a rajz mind nagyobb szerepet, az addigi betű-tengert alig egy-két illusztrációval megszakító Ústökösben, sőt (klasszikus élclaphoz méltón) lesznek gyakorivá a néhány szavas szöveggel kísért képsorok, főként az Októberi Diploma kibocsátását követően, az országgyűlés ülésézése és a Schmerling-provizórium idején.

Jankó a rajzos megjelenítője az Ústökös több, fogalommá vált alakjának, magának Kakas Mártonnak, Tallérosy Zebulonnak, az egymással örökösen pörben álló Magyar és Német Miskának (az az utóbbiaknál, az e művészi korszakára fölöttébb jellemző, két figurás, kontrasztos megformálás is tettenérhető). Magyar Miska egy életképből kilépő, realisan megrajzolt magyar paraszt, (korábban: nemes), Német társa a torzítás eszközével ábrázolt, s ez a beállítás rendkívül hatásosan jár kezére a kettőjük között elhangzó párbeszédnek.

*

Az Űstökös jól kiépült adatközlő hálózata, Jókai rendkívüli problémalátó és szelektáló képessége, s a problémákat azonnal a humor nyelvén megfogalmazni tudó készsége, tette igazán elevenné a lap sorjázó számait a kor eseményei tükrözésében. Figyeljünk csak a kortárs-reflexióra: „Petőfivel elveszett nemzetünk költője. – Azóta nem volt, aki nekünk énekeljen, aki hangot adjon érzelmeinknek, óhajtásainknak s örömeinknek. – Egy sereg új és nem új dalnok jól és rosszul zengicsélt ugyan, de mindig éreztük a ‚költő’ hiányát. Arany és Tompa elhallgatnak, vagy csak maguknak daloltak. – Egy költőnk volt pedig nekünk, kit mindenki ismert és mégis senki sem ismert; tán magamagát sem ismerte . . . Még nevet is adott magának . . . ‚Kakas Márton’ . . . s addig tréfált, hogy íme egyszerre a ‚nemzet költője’ lett. Igen. Avagy ki érzi meg e nemzetnek minden érlüktetését, úgy mintha éjjel-nappal rajta tartaná a kezét e nemzet üterén . . . kinek van hangja azonnal fájdalomra, s örömrre, ha kell? . . . A költő tiszte, hivatása, kötelessége ez . . . Ime, ez a nemzet költője: ez Jókai! Más ne tartson e névre most gényt!”³

A kijátszás lehetőségei persze adottak, mondhatnók kötelezőek, a nemzetközi politika eseményei témául választása például (s ez még csak emeli a humor hőfokát): „Kedves barátom, európai béke” / – „Nem gyógyít tégedet meg semmi úgy / Mint a szabad lég- és szabad szó” /.⁴ Vagy: egy másik Kakas Márton-vers, a cigány jég közé szorult csónakjáról szóló adomából keletkező: „Kiabál emberül / Nézik s nem kívánnak segélyre menni / Mintha ‚nagy hatalom’ volna valamennyi” /.⁵

S mert a politikusokkal foglalkozó vicceket szigorú rendelet tiltotta⁶, az abszolutizmus intézményei, rendeletei váltak az Űstökös humoristái, karikaturistái élcelődése céltáblájává. A sajtó ügyekben intézkedő, hírhedt 4. § vagy a Jankó által rajzolt, korszakunk talán legsikerültebb karikatúrájának mondható, *Szólás szabadság kényes körülmények között*⁷; ketrecben, ágyúktól, katonáktól körülvéve tanácskozik az országyűlés.

Direkt fellépése a lapnak a nemzeti egység védelmében csak az 1861-es országyűlés idején tapasztalható (korábban valószínűleg a szerkesztő szelekciója tanácsolhatta el, mint azt a Vasárnapi Újság esetében is láthattuk – a „társadalmi békét” veszélyeztetők írásait, rajzait). Az

³ A Nép Újsága. 1859. dec. 4. Különfélék.

⁴ *Egy beteg collegához*. 1859. szept. 10., 2. sz.

⁵ *Régi mese*. 1860. jún. 30., 9. sz.

⁶ L. Ű, 1859. dec. 3., 14. sz. 112.

⁷ 1861. jún. 15., 7. sz.;

*Inter duos litigantes tertius gaudet*⁸ figyelmezteti a Felirati és a Határozati Párt egymással vetélkedő táborát, a közös ellenségre, Bécsre.

Keményebb hangú ezeknél, s már-már a szatúra határát súroló a Vajda János azonos című röpirata ellen írt, *Önbírálat* című, Kakas Márton-vers⁸. A birtokos nemesi vezetésből kiábrándult, a polgári fejlődés érdekében még a közjogi engedményeket is elfogadhatónak vélő Vajdát támadja Jókai, aki a – szerinte – lassan eredményre jutó nemzeti egységfrontot és annak vezető osztályát érzi megtámadottnak.

*

Az Űstökös legfontosabb, az aktualitáshoz leginkább simuló közlendőjét az egyes számok élén olvasható Kakas Márton-versek alkotják. Vezércikkek ezek a humor nyelvén, és sokszor a humortól is menten egy humorisztikusnak kreált figura védelmet nyújtó köpenyét kölcsönözve.

Kakas Márton szülőházája a Vasárnapi Újság. Itt tűnik fel 1856-ban rövidesen nagy népszerűsége jutó rovataiban: *Kakas Márton a színházban*, *Kakas Márton a műtárlaton*, *Kakas Márton imitt-amott*. Am az Űstökösbe, „átlépő” Kakas Márton sajtósájos metamorfózison megy keresztül. A tősgyökeres falusi úr, az élclapirodalom fogalomává lett nagy sikerű alakjainak, a Master Vorwärtseknek szerencsés kézzel alkotott rokona, aki jóízű bölcsességgel kalauzolja járatlan, vidéki atyafiait Pest kulturális látnivalói közt (latejner változata a később keletkezett népi figurának, a *politikus csizmadiának*) – egyszerre Jókai alteregójává avanzsál.

Kakas Márton szerepváltozására (egy jó élclapfigura feláldozása árán is) a „csörgő sapka alatt harcoltak a koreszmék” teóriájának tapasztalt igazsága vitte rá a szerkesztőt. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján Jókai még az emigráció működését figyelni reménységgel. Az Űstökös 1861. jan. 5-i száma Kossuth felismerhető képét hozza, Kazinczy verssorai illusztrációjaként: „Közel hozzád, távol tőled / Gondolatom csak felőled” (*Magyar klasszikusok illusztratioi*). Erről tanúskodik egy, az országgyűlés ülési idején megjelent Kakas Márton-vers is: „Van nekem egy bátyám szép Magyarországon, / Jó táblabíró az igazi fajtából / Én meg vagyok rongyos legionarius / Hazámnak földétől és szívetől távol . . . Bátyám álmodik lágy párnán sült galambbal / Mit én készen viszek majd számára haza / Nekem van jó, áldott vontcsövű fegyverem, / És van szabadságom – s a bátyámnak ez nincs”⁹ Garibaldi és a

⁸ 1862. aug. 9., 6. sz.

⁹ *A legionarius dala*. 1861. jún. 22., 8. sz.

seregében újjászervezett magyar légió talán sohasem volt annyira népszerű országszerte, mint éppen ezekben a hónapokban.

Kakas Márton, az élclapi figurának és az alteregónak ez a sajátos keveréke elmélkedhetett arról, amiről Jókainak, az írónak és publicistának nem lehetett. Az élclap ellen alkalmazott politikai megtorlás csak presztízsét emelte volna, az ellenében eljárót nevetségessé téve. A kortársak mindenesetre a cinkos méltánylásával értékelték e hetenként ismétlődő produkciót. Jókai unokahúgától, Váli Maritól tudjuk, hogy az olvasók java részt betéve tudták a verseket és idézték alkalom adtán.

Kakas Márton népszerűsége minden elképzelhető felülmúlt. A *Kalauz* versben fejezte ki hódolatát Márton napjára „Új divatú főveget neveztek Kakas Márton sipkának”¹⁰ Debrecenben, a Várad utcában pedig csapszékét.¹¹ Egressy Samu *Kakas-csárdást* szerzett,¹² Csúry József szerzeményét, az 1862-ben elkészült *Kakas Márton nótáját*, választókerületének, Siklósnak zenekedvelői, Jókainak ajánlották. Három humorisztikus orgánium próbált szerencsét nevével, 1879-ben Egerben a Kakas, Rákosi Viktor folyóirata, a Kakas Márton (1894–1914) és 1936-ban Akronban a Kakas Márton Lapja, sőt egy osztrák is, az 1861-ben, Bécsben induló Kikeriki, a császárváros egyik legjobb vicclapja.

Kakas Mártont, a rendszeresen szereplő, egy-egy magatartásformát, politikai elvi álláspontot, a változó körülmények között találóan megjelenítő figurák sora veszi körül. A népi szemlélet képviselője a *politikus csizmadia* (megalkotóját 1863-ban a pesti csizmadiacéh tagjává választotta).¹³ Tallérosy Zebulon, a mindenkori helyzethez esetlenül és meggyőződés nélkül alkalmazkodó köznemes tulajdonságainak hordozója, Mindenváró Ádám személyiségét „beszélő neve” jellemzi (ők ketten az 1869-ben írt Jókai-regénybe, *A kőszívű ember fia*iba is helyet kapnak). Isztrikuc és Naszalmicseszkul, a Birodalmi Tanácshoz csatlakozott nemzetiségek elképzeléseinek szóvivői.

1860/61 táján a *politikai humor* válik uralkodóvá az Üstökösben is, ám – hasonlóan a korábbi évekhez – nem szűnik figyelemmel kísérni a közélet más területeit sem. Ezért nem vesz üdeségből, változatosságából a provizórium idején sem úgyszólván semmit, amikor az éltető levegőjüktől, a politikától fosztott élclapok (Bolond Miska) színük vesztetté válnak.

¹⁰ Hölgyfutár, 1860. jan. 19.

¹¹ Uo. 1859. márc. 29.

¹² Uo. 1856. dec. 6.

¹³ VU, 1864. jan 24., 4. sz.

Minőségében más nemű kapcsolat fűzi Jókai lapjait a Nagy Tükört és mindenekelőtt az Üstököst, a Fliegende Blätterhez, mint annak magyar epigonjait. Az Üstökös úgy viszonylik a Fliegende Blätterhez, mint a Budapesti Szemle az Edinburgh Review-hez vagy a Revue des Deux Mondes-hez a Vasárnapi Újság a London Illustrated News-hez vagy a lipcsei Illustrirte Zeitunghoz; egy laptípus magas színvonalú honosításáról beszélhetünk az Üstökös esetében is, egy világirodalmi rangú megfelelő példájából kiindulva.

Az Üstökös humora, a népi-nemesi gyökerekből táplálkozó nemzeti humor, előzménye a polgári humornak. Annak a *vidéki* Magyarországnak humora ez, amelynek városai közül Pest-Buda legfőljebb csak a primus inter pares szerepét játssza. A polgári humor megteremtője élclapi szinten, az Ágai Adolf szerkesztette Borsszem Jankó lesz, a metropolissá növekvő Budapest és a polgári fejlődés magasabb grádusára lépett Magyarország reprezentatív humorisztikus folyóirata, nem utolsósorban annak a szerencsés szintézisnek eredményeként, amelyet az Üstökös képviselte népi-nemesi forrásokból származó humorral sikerült létrehoznia.

MIKLÓSSY JÁNOS

SZEMLE

KULTÚRA ÉS SZEMIOTIKA*

1. A viszonylag fiatal szemiotikának jelentős múltja van már. Erről a múlttól való tájékoztatás a szándéka a két szerkesztőnek. Úgy vélik, hogy egy általános tudománytörténeti bevezető helyett hasznosabb, ha „a tájékozódást elősegítő gondolattal” indítják a kötetet (9). Ebből a tájékoztató *Bevezetés*ből sokat megtudunk a magyarországi szemiotikai kutatásokról. Jelentős mozzanatnak tartják az 1974-ben Tihanyban rendezett *Kultúra és szemiotika* témájú nemzetközi konferenciát, amelynek programja a magyarországi szemiotikai kutatások két jellemvonását világította meg. Az egyik az, hogy a szemiotikát társadalomtudománynak tartják, a másik pedig az, hogy interdiszciplináris jellegét nagymértékben biztosítják. Különösen a lélektan, a tömegkommunikáció-elmélet, a rendszerelmélet igyekszik hasznosítani a szemiotika eredményeit.

A kötet négy részből áll. Az elsőben rendszerező jellegű és befejezettségéről tanúskodó dolgozatok olvashatók. Ezek főbb témakörei: az általános jelelmélet, jeltipológia, továbbá a költői nyelv, a film, festészet, zene stb. szemiotikai kérdései.

A második rész dolgozatai, ahogy a fejezetcím is jelzi: kutatási beszámolók. A szerkesztők minősítése szerint a beszámolók „úttörő dolgozatok . . . amelyek folytatásához még igen sok részletvizsgálatra van szükség” (10). Tárgykörük változatos: zeneelmélet, etnográfia, kultúraelmélet.

A harmadik rész a tihanyi konferencia tagozati üléseiről készített összegezéseket (nem a jegyzőkönyveket, hanem az utólag készült beszámolókat) foglalja magába. Ezek négy diszciplína témakörébe tartoznak: néprajz, vizuális kultúra, irodalom és nyelv, ismeretelmélet.

A negyedik rész a magyar szemiotikai kutatások bibliográfiáját tartalmazza (amelynek a szóba jöhető ellenérvek ellenére talán mégis hibája a magyar szerzők külföldön megjelent munkáinak az elhagyása;

*Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Gráfik Imre és Voigt Vilmos

és vannak másfajta hiányok is, például Miklós Pál idevágó munkái nem szerepelnek).

Magát a válogatást általában jónak tarthatjuk még akkor is, ha különben elismerjük, hogy mint minden válogatás, ez is vitatható értékű, hisz tagadhatatlan, hogy a válogató(k) szubjektivitása nem kis mértékben szerepet játszik benne. Különben egy ilyen változatos tartalmú, túlon túl tág tárgyköroket magába foglaló és éppen emiatt jelentős kötet egészének ismertetése érdemben aligha elvégezhető feladat. Célként ennél jóval kevesebbet lehet kitűzni: az ismertetést egyetlen kérdéskörre, az irodalomtudomány és a szemiotika kapcsolatára kell leszűkítenünk.

2. A *Tanulmányok* című részben három dolgozat foglalkozik a szemiotikával összefüggő irodalomtudományi kérdésekkel.

Skwarczyńska Stefania témája a „konkrét költészet”, egy új, avantgarde jellegű és vizuális (grafikai) költészet típus (pl. a vers egy betűkkel teleírt szárnyú lepke), amely az idő és még inkább a tér kategóriáit hasznosítja, és amely több is, más is, mint a képvers vagy a lettrizmus. A szerző szerint az esztéták, a művészetfilozófusok és a kulturológusok (a szerző, illetőleg a fordító műszava) nagy érdeklődést tanúsítanak iránta, az irodalomtudomány képviselői viszont elzárkóznak tanulmányozásától, mert – mint állítja –, „kiérleletlen kísérlet”-nek tartják (434). Úgy véli azonban, hogy a „konkrét költészet” tanulmányozása, a vele való elméleti foglalkozás irodalomtudományi feladat: lehetőség és szükségesség is. Hogy miért az (és hogy minek a félreértéséből fakad az irodalmárok tartózkodása), azt szemiotikai alapon próbálja megmagyarázni. Ehhez a végső forrás az egyes művészeti ágak és az irodalom „jelei” közötti analógia. Az újat jelentő „konkrét költészet” alapja a művészetek szintézisének régi, több mint egy évszázados gondolata. De itt most nem arról van szó, mint korábban, hogy a költő „szavak segítségével vigye be a költészetbe más művészeti ágak tulajdonságait” (137), hanem többről: a nyelv anyaga mellett és nem a szavak közvetítésével a képzőművészetek anyagát (pl. a papírlap mellett a kőlapot) és technikáját vonja be a költészetbe. Vagyis a „konkrét költészet” tanulmányozását magáénak vall(hat)ó poétika nemcsak nyelvi jelekkel, hanem más jelekkel, nemcsak a nyelvtudományi értelemben vett nyelvvvel, hanem annak körén kívül eső (képzőművészeti) nyelvekkel is foglalkozhat és kell hogy foglalkozzon.

Péter Mihály egy kevésbé számon tartott Puskin-vers (*Feleségemhez*) elemzésének ürügyén a költői nyelv szemantikájáról ír. A kiindulópontja Lotman alapján az, hogy a művészi szöveg szemantikai elemekből épül fel és ebből következően a szöveg jelként fogható fel (a szöveg fogalma azonos a jel fogalmával), „egy sajátos tartalom egyedülálló, *ad*

hoc megkonstruált jeleként jön létre”, és mégis megvan „többféle olvasatának elvi lehetősége” (152). Így függ össze egy vers (a szemiotika egy ágaként felfogható) szemantikája az ugyancsak szemiotikai meg-
alapozású értelmezési lehetőséggel.

Szegedy-Maszák Mihály *Kemény Zsigmond regényeinek idő és tér kategóriáit vizsgálja*. Abból indul ki, hogy a regény összetett jelrendszer, benne a tér- és az időszerkezet a többivel konvenciórendszert alkot, és olvasásának, megértésének is megvan a sok tényezőtől függő szabályrendszere. Szemiotikai elméleti alapvetéséből és vizsgálataiból levont legfontosabb idevágó következtetése az, hogy Kemény „konvenciórendszere meglehetősen egyedülálló a magyar irodalomban”, ami regényeinek befogadását nagymértékben nehezíti (164).

A kutatási beszámolók közül többnek is van irodalomtudományi vonatkozása. Halász László a műalkotások „változtatásával” kapcsolatos értékelés-vizsgálatokról szólva a többszörös konnotációkból és a műalkotásnak mint jelek halmazának a felfogásából fakadó nehézségekkel foglalkozik. É. Kiss Katalin a műfordítás szemiotikai problémáit érinti a Shakespeare-sonettek magyar fordításai alapján. A műfordítás igazi nehézségét abban látja, hogy a jelek „a valóságem más-más tulajdonságait hangsúlyozzák” (319), a műfordítónak a jelek tartalmának sokféle külső és belső kapcsolatát kell megtalálnia és egy másik nyelvre átültetnie, ahol ugyanazon kapcsolatok megfelelőit kell felfednie. Bohuslav Beneš a szóbeli és irodalmi elbeszélések szemiotikai rendszerbeli helyét próbálja megvilágítani. Az össznépi kultúrához tartozónak véli és végső fokon abban „az alapvető szemiotikai sorban” helyezi el, amelyet így nevez meg: „valóság – tradíció – (a valóság) konkrét ábrázolása” (324).

Végül az irodalomszemiotikai szekció üléseiről szóló beszámolókból a főbb vitatémákat ismerhetjük meg: a műalkotás mint szuperjel, a peirce-i triadikus és a saussure-i diadikus felfogás, az ikonitás mint központi fogalom és az ikonitás viszonya a szimbólumhoz, az irodalmi szövegek vizsgálata (ebben a nyelvészeti és az általános szövegelméleti alapok önmagukban nem elégségesek), az elbeszélés mint a mélyszerkezet parafrázisa (ezzel összefüggően: a szereplők a mélyszerkezetben „individuum-változók”), a műalkotás egészének mint jelnek és a szöveg-
egész jelentésének a viszonya.

3. A tanulmánykötet – szándéka szerint is – tájékoztató a szemiotikai nézetekről és kutatásokról és ezen belül az ismertetés témájául kiválasztott irodalomszemiotikáról is. Így a fentebb felvázoltak és egyáltalán a kötetbe foglalt valamennyi tanulmány, a kultúra és szemiotika nagy problémaköre a kérdések továbbgondolására készített. Természetesen elsősorban nem arra, hogy azt keressük és hibáztassuk, ami nincs

vagy alig van, és jó lenne, ha szerepelne, ha vele is foglalkoznának (pl. a következő jelenségekre vonatkozó vizsgálatok: az irodalomkritika mint szemiotikai rendszer, mint másodlagos nyelv, metanyelv vagy a francia szemiotikusoknál divatos „írás” (écriture) és az olvasás, értelmezés szemiotikai dimenziói vagy filmtechnikai analógiák az irodalmi művek szerkezetében, kompozíciójában vagy a stílus mint konnotáció stb.). Meditálni azonban nem elsősorban ezeken kell, hanem az irodalom-szemiotika produktivitásán és távlatán.

A tanulmánykötet és sok más ehhez hasonló kiadvány alapján nem nehéz megállapítani, hogy az eddigi vizsgálatok kétségkívül hasznosak, hogy a szemiotika az irodalomtudományban is termékenyítően hatott. Az irodalmi jelenségekkel, mindenekelőtt az irodalmi művel analóg felépítést mutató sajátos rendszereknek, elsősorban a nyelvek mint jelnek a tanulmányozása kedvezően hatott az irodalomtudományi kutatásokra is. Ennek következtében többet tudunk alapvető fogalmakról (pl. az irodalmi műről és jelentéséről, belső és külső viszonyainak egységéről), és ezeket szélesebb összefüggésrendszerben helyezhetjük el, mint korábban. És sokat javult a műelemzés technikája nemcsak a hagyományos eljárásokhoz, hanem az ugyancsak újnak számító strukturalista szempontokhoz, azok egyoldalúságához (a zárt rendszerről szóló felfogáshoz) viszonyítva is. Továbbá ugyancsak a múlthoz viszonyítva állíthatjuk, hogy jobb lehetőség teremtődött az irodalomnak más (szemiotikai rendszert képviselő) művészetekkel összekapcsolt vizsgálata, hogy ennek eredményeképpen egy összehasonlító művészettudományt alakítottak ki. Érdeme az is, hogy fokozta a kutatási igényeséget azzal, hogy megkívánja az irodalmi jel és jelölés összes vonásainak és valamennyi összefüggésüknek a vizsgálatát. Az ezutáni tennivalók egy része éppen abból fakad, hogy pótolni, kiegészíteni, kiteljesíteni kell a vizsgálatok körét: a jelként felfogott mű egy-egy vonása helyett valamennyit kutatni kell.

Ez utóbbi és minden más ehhez hasonló igény mind az irodalmárt, mind pedig a – jelzett ok miatt univerzális – szemiotikust a jelenlegi fejlődési szakaszban más, ugyancsak átfogó (keresztmetszet) tudományok felé közelíti. Jelenleg az interdiszciplináris szövegnyelvészet a maga sokféle elméletével játszik erőteljes integráló szerepet. S hogy az irodalom-szemiotika és egyáltalán az irodalomtudomány idekötődhetik, annak nemcsak az az oka, hogy a kultúra termékei szövegek és ezen belül az irodalmi mű szintén szöveg, hanem az is, hogy nagyon sok új szövegelmélet szemiotikai megalapozású, így a szemiotika szövegnyelvészetként megújított, megerősített produktivitással szolgálhatja az irodalomtudomány ügyét. Gondoljunk például a francia szemiotikusok narratív szövegelméleteire vagy S. J. Schmidt szövegsemantikai iro-

dalomelméletére (*Text und Bedeutung*. – Sprachphilosophische Prolegomena zu einer textsemantischen Literaturwissenschaft 1970). Végül a szövegnyelvészet erősíti az irodalomszemiotikának a kommunikációelmélettel már kialakult kapcsolatát, emiatt a „szöveghez” kötődő integrálódási folyamatnak a kommunikációelmélet is része.

A fentebb ismertetett dolgozatok is ilyen irányban mélyíthetők el: (1) a „konkrét költészet” mint egy sajátos szövegezési mód is tanulmányozandó, amelynek „tudományos poétikájába” egy vizuális szövegelmélet és egy sajátos befogadáselmélet is beletartozik, (2) a költői mű szemantikája a szövegegész jelentésével függ össze, egységét és többféle értelmezési lehetőségét a szövegpszemantika és szövegpragmatika egyaránt biztosítja, (3) az idő és a tér szövegfogalom (a szövegidő lehetőségeit különben is Szegedy-Maszák jól kiaknázza).

Ennyiből is látható, hogy az irodalomszemiotika továbbfejleszthető és a nagyobb produktívitas (elsősorban az irodalmi mű jobb megközelítésének érdekében) tovább is fejlesztendő. Jelenleg leginkább a szemiotika és a szövegnyelvészet „társulása” látszik a leghasznosabbnak. Ez a tágabb keret a kultúra jelrendszereiben belül esik. Különben az integrálódás lehetőségeit végül is a jelszerűség biztosítja. Ilyen alapon az irodalomtudomány mind az elméletalkotás, mind pedig a tényleges, konkrét kutatások területén egyre jobban ki tudja majd elégíteni az általános tudományelmélet igényeit.

Az ismertetett kötet a múlttól, az addigi kutatásokról tájékoztat elsősorban. De jelentőségét fokozza, hogy szemlélete, elvei alapján a távlatra is kitekinthetünk. (Akadémiai Kiadó, 1981.)

SZABÓ ZOLTÁN

A JELENTÉSEK SZÜLETÉSE

JÓZSA PÉTER – JACQUES LEENHARDT:
KÉT FŐVÁROS – KÉT REGÉNY – KÉT ÉRTEKVLÁG

A művészetfilozófia mindig is számolt azzal, hogy az alkotó, az előadó közönsége műveltségéhez és érdeklődéséhez szabja műve szándékát, hangvételét, nyelvét, témáját, hozzá igazolva választja meg műfaját. Nemcsak azért, hogy sikert arasson, hanem hogy egyáltalán értő fülekre találjon. A művészetértés másik előfeltételére, a befogadó viselkedésre mindaddig nem fordítottak különösebb figyelmet, amíg a befogadásesztétika, majd a recepciótörténetként újraértelmezett irodalom-

történet be nem sorolta a művek, a szövegek nyitottságát, sőt: alkotó interpretációra, konkretizációra, közelebbi meghatározásra felhívó jellegét, valamint a hatástörténet jelentést és élményt formáló szerepét az irodalomelmélet legfontosabb kérdései közé. A különböző archaizáló művészeti áramlatok elemzésében ugyan korábban is nagy súlyt kaptak az újraértelmezések és a korszakos újításokat szülő, teremtető félreértések, de ezeket még könnyen meg lehetett magyarázni a példa és az utánzás történelmi avagy földrajzi távolságával. Mivel a vizsgálódások zömmel a mindenkori művelt társadalom dokumentumaira szorítkoztak, a történelmi társadalmak kulturális rétegzettségére – a társadalmi távolságok ténye – legfőképpen a provinciális vagy népművészeti termékek kapcsán került szóba. Az általános olvasnitudás korában az irodalmi szövegekhez való viszonyban is tetten érhető társadalmi távolságok következményeire, a mű helyhez és időhöz kötött jelentése társadalmi variánsaira az olvasásszociológia hívta fel a figyelmet –, miután sikerült túllépnie a piackutatói technikával feltárt tetszísítéletekből nyert népszerűségi listák összeállításán.

Józsa Péter és Jacques Leenhardt magyar–francia összehasonlító olvasásszociológiai kutatásának 1981-ben *Két főváros – két regény – két értékvilág* címmel megjelentetett összefoglalója (franciául: *Lire la lecture*) már ezen újabb művészetszociológiai törekvések eredménye. Egyben annak is bizonyítéka, hogy az olvasáskutatás bevonhatja és be kell, hogy vonja kérdésfeltevéseibe, hipotéziseibe és elemzési szempontjaiba az irodalomelmélet és a tudásszociológia megismerési érdekét, általánosan elfogadott – vagy éppen vitatott – elveit. A vizsgálat úgynevezett nyitott kérdésekkel (tehát nem válasz-alternatívák megadásával) igyekezett feltárni az olvasói élmény diszkurzív ítéletekben megfogalmazható összetevőit, az olvasói vélemény és értékelés ideológiai és tapasztalati forrásait két, nagyjából azonos létszámú és társadalmi összetételű magyar, illetve francia mintán. A gondosan megszerkesztett kérdőívükre kapott válaszok tipizáló kódolása és összefüggéseket kereső értelmezése során a szerzők olyan megállapításokat tehetek, amelyek nemcsak az irodalomolvasás folyamatának kognitív mozzanatait világítják meg, hanem a magyar és a francia társadalom kulturális rétegződéséről, különböző foglalkozási csoportjainak politikai, ideológiai és morális beállítódásairól, életviteli elveiről, s a társadalmi és egyéni konfliktusokat megoldó, elfojtó vagy elsimító mentális mechanizmusairól is tudnak újat mondani. Sőt, a kutatás tapasztalata alapján néhány érdekes kommunikáció- és irodalomelméleti hipotézist is megfogalmazhattak.

A szociológiáról azt tartják, hogy társadalmi tényekkel foglalkozó szigorú, ellenőrizhető kijelentésekre törekvő tudomány. Egy olvasás-

szociológiai vizsgálatról szólva indokolt felvetni a kérdést: mennyiben társadalmi tény a karosszékeben olvasgató, az íróval kapcsolatot teremtő, magános olvasó tevékenysége?

Józsa és Leenhardt nem a szerző és a befogadó között kibontakozó dialógusnak vagy olyan kommunikációnak tekinti az olvasást, mely kimerülne a közlemény passzív „vételében”, hanem alkotási folyamatnak, mellyel „az egyének és a társadalmi csoportok egymáshoz beszélnek és megformálják egymáshoz való viszonyukat a társadalmi egészen belül” (29). Ez a feltevés persze bizonyításra szorul s első felének igazolásával – hogy az olvasás a társadalmi csoportok közötti kommunikáció terepe volna – a szerzők adósak maradnak. Hiszen éppen azt tárják fel, milyen – gyakorlatilag leküzdhetetlen – akadályok torlódnak a kölcsönös megértés útjába: az egyes olvasatok és élménytípusok egyfelől a befogadók életvilágában kialakult és fenntartott értékorientációk, észlelési és gondolkodási sémák, cselekvési beállítódások és tapasztalatok fényében alakulnak, másfelől nagymértékben azon múlnak, milyen korábbi olvasmányélményekkel, befogadói várakozásokkal (irodalmi kultúrával) fordulnak a szövegekhez. Következésképpen az irodalmi művek társadalmi funkciója nagyrészt a meglévő elképzelések, elfogultságok és előítéletek megerősítésében rejlik, beleértve az adott szociokulturális közegben az irodalmi szövegeknek tulajdonított funkció visszaigazolását is. Az irodalmi textus mintegy pretextusként szolgál: konkretizálандó „előzetes szöveg” és ürügy, alkalom a saját attitűdök értelmes rendszerben való szemléletére. Ha az élettapasztalat, a mindennapi életvilág begyakorolt, a viselkedést és a jelentésadást egyaránt vezérlő értelmezései nem igazítanak el a regény világában, az olvasó megpróbálja azt magához hasonítani vagy sztereotípiákba beszo- rítani s magától távortartani. A csak felületesen vagy rosszul ismert világban játszódó regényt tanmesének (a magyarok Perc: *A dolgok* c. regényét) vagy egzotikus krónikának (a franciák Fejes *Rozsdatemetőjét*) tartja. A számára is ismerős világ elemeiből építkező, de szenttlen stílusú, érzelmi azonosulásra lehetőséget nem hagyó, „kellemtelen” regényt szociográfiaként kezeli (a magyarok a *Rozsdatemetőt*), vagy érvényében – marginális egyénekre, helyzetekre – korlátozza (egy francia csoportok *A dolgokat*). Ideológiai szempontjai és befogadási horizontja dönti el, hogyan határozza meg önmaga számára a szöveg műfaját. Epikus irányban értelmezi a regényt, ha távolinak, világát a saját cselekvési lehetőségeihez mérten reménytelenül zártnak és statikusnak látja; dramatizálja, ha önnön konfliktusai színhelyeit ismeri föl benne.

Ugy tűnik, hogy az olvasói prekonceptiók fala csak ott törhető át, ahol „az irodalmi szöveg hatását nem közvetíti az olvasó értékrendszere.

Azt mondhatnánk, ez az effektus hézagot, lyukat jelez az értelmező hálóban, azt jelenti, hogy az egy bizonyos ponton csődöt mondott. Rövidre zárul a kapcsolat az olvasási és az értelmezési folyamat között, ... Bizvást leszögezhetjük, hogy e rövidzártsági effektusok egyik jellemzője, hogy az érintett egyének gyakorlata szempontjából nincsen jelentőségük. Így vakfoltoknak tekinthetők...” (106–107). Eszerint az esztétikai nevelés egyetlen esélye az, hogy eltalálja a mindennapi gyakorlat meghagyta vakfoltokat? Leenhardt ezt sugallja, amikor egy lábjegyzetben még hozzáfűzi, hogy itt „szoroson vett esztétikai effektussal van dolgunk” (180).

Mindez még csak az olvasó pszichológiája volna, de a szerzők ki mutatják, hogy az előzetes beállítódások vezérelte befogadás néhány jellegzetes társadalmi típusba rendeződik. A típusokat meghatározó szerkezet azonban lényegesen eltér a két nemzeti mintában. E vizsgálat eredményei ismét megerősítették Józsnak már a *Kulturális blokkok*¹ kutatási tervében megfogalmazott feltevését, miszerint Magyarországon a kulturális rétegződés nem követi a foglalkozási-demográfiai struktúra törésvonalait. Míg a francia válaszok határozottan tükrözték a társadalmi-foglalkozási csoportok éles különbségeit, a magyar válaszanyag jóval kevésbé árnyalt. S itt mutatkozik meg a kultúrák közötti összevetés heurisztikus értéke: noha szinte lehetetlen olyan kérdőívet szerkeszteni, amelynek megfogalmazásait azonosan értelmeznék két különböző fejlettségű, történelmi és kulturájú ország lakosai, az egységes megközelítés vitathatatlan előnnyel is jár. Az összehasonlításakor derül csak fény az egyes kultúrák eltérő magátólértetődőség-rendszeire – legyenek azok a társadalmi rétegződésre avagy az értékek hierarchiájára vonatkozó elképzelések –, amelyekkel kapcsolatban, lévén „természetesek”, hazai kutató sosem tenne fel kérdéseket. Míg a francia adatokból elkülöníthető és elemezhető ideáltípusokként bontakozik ki a mérnök, a kvázi-értelmiségi, a szellemi alkalmazott, a technikus és a munkás olvasó alakja; a magyar adatok csak bizonyos értelmezési rendszerek körvonalazását engedik meg:

1. A távlataiban és politikai aktivitása mozgásterében viszonylag nivellált, de jelentős jövedelmi és szemléleti különbségeket kifejlesztett magyar társadalom tagjainak értékrendszerében a *jólét* a legfőbb strukturáló elv; szemükben az „adott” valóság olyannyira stabil, hogy fel sem merül a változtatás lehetősége (237–238). Míg az erősen hierarchizált francia társadalom tagjainál a *szabadság* képviseli a vezető értéket,

¹ Józsa Péter: *Tipikus beállítottságokat mutató csoportok a kulturális javak fogyasztása terén Budapesten.* („Kulturális blokkok”). In: *Esztétikai alkotások társadalmi hatása.* Bp. é. n.

„a magyar olvasóknál a szabadság fogalma mint olyan, mint önérvényű fogalom nem jut szerephez” (249).

2. A magyar olvasót *moralizáló* vagy *ítélkező* állásfoglalások jellemzik: „a magyar válaszolók nem elemeznek, hanem ítélkeznek, nem kutatnak, hanem minősítenek, nem tudomásul veszik a tényeket, hogy megérthessék őket, hanem felosztják őket elfogadhatókra és elfogadhatatlanokra.” (328) Ezzel szemben „a francia válaszanyag inkább *értelmező* vagy *ideológiai* jellegű” (105).

3. „Franciaországban maximális gyakorisággal szerepel az a gondolat, hogy a *politikum* jelentheti a környezettel való szembeszállást, az akár csupán humanitárius lázadást is, Magyarországon ez minimum. Minden bizonnyal levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a politikum mint olyan nincs jelen a magyar olvasók gondolatvilágában” (255).

A ránk, magyarokra nézve nem túlságosan hízeltő különbségeket még hosszan lehetne sorolni. Egy bizonyos: a magyar olvasóról és értékrendjéről kibontakozó kép leginkább az „autoriter karakter” szociálpszichológiai kórképére emlékeztet. A feltárt jellemző vonások nem pusztán az értékorientációk megismerésében fontosak; döntő módon befolyásolják az olvasmányélményt is. Az ellentmondásokra érzékeny, „tragikus” francia olvasatokkal szemben a magyar olvasatok egy „regény utáni”, harmonikus eposzt kereső olvasási módról tanúszkodnak: a tipikus magyar értelmezés „minduntalan egy olyan társadalmi tudatra utal, amely minden igyekezetével azon van, hogy a társadalmat mint egyszerűen adott egészt vegye tudomásul” (260) – akár az elfogadhatatlan és bevallhatatlan realitás türelmetlen és agresszív elutasítása árán is. (414)

„Természetesen megkísérletem, hogy új, eddig nem létező fejezetet nyissak az irodalomszociológiában” – mondotta Leenhardt erről az 1966-ban megkezdett kutatásról.² Nehéz eldönteni, milyen teljesítmény nyit új fejezetet egy szakma krónikájában. Annyi bizonyos, hogy információ- és gondolatgazdag művet tarthatunk kezünkben: egy nem éppen olvasmányos – mert rosszul szerkesztett, nehézkes stílusú és értelemzavaró sajtóhibákban bővelkedő – beszámolót az elmúlt évtized egyik legjobban sikerült irodalomszociológiai kutatásáról. (Gondolat, 1981.)

WESSELY ANNA

² *Olvasók Párizsban és Budapesten.* (Erdődy Edit interjúja). Valóság 1983/5, 74. o.

KRIZA ILDIKÓ: A LEGENDABALLADA

EPIKAI-LÍRAI ALKOTÁSOK
AZ IRODALOM ÉS A FOLKLÓR HATÁRÁN

Az ún. köztes műfajok vizsgálata (legyen bár tárgyuk vallásos vagy világi) nem volt különösen népszerű sem a magyar irodalomtörténet-írásban, sem a magyar folklorisztikában. A 18. század előtti köztes műfajok, pl. a kéziratos énekköltészet legalább régiségével vonzotta a kutatókat; hiszen egy olyan időszakból hoztak hírt, amikor a magyar szépirodalom csak ritkán jelenhetett meg nyomtatásban, a szóhagyományban élő költéssel pedig senki sem foglalkozott.

Azonban a 18. század végétől a II. világháborúig tartó időszak „köztes” műfajai – melyek élőszóban vagy ponyvanyomtatványokban, esetleg mindkettőben – élték néha tiszavirág rövidegű, máskor azonban századokon át tartó életüket, kevésbé vonzotta a kutatókat. Esztétikai kvalitásuk ugyanis többnyire sem a közösségi, szóbeli műfajok legjobbjának, sem az egyéni irodalmi alkotások színvonalát nem éri el. Érdeklődést főleg mint forrás keltettek, ha egy-egy irodalmi vagy folklór-motívum előzményét, illetőleg közbeeső állomását keresték. Azt ugyanis mindig tudta az európai népköltészet-kutatás, hogy pl. a ballada történeti múltját kutatva, a nyomtatásnak és a szóhagyománynak egyaránt szerepe volt terjedésükben. Azonban a ponyvanyomtatványok vizsgálata nem látványos feladat; e dátum és hely nélkül, zugkiadóknál megjelent aprónyomtatványokból hiányzik az élőszóban való előadás egykori hangulata is. Ha tudjuk is, hogy nagy részüket vásárokon, búcsújárások alkalmából árulták, ma már nem érezzük döcögő rímeikből az egykori hangulatot: a lacipecsenyék illata, a búcsú tarkabarka forragsága, a friss zöltség és gyümölcs színe már mindörökre eltűnt és maradnak a botcsinálta rímek, a nehézkes stílus, a néha kideríthetetlen terjedés (hiszen pl. a vőfélykönyveket egymástól lopkodva jelentették meg különböző címek alatt egy és ugyanazon szöveggel, év és hely nélkül a kiadók). E köztes műfajok művelődéstörténeti forrásértékét ugyan senki nem vitatta, de ha lehetett, inkább „mutatósbab” témával foglalkoztak.

Azóta múltak az évek és az élőszóban és nyomtatásban egyaránt terjedő ponyvaballada kutatása jelenleg divatos téma. Ezzel foglalkozott pl. az 1981 júliusában Belgiumban tartott balladakonferencia is. (Anyaga megjelent *12de Internationale Volksballadentagung* címen Stefaan Top és Eddy Tielemans szerkesztésében, 1982-ben Brüsszelben). Itt az előadók különböző európai országok balladaanyagát vizsgálták a szóbeliség és nyomtatás kölcsönhatásában.

Kriza Ildikó 1982-ben megjelent könyve is ezzel a kérdéscsoporttal foglalkozik, de természetesen szűkítéssel, hiszen a teljes magyar anyag ilyesfajta vizsgálata évtizedeket vett volna igénybe. Így is éppen elég nagy feladatot vállalt. Az első ezek közül a már említett kérdés, a ponyvanyomtatványok és a szóbeliség viszonya. A második az újabban „legendaballadának” nevezett verses szövegcsoport műfaji definíciója. Hadd mondjam meg e kifejezést nem Kriza Ildikó kreálta, hanem mint írja „A legendaballadák tudományos feltárása, rendszerezése az európai balladakatalógus tervének összegezésekor vált sürgető feladattá. Az erre vonatkozó terveket, vitákat a balladakutató munkaközösség közzétette.” – (8. lap, 1./ jegyzet.)

Az első fejezet tehát műfajelméleti kérdésekkel foglalkozik. Itt rögtön az első oldalon igen nagy nehézségbe ütközik, amikor a *románc* fogalmát említi, és saját kutatási tárgyát így jelöli meg: „A románc jellegű alkotások közül elsősorban a vallásos tematikájukat elemeztem a későbbiekben.”

Csakhogy, mint ezt a szerző nagyon is jól tudja, a románc meghatározása korántsem egyértelmű, szinte minden európai országban, sőt néha ezen túlmenően egyénileg is más és más értelemben használják ezt a kifejezést. (Ő maga is, a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban háromféle definíciót is említ).

Éppen ezért én sem kívánok itt most a „románc” szó körüli vitákba elmélyedni, hiszen ezzel félrevezetném az olvasót. A legendaballadák, mint Kriza Ildikó megállapítja „bibliai hősokról szóló epikus énekek, amelyek a személyek életét, vagy annak egyes epizódját verselik meg” . . . „Az idetartozó alkotásokról általános érvénnyel elmondható, hogy átmeneti alkotások az irodalom és a folklór között. Annyiban irodalmiak, amennyiben egységük, szerzőségük és írásbeliségük erre következtetni enged, illetőleg formai-stiláris tulajdonságuk erre utal. Megjelenésükben viszont hasonlóak a folklór alkotásokhoz, a közösség hagyományos énekanyagába beilleszkedtek, azokkal együtt funkcionáltak. A folklór aspektusú kutatásból következően a félnépi lírai alkotásokat elsősorban a népköltészet felől közelítettem meg.” (11–12.)

Szándékosan ismételttem meg Kriza Ildikó definícióját szó szerint, mert egyetértek vele abban, hogy e definíció nem egészen kielégítő. Ez a vallásos tárgyú, részint szóhagyományban, részint írásban megjelenő verses szövegcsoport ugyanis megjelenhet sokféle funkcióban: mint köszöntő ének, népi ima, ráolvasás is. Továbbá minél régebb és általánosabb a szóbeli hagyományozás, annál inkább csiszolódik a verses szöveg. Elmaradnak a tudálékos magyarázatok, javul a verselés, csiszolódik a stílus. Az általa vizsgált anyagból pl. a *Júlia szép leány* és a *Szálláskereső Jézus* már valódi népballadává vált, sőt kutatóink a régi stílusú balladák

közé sorolják ezeket. De ugyanezt mondhatjuk a Kriza Ildikó által csak érintett betyárballadákra is: a folklorizáció folyamata egyúttal az alkotás esztétikai értékének növekedését is jelentette.

A köszöntő versként, ráolvasásként, imaként használt, e csoportba tartozó szövegek is a szóhagyományban való továbbélés során egyszerűsödtek és csiszolódtak, mai ízlésünk szerint is szépnek találjuk őket, még akkor is, ha egyes formuláik szinte érthetlenné váltak. (Ezt mutatja pl. Erdélyi Zsuzsa köteteinek óriási közönségsikere is. Az általa publikált archaikus népi imádságok sok kiadást értek el, sőt másokat is arra buzdítottak, hogy foglalkozzanak ezzel a műfajjal.)

Nem mondhatjuk el ugyanezt azokról a ponyván megjelent nyomtatott, vallásos-epikus énekekről, amelyek nem folklorizálódtak ilyen mértékben és továbbra is magukon viselik a szerzők stiláris erőlködésének nyomát. Döcögős rímeik, a verselés gyatrasága ugyan enyhül, ha éneklik a legendaballadákat, de olvasmányként sok közülük bizony csak az ájtatos lelkek számára lehetett hatásos.

A vallásos tartalmú epikus énekek célja és élete nem teljesen azonos a világi tartalmú ponyvaballadákéval. A világi tartalmúak lehetőleg érdekes, borzalmas vagy politikai jellegű eseményt verseltek meg és a balladákat gyártók ügyeltek arra, hogy az elsősorban pénzkeresésre szánt énekek csattanósak, érdekesek, könnyen érthetőek legyenek. A legendaballadák jó része azonban más célt szolgált. Áhítatot kívántak teremteni, vallásos igények kielégítését szolgálták, esetleg vándorkoldusok repertoárjához tartoztak, akik a vallásos családoktól ezek segítségével reméltek némi adományt kicsikarni. Továbbá jó részük búcsújárás alkalmával jutott szerephez. A hosszú utat ugyanis ének segítségével igyekeztek érdekesebbé tenni, ünnepélyessé varázsolni és ezek az énekek szükségszerűen vallásos tárgyúak voltak, hogy a búcsújáráson részt vevők áhítatát fokozzák. Kriza Ildikó igen jó úton jár, amikor a múltban a kolduló szerzetesek fontos szerepére utal e műfaj terjedésében, a 19. században és századunk első felében pedig elsősorban a helyi vallásos egyletek, búcsújárások szerepét hangsúlyozza. Bár magam e csoporttal csak mint a szokásköltészet egy részével foglalkoztam, gyakran beleütköztem a szövegcsoporthoz, mint karácsonyi énekbe, vagy búcsúsok énekébe, vagy helyi, vallásos társulatok hagyományába. Különösen a laikus előéneklők törekedtek arra, hogy minél szélesebb repertoárral rendelkezzenek és ezeket a vallásos-epikus énekeket azután virrasztók alkalmával és más alkalmakkor is elővehették. A búcsújárások alkalmával a különböző csoportok előénekesei ki is cserélték repertoárjuk egyes darabjait, akár írott, illetőleg nyomtatott formában, akár szóban.

Kriza Ildikó megkísérli a magyar legendaballadák európai összefüggéseit is megközelíteni. Itt sajnálatosan kevés a spanyol–portugál, illetőleg olasz összehasonlító anyag, holott az ún. „románc” (és a vallásos tárgyú románc is) éppen ezeknél a katolikus népeknél roppant gazdag. Bizonyára objektív okai voltak, hogy éppen erre a területre nem térhetett ki a komparatív vizsgálatban, hiszen csak tisztelettel olvashatjuk gazdag irodalomjegyzékét, amely némi képet ad arról, hogy milyen óriási anyagot kellett a könyv megírásakor áttekintenie. Ha azonban a legendaballadát a románc egyik alfajának tekintjük, akkor nem lehet említés nélkül hagyni a románc „klasszikus” hazáját, akkor sem, ha esetleg ezeknek nincs közvetlen kapcsolata az újkori magyar legendaballadákkal.

A magyar legendaballadákat Kriza Ildikó a következő tárgyi csoportokra osztja: a) Epikus Mária-énekek, Mária-balladák, b) Jézus-énekek, c) különböző szentekkel foglalkozó legendaballadák. Könyvében csak az első két csoportot tárgyalja részletesen, a harmadik csoportra a VII. fejezetben utal. (A legendaballada jelentősége népköltészetünkben.)

A kötethez fűzött szövegpéldákat viszont két csoportra osztja: 1.) biblikus témájú legendaballadák, 2.) nem biblikus témájú legendaballadák.

Persze ez a csoportosítás, bár megkönnyíti az olvasó tájékozódását, nem igazítja még el az alkotás funkciójában. Az ugyanis bizonyos, hogy pl. a protestánsok, akik különösen kedvelték az ótestamentumi tárgyakat, többször megverselték pl. az özönvíz történetét, de nem tudom, hogy a kötetben közölt tréfás lakodalmi köszöntő, amely utal Noénak a bortermesztéssel kapcsolatos szerepére, valóban a legendaballadákhöz tartozik-e.

Teljesen meggyőzőek viszont a Mária-balladákról szóló fejezetek, amelyek valóban összetartozó csoportokat tárgyalnak. Pl: énekek Mária születéséről, az egyiptomi menekülésről, szálláskereső Mária, Mária menyegzője és halála, fiát kereső Mária. E tárgyakat a középkor óta verses és prózai formában, írásban és szóban nagyon sokszor feldolgozták, hogy a dramatizált változatokat ne is említsem. Hiszen sok esetben valószínű, hogy a misztériumjátékok is hozzájárultak egy-egy szövegcsoport terjedéséhez. Bonyolult apokrif szövegek jámbor továbbalkotás, az egyházi énekeskönyvek utánéneklése és még sok tényező együttessen hozta létre ezt a szóbelileg és ponyván is terjedő repertoárt.

Nagyon hálásak lehetünk Kriza Ildikónak, hogy e nehezen hozzáférhető és szinte vég nélküli területen végre rendet csinált és hozzáférhetővé tett egy olyan énekcsoportot, amelynek rendezését még senki nem kísérelte meg hazánkban. Sőt ő maga számos új gyűjtéssel gyarapította ismereteinket. Ugyanis a szóhagyományban élő magyar *próza*

legendaanyagot is bizony elhanyagolta a kutatás, éppen félnépi volta miatt. Pedig itt is van tennivaló bőven.

Örömmel fogadjuk hát ezt a monográfiát és várjuk folytatását, melyben a különböző szentek verses legendáit fogja részletesebben ismertetni, hiszen ilyen epikus ének is akad bőven, sőt ma is gyűjthető még. Úttörő szerepe van és talán mások érdeklődését is erre a nem látványos, de kultúrtörténetileg jelentős területre irányítja.

Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy miután ezt az anyagot nagy munkával összerendezte, még további munkafázisokra is szükség lesz. A *Júlia szép leány* ballada és a *Betlehem kis falujában* . . . kezdetű köszöntő (amely nemcsak falun, hanem Budapesten is iskolai tananyag volt az 1920-as években) bár megfelelnek az alapdefiníciónak, mégsem tartoznak össze, ha stilisztikai-esztétikai szempontból közelítjük meg a kérdést. Felmerülhet az a probléma is, hogy a nem énekelt (hanem csak elmondott) alkotásokat ide számíthatjuk-e, hiszen a magyar népköltészet csak énekelt balladát ismer, „elszavalt” balladát csak az irodalom. (Itt még nem is szólok az „olvasásra szánt” vallásos tárgyú epikus-verses művekről).

Összefoglalóan még egy megjegyzés: az egyik nyelvterületről a másokra való átkerülés gyakran funkció- és műfajváltozást is hozott létre. Így pl. a *Mária álma* néven összefoglalható szövegcsoport a német nyelvterületeken valóban legendaballada; nálunk elsősorban laikus imaként jelentkezik. Az egyiptomi vándorlásról szóló szövegek gyakran eredetmagyarázattá váltak, amelyek egy vagy más növény vagy állat sajátosságait magyarázzák, a „jól viselkedő” növényeket és állatokat megjutalmazzák, a „rosszul viselkedőket” megbünteti Jézus. Így azután a legendaballadák általában didaktikus melléközöngét is kaptak, ugyanúgy, mint a prózai legendák. Így ezeket verses eredetmondáknak is felfoghatjuk: erre jó példa a kötetben a Példatárban közölt 59 számú moldvai szöveg, mely a szombati napsütést magyarázza. (219–20.) Miután remélem, hogy Kríza Ildikó a jövőben is továbbkutatja ezt a területet, talán erre a jelenségre is érdemes részletesebben kitérni. (Akadémiai Kiadó, 1981.)

DÖMÖTÖR TEKLA

RATIO EDUCATIONIS*

A két *Ratio Educationis* fordítását csak örömmel köszönhetik mindazok, akik közelebbről érdeklődnek a hazai oktatásügy története iránt. Nemcsak azért, mert az eredeti szövegek jó megértése és értelmezése a későbarokk latin nyelv ma már ritka ismerői számára sem könnyű feladat. Azért is, mert magyarul eddig csak az elsőt olvashattuk, Friml Aladár érdemes, de régóta nehezen hozzáférhető s némiképp már elavult fordításában (*Az 1777-i Ratio Educationis*. Bp. 1913).

Örömünkbe mégis némi üröm vegyül, a két fordítás ugyanis nem eredetije kíséretében jelent meg, így csak a magyar olvasó forgathatja haszonnal, holott az egykori Dunai Monarchia és benne hazánk művelődése iránt egyre több külföldi kutató érdeklődik. Ők azonban ezután is az első kiadásokra lesznek utalva, ha ugyan vehetik maguknak azt a fáradságot, hogy a nagy külföldi könyvtárak többségében sem megtalálható, sőt idehaza is ritkaságszámba menő példányok keresésére induljanak. Szemrehányásunk persze nem a fordítónak szól, aki bizonyára maga is szívesebben látta volna a bilingvis szövegközlést. Elmaradását ő is csak enyhítette, de nem pótolhatta a latin eredetire visszautaló terminológiai mutatójával, az Akadémiai Kiadó azonban ez alkalommal indokolatlanul szűkkeblűnek bizonyult: nemcsak a kutatás igényeiről feledkezett meg, arra sem gondolt, hogy a bilingvis kiadás a külföldi terjesztés talán kereskedelmi szempontból sem érdektelen lehetőségét is magával hozhatta volna.

Maga a fordító, ahogy ő mondja, „a szövegek értelmének szabatos visszaadására” törekedett. Célját egészében véve jól elérte, ezzel azonban mégsem azt akarjuk mondani, hogy minden magyarítását szerencsésnek tartjuk. Így például a fordításban többször előkerülő „népnyelv” kifejezés már csak azért sem tekinthető pontosnak, mert félreértésekre adhat alkalmat, a „népnyelv” ugyanis, mint ismeretes a köznyelvvvel ellentétben az egyes tájegységek nyelvét, leginkább a parasztság nyelvét jelenti, holott az eredetiben az egyes hazai nemzetiségek nyelvéről és feltehetően köznyelvéről, ha nem épp irodalmi nyelvről van szó; de az „anyanyelvi” iskola sem egészen szabatos, inkább anyanyelvű iskolát mondanánk helyette. Emellett még az is a szabatosság rovására mehet, hogy jó néhány olyan fogalmat, amelyet a latin szöveg több változattal jelöl, a fordító egyetlen magyar szóval igyekezett visszaadni, ezzel azonban eltüntette az eredeti nem feltétlenül csak stílusbeli

*Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István.

árnyalatait és annak történelmiségét is csökkentette. Kifogásainkat tovább folytathatnánk, de az eredetivel való bőségesebb kritikai összevetés szétfeszítené ismertetésünk kereteit. Mégse legyünk igazságtalankok: a fordító nagyon nehéz és tökéletesen talán meg sem oldható feladatra vállalkozott, s ezt egészében véve jól oldotta meg, a korabeli latin pedagógiai nyelv árnyalatait is jól ismerő, komoly erudícióval összeállított terminológiai mutatója pedig mindvégig filológusi igényességgel utal vissza az általa használt magyar kifejezések latin eredetijére.

A fordítások szövegét rövid, sőt túlságosan is rövid bevezető előzi meg. Különösen az első *Ratio Educationis* méltatását érezzük elnagyoltnak. Igaz, írója is hangsúlyozza a magyar nevelésügy történetében elfoglalt „kiemelkedő” jelentőségét, ezt azonban leginkább abban látja, hogy „első ízben kísérelte meg az állam felügyelete alatt álló egységes hazai oktatási–nevelési rendszer létrehozását”. A másik, és szintén „kiemelkedő” jelentőségéről, nevezetesen arról, hogy a felvilágosodás irányába nyitotta ki iskoláink ablakait, alig szól. Az első *Ratio* felvilágosult vagy legalábbis a felvilágosodás felé mutató téziseire, egyébként már régen rámutattak. (Újabbán: Ravasz János: *Az 1777-i Ratio Educationis* In: Tanulmányok a neveléstudomány történetéből, Bp. 1958.; Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. században Magyarországon*. Bp. 1980), de talán itt sem felesleges emlékeztetnünk arra, hogy ez, az irodalmunk egyre erősödő elvilágiasodásával párhuzamosan megjelent oktatási és nevelési rendszer, a régebbi iskolákkal ellentétben, nem elsősorban vallásos emberek, inkább hasznos állampolgárok nevelésének előmozdítására készült. A világi hatóságok által megszabott és az újítás buzgalmaiban meglehetősen zsúfolt tananyagokban ezért egy gyakorlati, laikus erkölcsstan, sőt a természettudományok mellett a felvilágosodás művelődésében nagy szerepet játszó természettudományok, matematika, geometria vagy éppenséggel a könyvtel kaptak helyet. A latin oktatását szintén elszakította a barokk retorika hagyományától és a közéleti használat utilitarisztikus célkitűzésének rendelte alá. Az oktatás nyelve a középfokú iskoláktól kezdve épp a közélet igényei miatt ugyan a latin maradt, a magyar pedig csak annyi helyet kapott benne, hogy a latin nyelvtant tanító, ún. grammatikai iskolában ezt a magyar (vagy más hazai) anyanyelv segítségével lehetett oktatni s ez utóbbi gyakorlására egyéb lehetőségek sem hiányoztak. Semminél több volt már ez is, hiszen korábban sok helyen még ennyire sem volt lehetőség. A sérelem egyelőre nem annyira a latin nyelv használata, mint inkább az, hogy mellette csak a német kapott kiemelt helyet, a magyar nem. De, amint ezt Kosáry Domokos legutóbb találón hangsúlyozta, mégsem teljesen helytálló az a többször elhangzott állítás, hogy a *Ratio* visszanyomta a magyar nyelvű oktatás ügyét. Inkább az ellenkezője igaz. Azáltal ugyanis, hogy az anyanyelven tanító elemi iskolák korábban meglehetősen alacsony

színvonalának emelésére törekedett, jelentősen hozzájárult a magyar nyelvű alfabetizáció, s ezzel az olvasási kedv növeléséhez. Ennek a megnövekedése pedig, bizonyára felesleges kimondanunk, már az irodalomtörténetet, közelebbről az irodalomszociológiát is érdekelheti, de még az sem lehet közömbös számára, hogy az új oktatási rendszer nyomán megnövekedett a magyar nyelvű tankönyvek, köztük a nyelvtanok s általában a hazai nyelv használatával kapcsolatos problémák megtárgyalása iránti igény.

Mégsem lenne helyes, ha az első *Ratio Educationis* előremutató vonásait pusztán a tanítás nyelve felől közelítenénk meg. Aligha lehet kétséges ugyanis, hogy a latin nyelven közvetített, nem egy vonásában újszerű művelődési eszmény még akkor is nagymértékben elősegítette az új generációk mentalitásának világias és egyben racionalisztikus irányban való átalakulását, ha tudjuk, hogy egy-egy nemzedék mentalitása sohasem egyedül az iskolai nevelés hatására születik meg. Érdemes volna például megvizsgálni azt, hogy a *Ratio* 108. §-ában kifejtett és a barokk tekintélytisztetéssel szemben már a felvilágosodás esztétikájához közel álló nézetek milyen mértékben újították meg a következő évtizedek közizlését. Az említett paragrafusban ugyanis a következőket olvashatjuk: „Lehetetlen kiküszöbölni, hogy a helyes ízlés szabályainak fejtegetésébe bizonyos előítéletek ne keveredjenek. Ebből viszont az következik, hogy a bontakozó értelmű ifjakat már kezdettől fogva szolgálai utánzásra kényszerítik, ami azonban inkább akadályozza, nem pedig segíti a helyes ízlés kialakulását. A tapasztalat világosan azt mutatja, hogy az utánzásra kényszerített szellem a szabadság és a szolgaság között vergődik, ennél fogva képtelen nagyot, nemeset alkotni vagy elképzelni.”

Az első *Ratio* hatásának erejét egyébként már csak azért sem szabad lebecsülnünk, mert II. József reformjai mellett is egészen a második *Ratio Educationis* életbelépéséig életben maradt, s így nem kis mértékben befolyásolta egész közművelődésünket, pedig érvényességét eredeti célkitűzése ellenére sem sikerült a protestáns iskolákra kiterjeszteni.

Az első *Ratio Educationis* pozitív vonásait csak megnöveli, hogy az 1806-ban kibocsájtott folytatása hozzá képest csak visszaesést jelentett. Szekfű Gyula, akit aligha lehet a barokk kultúra iránti elfogultsággal vádolni, már egy fél évszázaddal ezelőtt abban ismerte fel ennek az új *Ratio*-nak nem éppenséggel új célkitűzését, hogy a „középiskolai oktatás súlypontját a latin nyelvre helyezte át, úgy hogy a korábbinak realiztikus irányával szemben az oktatás most erősen retorikai természetű lett. . .” A *Ratio* érvénybe lépte így egyúttal azt is jelentette, hogy „ez a barokk-latinos-retorikai kultúra mindinkább elmaradt nemcsak a nyugati művelődés eszményeitől, hanem egyes hazai vezető egyéniségektől

is.” (Hóman–Szekfű: *Magyar történet*. II. bővített teljes kiadás. Bp., 1936. V. 211.) Mások is hasonló szellemben szóltak róla, és jogosan. Ezért meglepődve olvastuk, hogy a bevezető írója ezt, a vitathatatlanul retrográd második *Ratiót* az első fölé emelte. „Az 1806-i Oktatási-Nevelési rendszer, úgymond, jobb elrendezésben, világosabb szerkezetben, átgondoltabb tananyag-kiválasztással folytatta, magasabbra emelte és megvalósította mindazt, amit 1777-i elődje akár a hazai hagyományból átvett, akár újként kezdeményezett. Az első Ratio Educationis önmagában torzó, a második Ratio Educationis tette teljessé, egésszé, s ahogy az elsőé az úttörés érdeme, úgy a *másodiké a beteljesítés*”. (Az aláhúzás a szerzőtől való.) Mindebből legfeljebb annyit fogadhatunk el, hogy szerkezete valóban világosabb mint az elsőé, s hogy csökkentette annak túlsúfolt tananyagát, tananyagának kiválasztása, értelmezése vagy akár fegyelmi szabályzata azonban legfeljebb retrográd irányban „átgondoltabb” s ezért nehezen értjük meg, hogyan emelhetette „magasabbra” az első kezdeményezéseit, és hogy mit teljesíthetett be. Hacsak azt nem, ami már az első *Ratió*ban avult volt s időközben még inkább avultabbá vált. Még az első *Ratió*nak azt a megvalósíthatatlanul maradt célkitűzését sem sikerült elérnie, hogy az ország valamennyi iskoláját közös irányítás alá helyezték, mert érvényessége protestáns iskolákra nem terjedt ki, ezek megőrizték önkormányzatukat. Az autonómiák ugyan hasznosak is lehetnek a közművelődés számára, hiszen nagyobb nyitottságuk (mint ezt például századunk „új iskola”-törekvései bizonyítják) példát vagy kihívást jelenthet a hatalomvéde zártágtól és konzervatívizmustól oly gyakran fenyegetett állami oktatásügy számára. A hazai protestáns iskolák azonban autonómiáik birtokában sem éltek az újítás lehetőségeivel, sőt az elvértve mégis reformmal kísérletezők rendszerint hitsorsosaik ellenállásán buktak el. Tananyagaik, módszereik ezért a hagyományosak maradtak. De ha az állami oktatásügy újításainak lényegét abban ismerjük fel, hogy az ifjúság nevelését többé-kevésbé kivette az egyház kezéből s azt laikus szellemű tantervvel és pedagógusokkal próbálta megvalósítani, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a második *Ratió* által államilag szabályozott rendszer még azokban az iskolákban is távol esett a laikus iskolák polgári típusától, amelyekben érvényes volt. Ezek valójában katolikus szelleműek voltak, sokkal inkább, mint amilyenek az első *Ratió*ban elgondolt iskolák. A középiskolákban jórészt szerzetesek tanítottak, s így a második *Ratió* végrehajtása nemcsak avult célkitűzéseivel vetette vissza az egész hazai oktatásügyet. Meglehetősen lassította annak a világi tanártípusnak megszületését is, amely ekkor már Európa-szerte az új eszmék hivatott hordozója és terjesztője volt. A tudós, az író, a publicista vagy éppenséggel a politikai tanár típusai ezért nálunk, néhány kimagasló személyiségtől

eltekintve, csak később kezdhették el maig sem eléggé felderített sokoldalú tevékenységeiket. S ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a szerzetes-tanárok között szintén akadtak olyanok, akik sokat befogadtak a reformkor eszméiből, vagy éppenséggel a 48-as szabadságharc mellé álltak, mint a bencés Czuczor Gergely, de még az ilyen kimagasló személyiségek is legfeljebb csak lazítani tudtak az egész rendszer merevségén.

Az előttünk levő kötet szerzője ugyan helytállóan hivatkozhatott arra, hogy a második *Ratio* jegyében működő iskolákban „nőtt fel a nemzeti függetlenségért és polgári haladásért küzdők nagy és népes reformkori nemzedéke, az ekkor létrejött oktatási-nevelési rendszerben nevelkedtek 1848 márciusának, a szabadságharc és a kiegyezés időszakának vezető közéleti szereplői”. Az irodalomtörténet valóban számon tarthatja azt, hogy az iskolákban uralkodó későbarokk deákság némi hatással lehetett a honfoglalási eposszal kísérletező néhány írónkra, vagy akár a *Zalán futása* egyik, a klasszikus örökségből származó stílusrétegére, de azt is tudjuk, maga Vörösmarty már eposzában meghaladta azt, Kisfaludy Károly pedig csak gúnyolódott azon a „klasszikus dróton járó” táblabíró típuson, amely annyi klasszikust tudott könyv nélkül, hogy minden tárgyra kész volt ugyan egy szentenciát mondani, mégis csak „mezei trunkusz” maradt. És bár azt sem vonhatjuk kétségbe, hogy a második *Ratio* korszakának iskoláiban nemcsak ódiságokat tanultak, hogy a magyar nyelv valamivel nagyobb helyet kapott bennük, mint korábban, sőt hogy a latin klasszikusok sem csak barokk hagyományok őrzéséhez, hanem egy reformhazafiassághoz adhattak inspirációt és emellett (a szót pedagógiában szokásos értelmében használva) olyan „formális” nevelőértékük volt, amely azoknak is hasznára válhatott, akik szakítottak a rendi barokk világával. Mégsem lehet kétséges, hogy az új Magyarországért küzdő nemzedékek (amelyek talán nem is voltak annyira nagyok és népeseek, amint a *Bevezető* idézett sorokban olvashattuk), nem a második *Ratio* jóvoltából, sőt inkább annak ellenére születtek meg. Oktatásügyünk zezzugos története során ritkán volt akkora szakadék a retrográd iskolák és az eleven élet művelődési eszményei között, ezért, amint ez a reformokra vagy épp a forradalmi változásokra érett társadalmakban gyakran megtörténik, az új nemzedéket a hivatalosan propagált kultúrával szemben egy másik, egy ellenzéki kultúra hódítja meg magának. Az, amelyet a szabadságharcot megelőző évtizedekben több más, bonyolult társadalomlélektani megnyilatkozás mellett leginkább szembetűnően az irodalomban (és nem csupán a szépirodalomban), a sajtóban, az országgyűlési és megyei ellenzék nyilvános vagy csak szájról szájra terjedő megnyilatkozásaiban

és nem utolsósorban a *Ratio* lojális célkitűzéseivel nem mindig összeegyeztető diákkörök munkájában ismerhetjük fel.

Semmi okunk sincs tehát arra, hogy a második *Ratio educationist* a korábbi reformtörekvések valamilyen betetőzésének tekintsük: nemcsak egy Bessenyei, egy Hajnóczy művelődéspolitikai eszméjéhez, de még az akkora egyébként már elavult elsőhöz képest is visszaesést jelentett. Retrográd jellegének felismerésén még az sem változtathat, ha egy-egy, főképp az iskolaszervezésre vonatkozó utalásában némi jót is felfedezhetünk. Lefordítása és kiadása mégsem volt felesleges. A historikusnak hasznos segédeszköz került kezébe, a pedagógust pedig meditációra készítheti – és nemcsak a múltról, a pedagógia néhány „örökzöld” problémájáról is elgondolkozhat olvasása közben. (Akadémiai Kiadó, 1981.)

BARÓTI DEZSŐ

JULOW VIKTOR: FAZEKAS MIHÁLY

„Második, átdolgozott, bővített kiadás” – olvassuk a belső borítón, s ez nem pusztán formális változtatást jelöl itt. Egy önmagával, munkájával mindig elégedetlen, a pontosságot, a tudományos tisztaságot mindenek felett becsülő tudós adta sajtó alá újra művét – megjelenését azonban már nem érthette meg. Tiszteljük meg emlékét mindenekelőtt a könyvbe épített több évtizedes kutatómunkájának s az átdolgozásnak számbavételével.

Debrecen bajnoka címet adta a könyv egyik fejezetének – Debrecen tudósa, mondjuk órála mi a legnagyobb elismeréssel. Fáradhatatlanul kutatta városának történetét, szerepét a múlt társadalmi és szellemi életében; e kiadásban szélesebb tablón, kritikusanban mutatja be Debrecen a 18–19. század fordulóján, mint az előző (1955-ös) változatban. A felvilágosodás hatásának kettős arculatát rajzolja meg most szülővárosában: a felvilágosodott tanok mögött meghúzódó gyakorlatiasságot, a progresszív elvek átvételében a szűkebben értelmezett utilitarizmust (pl. a tolerancia vagy a magyarnyelvűség kérdésében), jól látja a „maradandóság” és a tekintélyek tiszteletét, szemhatárukat lezáró puritanizmusukat, majd a 19. század elején a város hanyatlását. Julow Viktor hiteles képet adott Fazekas származásáról, életútjáról, a társadalmi környezetet, a filológiai adalékokat az életmód, az ember, a művek reájuk vetített rajzával teszi jelentőssé és elevenné. Fazekas katonai pályájának leírásában, a galíciai hadjárat és a francia háborúk eseményeinek általa

felkutatott adalékaiban pl. szinte regényszerűen idézi fel a költő életformáját, jellemképét, vívódásait. Ezzel a megelevenítő erővel adott történeti, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti hitelességű képet Fazekas egyes pályaszakaszairól, a korabeli irodalmi életről, kortársairól s főként a jóbarát, Csokonai hatásáról. A költő fejlődésrajzában egységes és szerves vonulatba rendeződik a fő művel, a *Lúdas Matyival* a lírai-költői, a tudományos, a tudománynépszerűsítő munkásság, meggyőzően cáfolva Fazekas egykönyvűségének hamis legendáját.

Kibővült a *Füvészkönyvről* szóló fejezet: a szerző a források mellett felidézte a műhelymunkát, tudománytörténeti pontossággal értékelt a könyv szaktudományos és nyelvészeti eredményeit, korszerűségét és korszerűtlenségét. Filológiai gondossága, szigorúsága példamutató – helyenként túlzóan is az. (*A tavasz eleje* szép, youngi ihletésű ritmikus prózájában a költő az emberi egyenlőtlenségről elmélkedik egy nap végén: „Isten hozzád jó nap! Még egyszer Isten hozzád. Nem látják ma többé őtet a mi szemeink; elhúnyt ő, mint egy nép atyja, de kinek jóltévő sugárit nem takarhatja el a halálos szemfedél. . .” – a hasonlat töprengésre és sok többletmunkára készítette Julow Viktort, melyben az „atyá” jelölte személy kilétét kutatja, Mátyás király, Rákóczi, II. József neveit vetette fel [214.]; túlzásnak érezzük, hogy a Dorotty-bírálat erkölcsi puritánságát Sulzer utilitarista morális elveivel is dokumentálja [221.], eléggé érthető ez Fazekas és a debreceni kálvinizmus puritánságának alapján is.)

Az i.e. második évezredben keletkezett asszír mese felbukkanása kapcsán Julow újra vizsgálat alá vette a *Lúdas Matyi* forrásvidékét. Alapvető kutatásokat végzett a Fazekashoz vezető, vezethető folklorizáció szövevényes útjainak feltárása terén, s mi több, át tudja adni a munka izgalmát, a felfedezés örömeit; s ne feledjük azt sem, hogy az asszír mese veretes, szép fordítását is köszönjük a szerzőnek.

Gazdagabb lett a második kiadás Julow Viktor stílustörténeti és verstani vizsgálatainak tanulságaival, alkalmazásával. A stílusvizsgálatok néhány problémájának taglalása előtt az utóbbi területről emeljük ki az antik versformák sajátos változatainak, versmondattani tulajdonságainak leírását, valamint a vers és dallam problematikáját megvilágító elemzéseit. A filológiai adatok többlete, a módszer árnyaltabb válása együttjárt kritikus szellemének erősödésével; a rá oly jellemző kedves, humoros és ironikus józansággal bírálta városát, költőjét és műveit. Elfogultságokon ritkán érjük, annál többet idézhetnénk stílusán is kitűnő, tömör, frappáns, ironikusan kritikus ítéleteiből. („A nevezetes Kistemplom [Csonka templom] a legridegebb népi funkcionalitás jegyében épült. Nem más, mint ormóttan toronnyal megfejelt hatalmas juhhodály.” [42.] – A rokokó debreceni változatáról írja: „A légies

kecesség bumfordisággá, a fölény és frivolság hangos plebejus hahotává, az intellektuális élvező erotika ízléstelen, de egészséges trágársággá válik: afféle mackóbalett.” [45.] A stílus ereje, tömörsége, színessége nála soha nem „dísz”, hanem a gondolat erejének, tömörségének, színességének jele – tanúsítván, hogy a szaktudomány is lehet érdekes, lehet sokak számára olvasmányos, lehet élmény. Szaktudományos eredményeit, műve inspiráló szellemét tiszteljük vitáinkkal is, könyvének két fő kutatási területéhez, a stílusvizsgálatok, valamint a *Lúdas Matyi* mese-típusának és értékelésének problémáihoz kapcsolódva.

Julow Viktor először Csokonai életművében mutatta ki a különböző stílusok, a klasszicizmus, a szentimentalizmus, a rokokó, a népiesség, a manierizmus, a barokk stílusszintézisét. Fazekas műveit vizsgálva „stílusfrigyról” (124.), „stíluskevere désről” (135.) beszél, az elnevezéssel is jelezve, hogy nem egy minden hatást egységbe rendező és újjáalakító zseni műhelyéről van szó. Csokonainál a jelentés, a dikció rendezőelve teremt egységesnek látszó stílust a sokféleségből. Fazekasnál inkább a különböző hatások befogadásáról és egymás mellett éléséről van szó, melyet a „mesterség”, főként erős kompozíciós érzéke rendez össze, miközben nagyon is jól láthatóak az egyes stílusirányok jegyei, határai; egyéni sajátosságokat nem is annyira a stílusegységben, mint inkább az egyes stíluskontúrokon belül észlelhetünk. A klasszicizmus általánosító, eszményítő alkotásmódját írja le a szerző Fazekas műveiben, jelezve, hogy klasszicizmusán is átüt a közvetlen élmény, jól láthatók a valóságos színek (117.). A szentimentalizmus „soha nem jelenik meg nála tisztán” [124.], a sablonok és az ún. „polgári szentimentalizmus” (114.) sajátosságai klasszikus vagy rokokó környezetben jelennek meg. Fazekasnál leginkább a rokokó és a népiesség stílusjegyei mutathatók ki jól körülírható egyéni változatokban. A szerző Fazekas rokokó stílusában leginkább a részletező leírásokat, a „természet apró, kecses jelenségeinek” rajzát (111.), a festőiséget (137.), az anakreontikához is kapcsolódó szelid életöröm (163–169.) jelenségeit emeli ki. A népiesség terén Julow – úgy látszik, joggal – Csokonai mellett is „biztosabb mesternek” (152.) tartotta Fazekast: életmódjából, élményvilágából meggyőzően bontja ki a népiesség alapjait, meghatározó jelenlétét a művek tematikájában, szemléletmódjában, a nyelvben.

A stílusszinteket főként elemzések világítják meg, az egyes jelenségek leíró magyarázatát, elméleti alapjainak taglalását ritkán találjuk meg a könyvben. Helyenként nyilván azért, mert adottnak tételezi az alapokat olvasójában („tudjuk” pl., hogy mi a népi szemléletmód); helyenként talán azért, mert elemzései is jól megvilágítják az általános vonásokat (mint pl. a klasszicizmus esetében); helyenként meg talán azért,

mert a konkrét, egyedi változat bemutatásán túl nincsen újabb, egyetemes érvényű mondanivalója.

Az egyes elemzéseken kívül legrészletesebben a rokokó stílusról, ill. debreceni rokokónak nevezett változataról írt, amely szerinte a barokkhoz és a népiességhez kapcsolódó sajátos irányzatot jelent. Találónak tartjuk a rokokó és a népiesség érintkezési pontjainak bemutatását, minthogy itt a két stílusirány lényegét meghatározó tulajdonságokról van szó. A rokokó természetszerűen közel áll a népiesség természetközelségéhez; gyönyörködő, részletező rajza a természetes környezet pontos megfigyelésével rokon; a mindennapi élet örömeinek hirdetése az egyszerű, népi életforma dicséretébe könnyen vált át; zeneiség igénye a népi dal- és versformákban is megnyilatkozhat (így pl. a könyvben megragadó erővel elemzett *Nyári esti dal* című versben).

Problematisabbnak tartjuk a barokk és a rokokó együttesének lehetőségeit; úgy látszik, Julow Viktor is annak tartotta, bizonyítására ui. külön lapokat szentelt (41–44.). A debreceni civistársadalom dekoratívgyáival, a „pápastaszagú” kultúra beszivárgásával magyarázza a barokk jelenlétét, majd nyomban a következő mondatokban megállapítja, hogy itt a „népi barokk egyszerűbb, cicomátlan változata” terjedt el (42.). Ezzel azonban már korlátozott érvényét is jelezte, s meglehetősen szűk körben tudja csak kimutatni hatását. A városi nyomda tipográfiját, címlapjait, a kiadványok körmondatos, díszes stílusát, „körmönfont felépítését” említi. Az elemzések során Fazekas műveiben barokk vonásként többnyire szintén csak a körmondatosságot tudja bemutatni (128.). A körmondatosság azonban nem okvetlenül barokk jelenség, felfogható a klasszikus latin stílus hatásaként is. Az erősen latinos műveltséget Julow Viktor a barokk antikvitás-hagyományaihoz köti, s nem a klasszicizmushoz vagy a rokokóhoz. Ez azonban – úgy véljük – vitatható, mert, mint írja, az antik mezben jelentkező katolikus barokk heroikusság-tisztelet, a heroikus szimbólumkészlet itt inkább a szépség, a boldogság, az erotika rokokó szimbólumkészlete felé tolódik el. Julow e jelenséget úgy magyarázta, hogy a barokk formák kiüresedtek, formalista jellegűvé váltak (43.), ill. hogy ezek már a rokokóba átfejlődő barokk változatai lennének (44.). Véleményünk szerint a lényegi attribútumaitól megfosztott barokk nem barokk már: ha a heroizmus helyett a mindennapok kis öröme, a nagyarányúság helyett a körülhatárolt kis-világ, a transzcendens felé táguló nagyság helyett a bensőség világa áll (e jegyeket sorolja fel a könyv is), akkor – ha egyáltalán számolhatunk barokk hatással – az átfejlődés inkább antitétikus, s a „debreceni rokokó” a barokk tagadásaként értelmezhető.

Úgy tetszik, hogy a szerző hitt egy minden hatást beolvasztó, a fejlődés előretartó haladását tételező folyamatban, amelyben a művészi

stílusok egymásutániségükben viszik tovább a megelőző irányzatok eredményeit, a barokkét a rokokó, a rokokót a népiesség. Az irodalom fejlődése azonban – általában és a 18–19. századi stílusoknál – nehezen írható le egyféle tendencia szerint. Kétségtelen, hogy semmilyen kor, semmilyen stílusirányzata nem mondhat le a megelőző korok eredményeiről; de legalább ennyire igaz, hogy a sajátos, az új fejlődési tendenciák, a másféle körülmények más alapokat, más tájékozódást is teremtenek, s olyan újjáteremtést kívánnak, amelyben esetleg háttérbe szorul egy-egy tendencia, s amelyben szükségszerű lehet az előzmények tagadása is. Julow Viktor nem fejtette ki fejlődéelméletét, s ez nem is feladata egy íróról szóló monográfiának. Hozzáfűzhetjük még, hogy a rokokó kialakulásának kérdésében megoszlik a szakvélemény; nagy tekintélyek (Burckhardt, Wölfflin) is vallják a barokk–rokokó egyenesvonalú átfejlődésének elvét. Legeredményesebbnek az látszik, ha a specifikus változatok vizsgálatában azok konkrét meghatározottságából, lehetőségeiből indulunk ki – ebben a szerző eljárása mintaszerű, következtetéseivel azonban itt nem értünk egyet.

S talán hasznos lett volna a fogalmi tisztázás a könyvben sokszor említett realizmus, a lírai realizmus kérdésében; az utóbbiról az elemzések kívül egy rövid, leíró, történeti áttekintést olvashatunk (374–375.). Nem látjuk világosan, hogy a szerző a művészi ábrázolás általános meghatározottságára gondolt-e vagy a történetileg felfogott stílusirányra? Az előbbi értelmezés mellett szól, hogy a realizmus helyenként értékkategória is (109.; 375.); másutt azonban a realizmusnak inkább mint történeti stílusnak értelmezése sejthető (70., 412.) egy olyan fejlődési tendencia folyamatában, amely a realizmus kibontakozása felé halad; sőt, a lírai realizmust egyenesen magyar specialitásnak tartja (375.). Az elemzésekben Fazekas lírájának realista jegyeiként említi a sablonmentességet, az élő egyéniség megjelenítését (109.), „a való élet, az eleven természet képeit” (113.), „valóságtartalmakat” (125.), lélektani hitelességet (131.), a költői magatartás stilizálatlanságát, hétköznapiságot (375.) emleget. E sajtások azonban a realizmust a verifikálás ingatag alapján konkretizálnák – a „valós” ui, különösen az elmúlt koroké, mindig többféleképpen értelmezhető, a szubjektivitást lehetetlen megkerülni az interpretációban; arról nem is szólva, hogy a jelzett módon kiválasztott „valóság” is esetleges, sőt szubjektíven sematizált, s ily módon bizonyos stilizálástól aligha különíthető el. Úgy gondoljuk, hogy a leírt sajtások részben minden stílusirányban kimutathatók, minthogy nem képzelhető el olyan ember alkotta művészet, amely a stilizáltságban tökéletesen el tudna szakadni az emberi világtól; részben meg a feltűnő vagy halmozott „stilizálatlanság”, a „valós” jegyek inkább a szerző által is többször említett naiv naturaliz-

mus (70., 108., 117.) keretébe sorolhatók. A realizmusnak, mint történeti stílusiránynak előrejelzéseit ily módon nem látjuk meggyőzőnek; a lírai realizmus mint ábrázolási mód értelmezése körül is látunk némi bizonytalanságot a verselemzésekben. A művészi ábrázolásnak az egyedit és az általánost a művészi tükrözés különösségében összefoglaló szintje, a műalkotást meghatározó objektív valóság tendenciózus láttatásának szándéka a lírában általában nehezen mutatható ki, nehezen mutatható ki Fazekas lírájának „stíluskeverésében” is. Ismeretes ui., hogy a korabeli stílusok – legerősebben a klasszicizmus, de a rokokó is – épp általánosító tendenciájuk erősségében válnak a fejlődés egy adott szakaszán fejlődésképtelenné; ill. épp a bennük levő egyedi és különös sajátosságok révén kerülnek át az új korszak új stílusirányaiba (mint pl. a szentimentalizmus bizonyos jegyei a romantikába). A könyvben leírt jegyek azonban egy-egy részlet jellemzői s nem hordoznak ilyen, a művészi ábrázolást teljességében meghatározó tendenciát. Julow Viktor szép és meggyőző jellemzést ad Fazekasról: „. . . cselekvő, magát szüntelen tevékenységben kiélő, igazában a szabad levegőn éledő, mozgékony, gyakorlatias egyéniség volt” (48.) – valószínű, hogy ennek kicsapódása lírájában a stilizációkon is átütő természetesség, egyszerűség. Jóval hitelesebb, pontosabb a könyvben a *Lúdas Matyi* realizmusának értelmezése. Itt uo. Julow a realizmust a típusalkotás eredményeivel mérte, s mind Matyi, mind Döbrögi ábrázolásában meggyőzően mutatta ki az egyedinek és az általánosnak a művészi komponált különösből való egységét, a lényeges és a szükségszerű elemek végig meglevő vonulatát az ábrázolásban. A cselekményben, a lélekrajzban kimutatott jellemző egyéni vonások kétségtelenül hordoznak bizonyos, a társadalmi fejlődés adott szakaszára és általános fejlődési tendenciájára utaló vonásokat – e realista jegyek azonban főként a népmesei ábrázolási mód népmesei jellegű általánosító tendenciájával jelennek meg. A mese-értelmezéssel azonban máris átléptünk másik vitatémánk területére.

Julow Viktor nagyarányú kutatómunkával tárta fel a *Lúdas Matyi* forrásvidékét: az asszír „ösmese” vándorlását korokon és világrészekon át, majd egy román vagy csángó mese közvetlen forrásának valóságosságát. A modern mesekutatás a bizonytalanul meghatározható motívumok vizsgálata helyett inkább a morfológiai elemzést ajánlja az összehasonlító mesekutatásokban is; a felépítés törvényszerűségeit tartják fontosnak, amelyben jól elkülöníthetők a hősök (jelentés szempontjából vizsgált) funkciói a nagyon is változatos számú szereplőgárda, a környezet, a cél konvergenciáinak és divergenciáinak sokféleségétől. Julow Viktor motívumkutatást végzett, de imponáló biztonsággal mozog ingoványos ösvényein, s épp azért, mert nem egy-egy rész,

környezeti elem vagy kellék volt a lényeges számára, hanem a jelentés a hősök funkcióiban. Meggyőző, ahogyan a mű egészében és részleteiben a népmesei elemeket, a megformálás népmesei jellegét világítja meg: a feladat-megoldás mesetípusban az igazságszolgáltatást, a happy end-es befejezést, ill. ennek lezáratlanságát, a népi epika szerkesztésmódját (pl. a hármasságban), dikciójának, nyelvi rétegének népi elemeit. Részletes elemzésben mutatta ki azt is, hogy a mű természetesen több mint népmese; tudatos műköltő formálta meg lélektani motivációit, a logikus, célratörő, zárt, tömör szerkezetet. Nem ennyire meggyőző azonban, ahogyan ezt a műköltői „beavatkozást” értelmezi, s ahogyan ezt az általa radikálisnak tartott társadalmi jelentés szolgálatába állítja. Julow Viktor szerint Fazekas paraszti hősének fölemeltetésével „a saját korára és hazájára konkretizált sorsproblémát bontakoztatott ki. Épp azt a legegésőbb magyar ügyet, amelyen akkor, s egyre inkább, társadalmunk továbbfejlődése állt vagy bukkott. A magyar jobbágyosság helyzetéről szól Fazekas. . .” (259.) – s eddig el is fogadjuk értelmezését. A továbbiakban azonban többet is állít ennél. Szerinte ui. a népmesék mindig elvont, erősen általánosító ábrázolásmódját épp a művészi átformálás tette radikális mondanivalót közvetítő alkotássá; ezt szolgálja a cselekményt összevonó könyörtelen logika, amelynek során a hős a bosszút végrehajtja, a szereplők tetteit kísérő rokonszenvező vagy ellenszenvező reagálások az ábrázolásban, az erős helyi és korabeli színezet, a lezártan befejezés. Így a mű a szerző szerint „a nemességnek egy fenyegető példa útján való rémítgetésével” (261.) azt bizonyítja, „hogy elkerülhetetlen: mindennek a politikai jogrendszer átalakításához kell vezetnie” (262.). A monográfia első kiadásában is hasonlóan vélekedett; rendkívüli korrektséggel idézi most az akkor kapott kritikákat s ellenérveit is felsorakoztatja. Anélkül, hogy e vita részleteibe, eredményeibe bocsátkoznánk, inkább Julow Viktor saját mese-értelmezésének területén próbáljuk meg mérlegelni újabb érveit.

Kérdésünk az, hogy vajon a műköltői alakítás egyszersmind radikálissá is alakította-e a népmesei alapú művet? A mesejelleget tekintve is adódnak ellenérveink. Kétségtelen, hogy a „népmese hajlamos a terjengősségre” (291.), de egyrészt nem okvetlenül és nem mindig terjengős (az asszír mese sem az); másrészt a műköltői átdolgozás feszesebb, tömörebb változata itt inkább művészi, kompozíciós eredmény, mint politikai: motivációi ui. nem mutatnak egyértelmű politikai céltudatosságot. A lélekrajz, a rokon- és ellenszenv a szereplők bemutatásában és az emberi kapcsolatokban még erősen népmesei jellegű, a népmeséből átvett furfangos hős és gonosz, ostoba ellenfelének jellemvonásai átszíneződnek ugyan helyi és korabeli elemekkel, de nem változnak meg lényegesen az átköltésben. A népmesében sem kétséges továbbá, hogy

kinek oldalán állanak a mesevilág szereplői, s nem kétséges soha, hogy olvasóinak kivel kell egyetérteniük. Lúdas Matyinak története során „szövetségesei” támadnak (az egyetértő jobbágyok az erdőben, a parasztleány az utolsó bosszúban) – ám a népmesékben is nagyon ismerős a segítők (tündérek, öregasszonyok, állatok) jelenléte, aligha értelmezhető e két motívum valamely lázadásra készülődő, tömegeket sejtető társadalmi fenyegetésként (280.). Amilyen meggyőző a mű végkifejletének magyarázata a népmesei logika igazságteremtő törvényei alapján, annyira kételkedve fogadjuk a nyitottságához kapcsolt következtetést. A szép befejezésről („Azzal lórapapott s elment dolgára örökre.”) Julow Viktor úgy vélekedett, hogy ez „azért is szerencsés, mert némi fenyegető sejtelmességgel is felövezi alakját” (279.). A szöveg azonban az Óperenciás tengerek horizontjába tűnő, örök igazságosztó meshóst idézi fel s nem többet. Nem egészen meggyőző a Döbrögi megjavulásához fűzött magyarázat: „Negatív formában ugyan, de ez azt jelenti: ha nem térnek észhez a Döbrögiek, legközelebb nem ússzák már meg háromszoros eldöntéssel sem.” (280.) Julow Viktor érveit itt nem a meséből, s nem a művészi átformálás tényeiből meríti, hanem a műnek csupán lehetséges hatásából. Lehet, hogy a Döbrögiek nem ússzák meg legközelebb, de csak akkor, ha valóban sokan, tömegesen követik Matyi példáját. Lehet egy olvasat, egy olvasói élmény az, hogy Kerekes verses előszavában Marci kanász nevetése „vad káröröm volt”, s hogy a „humor mögött túlon túl éles és fenyegető fogak viczorognak” (274.) – de ez már a művön kívüli tartományra, a hatásra épít úgy, hogy maga a mű erre az értelmezésre csak nagyon bizonytalanul utal, s így aligha általánosítható, értékítéletté aligha emelhető. A *Lúdas Matyi* radikális politikai tendenciák nélkül is nagy és jelentős alkotás, népmesei mezben fogalmazza meg s emeli általános érvényűvé mindazt, ami a kor és minden idők emberének örök vágya: az okosság, az igazság, az akarat győzelmét a kegyetlenség, az ostobaság, az akár társadalmi érvényű jogtalanság felett. Fazekas művészetét dicséri, hogy 19. századi konkrétsága is éppen annyi, amennyiből saját kora és utókora felismerheti benne világát. Posztulatív jelentése, értéke – mint minden meséé – inkább morális, mint konkrét politikai cselekvésre indító; így maradhat meg minden idők minden korú olvasói számára.

Vitázunk Julow Viktor tétéleivel, vitázunk most már szellemi örökségével, végtelen szomorúsággal gondolva arra, hogy lelkes, indulatos, de mindig tárgyyszerű érvekkel csatázó, önkritikára mindig kész, nagy tudású kollégánk már nem válaszolhat. Műve azonban továbbgondolásra, további munkára ösztönöz – így pl. a könyv filozófiai, eszmetörténeti problémákat felvető lapjai. Az *önnönszeretet* című vers elemzésében taglalja a szerző az értelmes önzés felvilágosodás kori gondolatát, sok

(angol, francia, magyar) szerzőnél dokumentálja felbukkanását. Nagyon fontos a könyvben is említett „amour propre” és az „amour de soi même” gondolata Helvetiusnál és Rousseau-nál – a káros, társadalmi bajokat okozó, és a humánus erényekre indító önzés megkülönböztetését Julow Viktor kiemeli Fazekasnál is, aki bizonyos egyensúlyban vélte megtalálni a hasznos önzés érvényét (198–199.). A téma két irányban is továbbvihető, kifejthető. Az egyik az önzés filozófiai környezetének, alapjainak problémaköre lenne. Az értelmes önzés ui. nem általában a felvilágosodásnak, hanem főként materialista ágának eszméje volt, az idézett Helvetius és Holbach fejtették ki. Szerintük az ember materiális meghatározottságából származnak szükségletei és erkölcsi nézetei, amelyek szükségképpen rokonok a többi emberével; önzését a saját és a mások szükségletei és normái egyaránt determinálják, önzése ily módon társadalmi érvényű és társadalmi meghatározottságú. De vajon a problémaérzékenyen hirdetett önszeretet gondolat Fazekasnál mennyire volt egyben materiális irányultság, érdeklődés is? A kérdés annál is inkább jogosult, mert másutt bizonyos panteista gondolatot is felfedez Julow (*Az én kis kertem* elemzésénél 182–182.). A panteizmus pedig ebben a korban – Bíró Ferenc Bessenyei-monográfiájának értelmezése szerint – nálunk a materializmus egyik, lehetséges változata volt; s úgy tűnik, hogy a misztikumtól idegenkedő Fazekashoz a létező természet „isteniségének” gondolata nagyon is közelállhatott. S ehhez kapcsolható a probléma másik ága: ismert-e vajon Fazekas valamit a felvilágosodás materialista irányából, olvashatott e valamit egy vagy több francia szerzőtől, vagy a jóbarát, Csokonai közvetítésével jutottak el hozzá e nézetek? Igaza van Julow Viktornak, amikor Fazekast nem a spekulatív, filozofáló költőalkatok közé sorolja (183.), s bizonyára igaza van akkor is, amikor erős morális beállítottságát, életszeretetét, gyakorlatiasságát említi (114., 121.). Azt mondhatjuk, hogy e probléma így még érdekesebb: miként csapódnak le a kor filozófiai eszméi egy moralizáló, de jellegében, karakterében nem filozófiai költészetben?

A könyv fölötti tünődéseink remélhetőleg meggyőzően bizonyítják, hogy a kiváló debreceni tudós nemcsak alapvető eredményeit hagyta ránk, hanem vérbeli tudósként és pedagógusként termékeny vitakérdéseket, kidolgozandó problémákat is. E kérdéskörben folytatott vitáink, munkáink – most és ezután mindig – örökségének élő, inspiratív jelenlétét fogják bizonyítani. (Szépirodalmi, 1982.)

MEZEI MÁRTA

KULIN FERENC: HÓDÍTHATATLAN SZELLEM

A *Hódíthatatlan szellem* (alcíme: Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről) című munka, Kulin Ferenc könyve az Irodalomtörténeti Füzetek 106. darabjaként jelent meg. Nem szükséges a kritikusknak bizonygatni, hogy a Dózsa-téma és nyomában Mohács, ok-okozati összefüggésben vagy anélkül, kardinális kérdés volt a 19. század első felében. Erre bizonyíték maga a recenzeált mű is, továbbá a reformkori szépirodalom, a történeti szakmunkák, a korabeli publicisztika. Mi ennek az oka? A 16. és a 19. század történelmi és társadalmi helyzete közötti analógiát többen felfedezték, de aki ok-okozati viszonyt látott a két kor központi problémái között – amint Kulin rámutat –, az Wesselényi volt. A könyv egyik legjobb fejezete a Wesselényiről szóló, ennek oka minden bizonnyal az is, hogy neki részleteiben kimunkált parasztpolitikája volt. Wesselényi világosan látta, hogy a jobbágykérdés ekkor már mindenféle szempontól kulcskérdés Magyarországon. A nemesség számára eszköz osztályhelyezete megtartására, a jobbágykérdés megoldása az érdekegyesítés legfőbb feltétele. A probléma napirenden tartása a nemesség legjobbjai részéről a 30-as években már bizonyos félelmet is kifejez (1931-es kolerázadás!).

A reformkori Dózsa-kép változásának bemutatásán keresztül a szerző felvázolja azt a történetiszemléleti fejlődést, melynek során a történetírók (és szépírók) eljutnak a parasztháborút személyes bosszúból, sértettségből kirobbantó, aljas ösztönlényként ábrázolt Székely Dózsa Györgyötől a tettét mind egyénileg, mind társadalmilag motivált, a forradalmat és következményeit tudatosan vállalt parasztszervező megjelenségéig. A történetiszemléleti fejlődés a Dózsa-értékelésben kétségtelen, még akkor is, ha a könyvben különböző felkészültségű szerzők kerülnek egymás mellé. Nem olyan kiterjedt nálunk ekkor még a történeti irodalom, hogy ebből a szempontból is differenciálni lehetne.

A kor folyóirat-irodalmában számos írást találhatunk, mely a jobbágykérdéssel foglalkozik. Egy-két cikket említenék az érdekesség kedvéért. Bár nem a Dózsa-felkelést, de az azzal nagyon is hasonló jellegű, 1784-es Hora-féle parasztfelkelést értékeli a Tudományos Gyűjtemény 1821-es évfolyamában Jankovich Miklós, aki a régiségyűjtés mellett a történettudomány terén is értékes munkát végzett. Ez az írása arról tanúskodik (*Gróf Sztáray Mihálynak tiszti igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hora támadásának lecsendesítésére*), hogy Jankovich nagyon pontosan látta a felkelés osztályjellegét: „Hora támadása valóban paraszti háborúság volt – hogy célja a nemesség és földesúri hatalom tapodása s kiirtása: sőt nemcsak célja, de valósággal el is követett gonosz tette.” Nem érdektelen megjegyezni, hogy Jankovich Hora

követeléseit elemezve nem tér ki azok nemzeti és vallási jellegére, amit nem tekinthetünk véletlennek. Ez azt mutatja, hogy a parasztkérdés már az 1810–20-as években fontos helyet foglalt el a közírók gondolkodásában, míg nem a nemzetiségiek követeléseit süket fülekre találták. (Mind a parasztkérdés előtérbe kerülésére, mind a nemzeti követelések visszaszorítására bőszes bizonyítékot nyújtanak a Tudományos Gyűjtemény 1810–1820-as évfolyamai. Még az a javaslat is publikálásra kerül Meszlényi Ignác cikkében az 1817-es VI. kötetben, *A magyar nemesek közbirtoka eránt való javallások* című írásban, hogy osszák fel a nemesi birtokok egy részét.)

A könyv a Dózsa-kép változásának ábrázolása során – tehát a konzervatív, verbőcziánus történetíróktól a publicisztikán át a 48-as nemzedék új, polgári, hosszú időre folytatás nélkül maradt történet-szemléletéig – egy új forradalmiság-koncepciót is megfogalmaz. E koncepció lényege, hogy nem történelmi eseményekhez és dátumokhoz köti a forradalom fogalmát, hanem mint történelemfilozófiai problémát, mint a fejlődés egy bizonyos útjának igenlését vagy tagadását fogja föl azt. Úgy gondolom, hogy jogos ez a forradalomfelfogás, csak egy bizonyos szűkkeblű szemlélet mérhette a forradalmiságot a fegyveres harcban való résztvétellel vagy éppen a hősi halállal. Tovább is mehetünk, nemcsak az a politikai gondolkodó forradalmár, aki az eszme megvalósításának módszerül a gyakorlatban a revolúciót választja (természetesen az objektív feltételektől nem függetlenül), hanem az is, aki gondolkodói munkája során a valóság által feltett kérdéseket megfogalmazza és a fennálló status quóval szembe fordítja. A napi politikában való részvétel, a jó politikusság *alkati kérdés* is, ahogy Kulin fogalmaz.

Az új forradalmiság-koncepció egyik nagy bizonyítéka Kulinnál Kölcsey. Szauderral vitatkozva, a költő politikai írásait és tevékenységét elemezve egy új Kölcsey-kép körvonalai bontakoznak ki itt: „Kölcsey nemcsak ön maga, de osztálya, nemzete eszközváltát is felismerte, s *alkata ellenében* cselekedett azért, hogy osztályát is, nemzetét is a történelem formálójának, ne csak szenvedő alanyának láthassa. Életműve « magánvalóan » forradalmi volt, függetlenül attól, hogy mennyire töltötte be a híd szerepét Batsányi és Petőfi között, s hogy hogyan vélekedett a « revolúci »-ról.” (Kiemelés tőlem – R. R., 74.)

Nemcsak a gondolkodót és a népevért választja el egymástól a forradalmiság kérdésének vizsgálatakor a szerző, de a politikust és a művészt is. Eötvösről szólva megmutatja, hogy mint író és mint politikus nem ugyanazt a pályát futja be. (A *Magyarország 1514-ben*-ről van szó.) Az író továbbmegy a politikusnál, a forradalom lehetőségeit latolgatja, az erőszak szerepét vizsgálja a forradalomban stb. Petőfi *A nép*

nevében című versét elemezve a szerző rámutat arra, hogy itt a költő az Eötvösével épp ellentétes utat jár be: itt a költő az, aki egy történelmileg-politikailag erre indokolt pillanatban a reformpolitika esélyeit vizsgálja – kevesebbet mond ki annál, mint amit valójában már vall. Tény, hogy a forradalmiságnak ez a fajta felfogása alaposan kitágítja reformkori alkotóink, politikusaink filozófiájának, világnézetének megközelítését.

Táncsics útjának végig gondolása újabb fontos mozzanatot emel ki a forradalmiság témaköréből. Nevezetesen azt, hogy ha a forradalmiság ténye nem is konkrét politikai dátumokhoz kötött, mégis időben meghatározott, történetileg fejlődő vagy visszafejlődő jelenség. Táncsics forradalmisága, úgy hiszem, kissé statikusan él mindannyiunkban: ő a 48-as nemzedék legforradalmibb (értsd: a proletár forradalmiságig eljutó) alakja. A könyv egyik fejezete azt kíséri végig apró mozzanatokban, hogyan jutott el Táncsics a konzervatív történelemszemlélettől nem sokban különböző felfogásától a polgári életbe való beépülési szándéka kudarcán át az osztályharcig. A történelemben azonban nemcsak fejlődés, hanem visszafejlődés is lehetséges. És ezzel eljutottunk a »mivé lesz a forradalmiság a forradalom után« kérdéséhez. Úgy érzem ez a kérdés a 48-as forradalom túlélőinél eszmetörténetileg nem kidolgozott. Említhetném a márciusi fiatalokat, köztük például Jókait. Ha valaki elvégezné a forradalmat és szabadságharcot túlélte jelentősebb írók és politikusok műveinek (a 48 utániakra gondolok) eszmetörténeti vizsgálatát, ennek tanulságai minden bizonnyal felhasználhatók lennének a 48 előtti-alatti világnézetük, politikai viselkedésük differenciáltabb megközelítéséhez is.

Kulin Ferenc könyve jó néhány évvel ezelőtt készült, természetesen azóta mind a történeti irodalom, mind az irodalomtörténet értékes munkákkal gazdagodott. A szerző saját bevallása szerint nem törekedett teljességre: írása azonban így is bizonyítja, hogy a történeti, történetfilozófiai, eszmetörténeti aspektus alkalmazása új dimenziókat nyit a lezártnak vélt portrék finomításához. (Akadémiai Kiadó, 1982.)

RATZKY RITA

KIRÁLY ISTVÁN: INTÉS AZ ŐRZÖKHÖZ

(ADY ENDRE KÖLTÉSZETE
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN)

Nemcsak az Ady-versek váltottak ki megújulásuktól kezdve szokatlanul élénk visszhangot: a róluk szóló hosszabb-rövidebb írások maguk is mind messzebbre gyűrűző vitáknak lettek forrásai. Ellentétek-

fűtötte emberről vallottak a verssorok, de „környezetük” is csak ritkán mutatkozott nyugalmasnak: a szekundér irodalom sem a harmónia jegyében bontakozott.

Jó-e, hogy így történt? Emellett is szólhatnak érvek, ellene is. A polémiák sok oldalról világíthattak meg egy sokrétűen összetett életművet, olyan elfogultságoknak is lehetőséget biztosítottak viszont a megnyilatkozásra, melyeknek nem az Ady-életmű állt az igazi fókuszban. De akárhogy is értékeljük: így volt, és aligha véletlenül.

Talán így is marad.

Mentesíthet a závaró mellékkörülményektől, ha olyasvalaki ír ezúttal vitázva Király István Ady-monográfiájáról (ennek második kötetkettőséről), akinek Király István Ady-előadásai adták talán legfőbb „oktatási élményeit” egyetemi éveiben? Szeretném hinni, hogy igen – tudván közben, hogy ez soha nem lehet egészen így.

Az is tudva ugyanakkor, hogy elhallgatott töprengésekkel sehol nem lehet előrejutni.

Király István könyvei ezúttal is hatalmas munkáról tanúskodnak, kitűnő szakmai adottságok birtokában alkotó irodalomtörténész sokéves, sokszor mélyre hatoló kutatásainak gazdag anyagát adják át olvasóiknak. A terjedelemre is tekintélyes két kötet életrajzi és kortörténeti vizsgálódások sokaságát gyűjti magába, átlag szakemberét messze meghaladó stilisztikai-retorikai iskolázottság jelenléte ad lapjain eszközöket a verselemzési munkálatokhoz, s az egymásnak sokszor ellentmondó, messzire kiterjedő szakirodalomban való otthonosság segíti íróját az Ady-életmű törvényeinek megvilágításában. Király István ugyanolyan biztonsággal mozog Ady motívumainak összefüggéshálózatában, mint a vizsgált korszak eseménytörténetében, s az egyes versek szerkezetének arányviszonyait sem ismeri kevésbé, mint a talajukul szolgáló magánélet megannyi rugójának működési mechanizmusát. Drámai jelenetetéssel és árnyalt hangulatisággal tud helyzeteket élénk festeni, kor-atmoszférával vesz körül és eszmeáramlatokkal hoz közelebbi ismeretségbe – antropológiai kutatások szárazabb eredményeit éppúgy hasznosítva, mint a magát-beleélés intuitívabb eljárás-módját. Alig van olyan fontosabb verse a vizsgált korszaknak, melyről ne mondana a könyv valami újat. És erőszakolás nélkül lehetne még folytatni a különböző értékek elismerő számbavételét. A munka megjelenésének mindenképpen örülnünk kell: hosszú időkre szólóan meríthet belőle az is, aki kutatóként közelít a benne tárgyalt anyaghoz, és az is, akinek az a hivatása, hogy az írói életműveket valamilyen formában közelebb vigye a közönséghez.

Sokszor készlet ugyanakkor ellentmondásra, fontos kérdések megítélésében is, egy-egy tekintetben pedig számottevő hiányérzetet hagy maga után.

Bár többé-kevésbé tetszőleges lehet a vitatható pontok sorrendje, elsőként talán mégis a forradalmiság problémaköre kíván itt említést.

Ady forradalmi verseinek sokasága lett a magyar irodalmi alapműveltség egyik tényezőjévé, s a megrendítő jelenet vonalai is méltán rajzolódnak sokak szeme elé: amint a forradalom vezető szervének küldöttsége tiszteleg a forradalom költői előhírnöke előtt, a sírhoz közelítő lírikus pedig maradék erőt összegyűjtve viszonozza a köszöntés szavait. Hogy volt-e köze Adynak a forradalomhoz, volt-e köze forradalmi mozgásokhoz: aligha jelent vitatémát. 1918 őszén is „számos kis adat bizonyítja Adynak az eseményekkel való együttmenetelét” – ahogy Király István lényegremutatóan összegzi a tizennyolc őszére vonatkozó följegyzéseket. Más kérdés azonban, hogy az egész szűkebb és tágabb időszakban is *épp a forradalmiság* – esetleg éppen egyfajta „kiteljesedett” forradalmiság – állt-e az Ady-életmű tengelyében, ahogy ezt a könyv rendkívül erősen hangsúlyozni törekszik. Verseik egész sorának tárgyalásakor szól a forradalmiság jelenlétéről vagy éppen uralkodó szerepéről (többek között olyanoknál, mint a *Mégsem, mégsem, mégsem*, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* vagy az *Ember az embertelenségben*), s lazábban-szorosabban hozzájuk kapcsolódva úgy jellemzi írójukat, mint aki osztálykategóriákban gondolkodik –, a háború osztályjellegét is látva, osztályharcos szemlélettől áthatva, néhol egyenesen Leninhez hasonlóan, internacionalistaként –, s akinek „antiimperialista keletisége” is jelentkezik a magatartásában. Ugyanakkor – túljutva a korábbi szakirodalom egy részének azon az erősen leegyszerűsítő eljárásán, mellyel figyelmen kívül hagyta az *Élégedetlen ifjú panasz*nak ellentmondásosságát – a könyv semmilyen mozgósító (vagy legalább fölkellesztő) hatását nem tudja kimutatni a *ténylegesen* bekövetkező két „keleti” forradalomnak. Mikor olyan lírikus is lelkendezve köszönti nálunk a cár elűzését, akinek korábban sokkalta kevesebb köze volt Adynál bármifajta forradalmisághoz, akkor az Ady-életműben legföljebb a *Készülés tavaszi utazásra* enyhén mámoros soraiból lehet egy olyan körvonalazatlan ténynek az üdvözlését is kihallani, hogy valamiképpen „mindenki újakra készül”. A tizenhét novemberét követő időszak nagy verse pedig éppenséggel annak döbbenetével szembesít, hogy „a Föld lakói dög-halmokba gyűlnek, (. . .) Halál-mezőkön bitófák épülnek, / Nagy tetejükre kövér varjak ülnek, / Unják a hullát, el-visszaröpülnek, / De az emberek meg nem csömörülnek”.

Király István tagadhatatlanul érdekesen, elgondolkodtatóan tárgyalja többhelyütt is egy ellentmondásos, érzelmi polifóniát is magában hordó, ilyen értelemben modern forradalmiságnak a megjelenési formáit – ekkora ellentmondásnak az áthidalására azonban ez nem lehet elegendő. Megítélésem szerint itt a szakma szabályai a tények, illetve a használt fogalmak újbóli átvizsgálását teszik szükségessé.

Nem kevésbé mutatkozik problematikusnak a köteteknek az az állítása sem, amely szerint a késői Adynál rendszeresen előtérbe nyomul az ész, a korábbiaknál nagyobb szerephez jut az értelem. Elemzéseiben több ízben mutat ugyan rá Király István ilyen tendenciák *jelenlétére* – ezek már a tízes évek elején is kimutathatók –, mikor azonban ezt a vizsgált időszak egyik legfőbb, *általános* jellegzetességeként kívánja elénk állítani, akkor elégtelennek mutatkozik érveinek eszköztára. *A Rémnek hangja* kísértetvilágában, *A Krónikás ének* archaikus sorainak monoton hömpölygésében, az „istenvárón emlékezővé” dermedés megörökítésében lehetetlen erőszakolás nélkül „az ész nyugodt fegyelmének” uralmát kimutatni.

Talán nem véletlen, hogy az érvek közt ismételten szerepel annak megfigyelése is, hogy az „-ás”, „-és”-képzős szavak viszonylag nagy számban vannak jelen a késői verstermésben. Ugyanezt a stilisztikai megfigyelést Király István máskor maga is *a misztikusokkal* hozza kapcsolatba. Annak a belső állapotnak a nyelvi megnyilatkozását látva benne, melyben „a mindennapokon túl, az állandóságok világában akart élni az én”. E szerint a nézet szerint a gondolkodás művelete és a „felette lebegés a dolgokon” – más szóval: az az állapot, melyben fölsejlik „a természet, mint áhítatot keltő felemelő szépség, mint örök vígasztalás, mint laicizált szentség” – egy-lényegűek egymással. A könyv szavai szerint a kommunikációnak a közérthetőségre törekvő nyelvtől – hozzátehetjük ehhez: és a tudományétól –, valamint a logikusan előrevívó gondolatmenettől való eltávolodás is éppen a gondolkodás szerepének jelzi az erősödését. „*A gondolat* magára terelődött. . . a figyelem, . . . érezttette . . . az ének elragadó *varázsát*” – kerülnek így egymás mellé – mintegy azonos értékkel – olyan kijelentések, melyeknek valódi értéke nagyon is elüt egymástól. (Hasonló idézeteket nem egy helyről lehet venni. Másik példát véve: „*Gondolati* stílushoz illően megduzzadt jelentésűvé váltak a szavak. *Képzettársítási lehetőségük* nőtt.” – A kiemelések mindkét esetben tőlem származnak. T. A.)

Külön zavar, hogy míg a töprengő lelkiállapotnak a művészi *kifejezésén* túl néhol még a misztikusokéval rokon kontemplációnak a megnyilatkozásait is a gondolatiság előtérbe nyomulásaként értékeli – pozitívan –, addig azoknak a szellemi arzenáljából, akik kezdetben a

háború mellett foglaltak állást, csaknem kizárólag az érzelmi-irracionalisakat emeli ki – és bírálja ennek megfelelő szigorral. Nem elemezve, nem bírálva azokat a – maguk módján nagyon józanaknak mutatkozó – érveléseket, melyeket például szocialisták is megfogalmaztak, kapituláns állásfoglalásuk alátámasztásaképpen. (Hogy ti. igaz ugyan, hogy vannak fontos belső – pl. osztály- – ellentétek, átmenetileg azonban ezeknél nagyobbakkal fenyeget a kancsukás-feketeszázas orosz cárizmus – illetve a reakciós vilmosi militarizmus –, amellet a hadiállapot átmeneti szakasza is utat nyithat egyfajta egyenlősítésnek az irányában, a maga általános jegyrendszerével és általános katonakötelezettségével.)

Erősen vitatható az az eljárás is, hogy a könyv a késői Ady-életműnek olyan megvilágítására törekszik, mely egymagában mutatja őt egy nála kisebb értékű környezetből kimagasodónak – anélkül, hogy végigtekintené azokat az összefüggéseket, melyeknek egyik részeként ez az életmű létrejött. Erőteljes kontraszt-hatásokra törekedve Király István nemcsak hogy megrendítően állítja elénk a késői Ady elmagányosodását, hanem egyúttal csaknem teljes mértékben „morális magány”-ként – tehát erkölcsi pozitívumként jellemzi azt. Ennek során azután például meggyőzően mutatja ugyan ki, hogy Babits *Húsvét előttje* – mely sokkal nagyobb sikert aratott a közönség előtt Ady versénél, *A mosti Márciusnál* – illúziókkal terheltebb az övénél, nem bizonyíthatja azonban azt, hogy ennek megírása és elszavalása kevésbé bátor erkölcsi tett lett volna. (Vagy akár azt, hogy kevésbé erőteljes műalkotás lenne annál.) *A Tettet* – ismeretes – háborúellenessége miatt tiltották be, *morálisan* tehát korántsem maradt teljesen magára Ady; – magánya csak részben volt morális természetű. (Közvetett módon a monográfia soraiból is ki lehet ezt olvasni, kiemelés azonban mindig csak a morális okok kapnak.)

Itt kívánhat említést az a hiány is, hogy korstílusok vizsgálatával alig találkozunk a monográfiában. Erősen hangsúlyozza ugyan az olyan elemeket, melyek az Ady-életműből egy Kafkával–Beckett-tel rokon érzésvilágnak a jeleiként foghatók föl (egyúttal természetesen mindannyiszor rámutatva a magatartásbeli különbségekre is), az olyan kérdések azonban már nem kapnak tárgyalást, hogy például vajon a „fátum”, „Sors”, „Rém”, „Végzet”, „kísértetek”, „pokol éjféli”, „koponya-pohár” és a középkori látomásosság milyen viszonyban vannak a múlt század romantikájával. A „szent összevissza” szinte misztikus gyönyörűsége, melyben „Ragyogásos, nagy szívek a mezők, / S ragyogásos, nagy mezők a szívek”, ahol mámort árasztva szórják fényüket „történt szépek, éltek és holtak, / kik meg nem halhatnak soha”, ahol a szerelem lángja ifjúsággá festi a vénséget, miközben „a Halál szent parfümje”

bódít – mert hiszen „Halál és Szépség” „örök jegyespár”-ként jár együtt – ahol gazdagon, kincseiket felmutatva élnek a hősök: a késői Ady-líra és a szecesszió viszonya is elmélyültebb tárgyalást kívánna a kötetbelinél. (Annak jelzésénél, hogy Csinszka életvitelének szecessziós arculata volt.) Szecesszió és vitalizmus, vitalizmus és forradalmiság összefüggései is újabb, a korábbiakat le nem becslő kutatásokat tennének szükségessé. Ezen az úton egy fokkal talán annak a kérdésnek a megválaszolásában is előbbre juthatnánk, hogy mi hiányzott Adynak február és november – majd október – ködös-nyirkos hidegének forradalmaiból. (Melyek nemzeti összeomlásoknak a határhelyzeteiben, s nem pedig életmámorok nászában fogantak.)

De ugyanígy igényelnek részletezőbb vizsgálatokat azok a művészi sajtóságok is, melyekben – nem elhanyagolható mennyiségben – már olyan irányzatokra ismerhetünk, melyek a századforduló utáni időszakot jellemzik. Ismeretes, hogy hazai irodalomtudományunkban is többféle értelmezése honosodott meg a „realizmus” szónak, annak megvitatását tehát, hogy melyiknek a használata mutatkozik leginkább célravezetőnek, indokolatlan lenne egyetlen életmű értékelésével összekötni. (Legföljebb annyi kívánhat itt is említést, hogy mikor egyik levelében Engels arról írt, hogy ideje lenne végre valóságos munkásalakokat bemutatni – az ő életüket jellemző körülmények között – akkor aligha gondolt arra, hogy a kísértetes tájon ügető „hajdani, eltévedt lovas” is ebben a „tipikus” kategóriában fog majd irodalomtörténeti elhelyezést nyerni – az Úrral pörbe szálló Ézsaiással és annak a szerelemnek a hőseivel együtt, melyhez a csucsai vár magaslatai adnak külső színteret.) Az egyes korokra jellemző stílusváltozások figyelmen kívül hagyása – vagy a figyelem peremére való kiszorítása – azokban az esetekben sem lehet indokolt, melyekben a kutató inkább viszonylagos állandók iránt érdeklődik. Ady történeti helyének kijelölését éppúgy segíthetik az ilyen összehasonlítások, mint ahogy a kor messzebbre nyúló összefüggéshálózatának szálai is hézagtalanebbül rajzolódhatnak szemünk elé annak megvilágítása nyomán: melyek azok a merőben egyéni változatok, melyek az általános fejlődésvonalak magyarországi metszéspontjaiban jöttek létre.

*

Csaknem ezerötyszáz lapos könyvről írva sok mindent találhat a kritikus, amivel szívesen szállna vitába. Az istenes versek egy részének értelmezésénél éppúgy, mint egyes stilisztikai sajtóságok (hangok, hangstatisztikák, képi motívumok, nyelvi szerkezetek) értékelésével, vagy a két kötet tárgyalási menetével, szerkesztésmódjával kapcsolatban. Szívesen időzne ugyanakkor finom verselemzésrészletek sokaságának (rej-

tett „cselekményintarziák” kimutatásának vagy vershelyzetek megvilágításának) méltatásánál, portrék újszerűségének jóleső fölismerésénél. Ezzel azonban alighanem már ki is lépne a szerepéből. Hiszen a könyvek bírálójának sem az nem lehet feladata, hogy kijavítani próbálja mindazokat a hibákat, melyeket fölismerni vélt, sem pedig az, hogy elismerő szavak kíséretében vegyen lajstromba mindent, amiben csak értékre ismert. Célszerűbb lehet ezeket a gondolatfutamokat is azzal a rövid summázással zárni, hogy Király István munkájának köszönhetően kutatási eredmények bőséges anyagával gyarapodott irodalomtörténet-írásunk, az Ady-életmű azonban még sok kutatást és sok vitát tesz szükségessé.

A kutatói szenvedélyeket ki nem oltó, a valóság megismerésének feladatát azonban mindenkor elsődlegesnek tekintő vitákat. (Szépirodalmi, 1982.)

TAMÁS ATTILA

ROLLA MARGIT: A FIATAL KAFFKA MARGIT

Irodalomtudományunk az elmúlt évtizedekben jelentős eredményeket mondhat magáénak, de súlyos fogyatékoságairól sem feledkezhetünk meg. Mintha félrebillent volna a mérleg nyelve: ázsiója csak az úgynevezett „szintézisre” törekvő irodalomtörténetnek, vagy a publicisztikához közelítő, népszerűsítő „esszének” van. Sajnos az alapos filológiai munka, a kellő megbecsülés hiányában, egyre inkább háttérbe szorul, holott az irodalomtudomány területén *ez az alap kutatás*, ez adja a bázist. Félreértések elkerülése végett: nem a publicisztika fontosságát, jelentőségét kívánjuk vitatni (feladata a maga területén óriási), hanem az elmélyült irodalomtörténeti, filológiai munka elhanyagolását, lenézését, másodrendűként kezelését. Olyan ez, mintha egy épületnél elhanyagolnánk az alapozást (a föld alatt van, úgysem látszik), csak a falakra, a tetőre, a díszítésekre ügyelnénk.

Különösen igaz ez a huszadik század irodalmára. Természetesen elsősorban a század első felére, a már lezárt pályákra gondolunk, hiszen a többi kortárs irodalom, nincs megfelelő távlata. Élvonalbeli költőink, íróink közül soknak nincs kritikai kiadása (mondhatnók úgy is, alig van néhánynak), soknál még az egész életművet feltáró monografikus feldolgozás is hiányzik. Pedig időtálló szintézis alapos filológiai előkészítés nélkül – akár egy íróról, korról vagy irányzatról lett legyen szó – elképzelhetetlen.

Kafka Margit művészetéről, műveinek esztétikai értékéről mindig egymásnak ellentmondó vélemények sorjázta, s a helyzet ma sem

mondható megnyugtatónak. Kortársai (Ady, Móricz, Schöpflin Aladár is) nemcsak a harcostársat tisztelték benne, de élvonalbeli íróként tartották számon. Az utánuk következő nemzedék – köztük Németh László és Radnóti Miklós is (aki róla írta doktori disszertációját) – már vitatta művei időtállóságát, „a kor íróját”, a „magán túlfeljődni iparkodó író” látta benne. Nem kapta meg az őt megillető helyet a felszabadulás után sem. Radnóti Miklós adatfeltáró, értékelő dolgozata óta máig nincs az egész életművet szisztematikusan tárgyaló munka, mely megnyugtató értékítéletet adna művészetéről, a nyitott kérdések sora vár még megoldásra. Nem változtat ezen alapvetően Bodnár György néhány átgondolt, okos tanulmánya, előszava sem, az elemző, kitekintő Kaffka-monográfiával ő is adós. Ezért érezzük hiányt pótlónak Rolla Margit a fiatal Kaffkáról írt értékes, adatfeltáró-visszaemlékező munkáját.

Rolla Margit könyvének műfaját nehéz volna meghatározni: mint maga is mondja „nem regény”, „nem esszé”, „nem irodalmi méltatás”. Dokumentum-gyűjtemény ez kommentálva és kiegészítve színes, érzékeltes, lírai hangvételű emlékekkel. Mert Rolla Margit kislány korából még emlékezik az írónőre, hiszen földije, nagybátyja Kaffka szülővárosában Nagykárolyban volt szolgabíró. Elindult tehát hosszú, évtizedekig tartó, szorgos gyűjtőútjára; Kaffka nyomába szegődött, végigjárta a helyeket, ahol az írónő megfordult Nagykárolytól, Szatmáron, Miskolcon, Budapesten át egészen Párizsig, elbeszélgetett a fiatal Kaffkára emlékező idős emberekkel, fáradhatatlanul kutatott a levéltárakban dokumentumok után. Így állt össze a könyv. Írója a „szétfutó időből” rakta össze „egy ember életének mozzanatait”, „belátható egészé”.

A dolgozat törzsanyagát negyvennégy eddig nem publikált Kaffka-levél szolgáltatja; közülük negyvenhárom rokonához, barátnőjéhez Nemestóthi Szabó Hedvighez, egyet anyai nagyanyjához írt. Egy évtizedet fog át a levelezés, a legértékesebbet az érlelődő író életéből. Az első levél dátuma 1894, az utolsó 1903. Ezenkívül közöl olyan Kaffka verset, mely itt lát először nyomdafestéket, valamint korábbi publikációk nyomán, néhány kortárs szerkesztőhöz – köztük Gellért Oszkárhoz – írt levelet is, olykor kiigazítva azok helytelen vagy bizonytalan datálását. A szövegű közlés és a gondos kommentálás lehetővé teszi, hogy figyelemmel kísérjük Kaffka Margit egyéniségének kialakulását, fejlődését fiatalkori barátnőjéhez írt (tehát nem nyilvánosságra szánt), kendőzetlen megnyilatkozásain keresztül, első tanítóképzős korától költővé éréséig.

Érzékeltes, belletrisztikus képet rajzol Rolla Margit azokról a helyekről, ahová az írónő életének egy-egy korszaka fűződik: Nagykárolyról, a szülővárosról, ahol a piaristáknál osztálytársak voltak Ady

Endre és Jászi Oszkár, ahonnan Madzsar József, a munkásmozgalom egyik vezető alakja is elszármazott, Miskolcra, ahol ma is látható a régi zárda épülete, ahol Kaffka Margit tanítónői pályáját kezdte, és folytathatnók a példákat.

Rolla Margit könyvének nem az irodalomtörténeti, esztétikai értékelés az erénye. Erre nem is törekedett, elfogadta a mások által korábban kialakított Kaffka-képet, inkább azt kívánta bemutatni, hogyan lett az író azzá, aki lett, s ezt sikerült elérnie. „Sohasem írt mást, mint önmagát” – állapítja meg, s ez – bár minden jelentős íróra igaz – különösen igaz Kaffka Margit esetében. A gyermekkori élmények minden művész alkotásaiban meghatározóak, s az itt közzétett levelek olyan jellegzetes kaffkai vonásokat villantanak fel, melyek írásában lépten-nyomon megfigyelhetők. Rolla Margit ezeket jó érzékkel aknázza ki. Megtudjuk pl. többek között, hogy Kaffkát soha semmi női munka nem vonzotta, külsőjét elhanyagolta, táncmulatságba nem járt, holott a családi, rokoni környezet, a szatmári dzsentrí-hivatalnok életforma ezt elvárta volna tőle.

Jól tükröződik a levelekben egy fiatal nő nyugtalan keresése, vergődése a konvencionális, konzervatív környezetben egyéniségének kibontakoztatásáért. Nem irodalomról ír bennük, a lelke mélyén lezajló belső harcot vetíti ki könyörtelenül, sem önmagát, sem környezetét nem kímélve. Életén keresztül egy új Karenina Anna vagy Bovoryné alakja bontakozik ki előttünk, s később regényeiben ennek az átélte, magyar talajból kinőtt nőproblémának lesz legmértőbb megörökítője. „Engem nem hívtak az úriszékbe, amikor kiszabták az erkölcs formáit – panasolja Ady Endrének 1913-ban –; született ellensége és támadója kell, hogy legyek minden emberi és isteni jognak, morálnak. Vagy nemem prófétája legyek és lelkiösmerete és példázam és írjam a fojtott és örök lázadást a férfi-isten világa ellen? Csakhogy asszony-istent magam sem képelek és nem vállalok. Mi vagyok? Igazán semmi és tíz gyereket kellett volna szülnöm, hogy mint leszardó magburok, békülten válhassak le enyéimről a földbe, miből vétettem? De hisz a *férfiből* vétettem.” Ennél mélyebben, tragikusabban senki nem látta, érezte át a maga mélységében a modern nő máig meg nem oldott sorsproblémáját.

A századfordulón három évet tölt Budapesten az Erzsébet tanárképző intézetben, itt barátkozik meg a modern irodalommal, maga is ír és verseit elküldi a Magyar Génuszsnak. Örök szerelem lobban benne a nagyváros, a modern élet iránt: „jól érzem magam itt” – írja barátnőjének már a fővárosból küldött első levelében –, „minden étvágyam központja ez volt”. Osvát Ernő közli verseit, megismerkedik Fenyő Miksával, majd Gellért Oszkárral, és lassanként kezd kibontakozni költői, írói egyénisége. Pest iránti rajongása vidéki tanársága idején sem

szűnik: „olyan honvágyféle lepett meg Pest iránt, hogy percre se szabadulhatok” – írja 1903-ban Miskolcra: „Ejh! mindegy, csak Pesten legyek, – az én édes, bűnös isteni metropoliszomban, – ott talán még verset is írnék, – nem tehetek róla, jobban érdekel az aszfalt poézise, – jobban a természetnél is. A sárga lámpafény, a ködös utcai este, az esőtől nedves gyalogjárón futkosó árnyékok, – a korzó, és a ronda zugutcák maszatos gyerekei.”

Ez a vallomás már a modern városi író arcképét villantja fel, aki egyszerre tudja kívülről és belülről látni a vidéki középosztály életét, a visszahúzó „magyar ugart”, melytől szabadulni kíván. E két pólus adja majd érett műveinek belső feszültségét, tárgyiasságra törekvő, mégis kutatómunkára épülő, hézagpótló könyvében. (MTA Könyvtárának Közleményei, 1980.)

KISPÉTER ANDRÁS

TÁRSASÁGI HÍREK

HERBERT SEIDLER
1905–1983

Dr. Herbert Seidler, a bécsi egyetem Germanisztikai Intézetének nyugalmazott professzora 1983. június 4-én hetvennyolc éves korában elhunyt. Halálával az osztrák germanisztikának a két világháború közötti időben pályára lépett és ennek a nehéz, ellentmondásos kornak utolsó képviselője távozott, aki 1945, majd 1955 után is újra képes volt helyesen tájékozódni hazája megváltozott körülményei között. Nyugalomba vonulása előtti tíz évében az osztrák főváros germanisztikáját irányította, ahol az útkeresés időszaka után újra határozott profilt adott szakterületének, nevelte a fiatal és ma már vezető osztrák germanistákat és nyitott a külföld felé, nyugatra és keletre egyaránt. Szűkebb hazájának irodalmán túl, amelynek avatott kutatója volt, főként kézikönyv rangjára emelt stilisztikai kutatásaival (*Allgemeine Stilistik*) és irodalomelméleti vizsgálódásaival (*Die Dichtung. Wesen. Form. Dasein*) tette ismertté nevét. Utolsó nagy munkája az osztrák reformkorszaknak Goethehez való viszonyát elemzi nagy hozzáértéssel, biztos anyagkezeléssel és átfogó európai összehasonlításban.

Tudósi hitvallását könyvei mellett elsősorban Sprachkunst címen az Osztrák Tudományos Akadémia megbízásából alapított folyóiratában fejtette ki. A költészet Seidler számára – amint ezt szimbolikusan a folyóirat-cím is kifejezi – a nyelv művészetét jelentette, de nem öncélúan, hanem az emberi értékeket megőrző tradíciók ápolásának jegyében.

Az osztrák irodalom összevetése a volt Monarchián belüli más nyelvű irodalmakkal, különösen a magyarral az évek során egyre nagyobb teret kapott kutatásain belül. Ennek köszönhetően vállalt kezdeményező szerepet abban, hogy a két ország Tudományos Akadémiai Irodalomtudományi Vegyesbizottságot hozzanak létre, indítsanak kiadványsorozatot közös irodalmi és szellemi hagyományaik felkutatására és megjelentetésére.

Elévülhetetlen érdemei közé tartozik az is, hogy több mint tíz éve Finnugor Intézet működik a bécsi egyetemen, ahol a magyar nyelv tanítására és a magyar irodalom kutatására, előadására ezzel új fórum nyílt. Rajtunk múlik, hogy ez a bécsi egyetem és az osztrák kulturális kormányzat által vállalt és fenntartott keret milyen tartalommal telítődik és milyen eredményességgel működik. Az egyszer megteremtett lehetőség mindenesetre joggal emlékeztet mindig is arra a férfira, akinek mindezt jelentős mértékben köszönhetjük.

MÁDL ANTAL

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1983. VII. 25. – Terjedelem: 9 (A/5) ív
84.12315 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Hazai György

FILOLÓGIA

URBÁN ALADÁR: Petőfi-mozaik 1848-ból 941

A HOMÁLYBÓL

MIKLÓSSY JÁNOS: Jókai élelapjairól 956

SZEMLE

SZABÓ ZOLTÁN: *Kultúra és szemiotika* (Tanulmánygyűjtemény) 966

WESSELY ANNA: A jelentések születése (Józsa Péter – Jacques Leenhardt: *Két főváros – két regény – két érték-világ*) 970

DÖMÖTÖR TEKLA: Kriza Ildikó *A legendaballada* (Epikai – lírai alkotások az irodalom és a folklór határán) 975

BARÓTI DEZSŐ: *Ratio Educationis* 980

MEZEI MÁRTA: Julow Viktor: *Fazekas Mihály* 985

RATZKY RITA: Kulin Ferenc: *Hódlthatatlan szellem* 994

TAMÁS ATTILA: Király István: *Intés az őrzőkhöz* 996

KISPÉTER ANDRÁS: Rolla Margit: *A fiatal Kafka Margit* 1002

TÁRSASÁGI HÍREK

HERBERT SEIDLER 1905–1983 Mádl Antal

Ára: 23,— Ft

Előfizetés egy évre: 92,— Ft

INDEX: 25410
ISSN 0324—4970

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest V., Alkotmány utca 21. Telefon: 111—010).

Példányonként beszerezhető az Akadémiai Könyvesboltban (1368 Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—881), a PKHI Hírlapboltjában (1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 116—269) és minden nagyobb árusítóhelyen.

Előfizetési díj egy évre: 92,— Ft

1 szám ára: 23,— Ft

Index szám: 25410

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat,
H—1389 Budapest, Pf. 149.

Akadémiai Kiadó, Budapest